

ISSN 2075-4205

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

STUDIA
GERMANICA ET ROMANICA

ІНОЗЕМНІ МОВИ
ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА
МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ

Том 7 Номер 3 (21) 2010

ДОНЕЦЬК

Studia Germanica et Romanica: Іноземні мови. Зарубіжна література.
Методика викладання: [науковий журнал / голов. ред. В.Д. Каліущенко]. –
Донецьк: ДонНУ, 2010. – Т. 7. – № 3 (21). – 200 с.

*Друкується за ухвалою вченої ради
Донецького національного університету
Протокол № 11 від 24 грудня 2010 року*

У журналі висвітлюються актуальні проблеми германістики та романістики, загальної теорії мови, широке коло питань типологічної та зіставної лінгвістики, теорії перекладу, історії зарубіжної літератури, методики викладання іноземних мов у вищій школі.

Рекомендований для наукових працівників, викладачів, аспірантів, студентів-філологів вищих навчальних закладів.

Журнал засновано й зареєстровано в Державному комітеті телебачення і радіомовлення України (серія КВ № 8618 від 06 квітня 2004 р.).

Засновник і видавець Донецький національний університет.

Журнал входить до переліку видань ВАК України. Постанова президії ВАК України № 1-05/2 від 10 березня 2010 року.

*Адреса редколегії: 83001 Донецьк, вул. Університетська, 24
тел./факс: (062) 335-03-98
e-mail: fim.flc@donnu.edu.ua*

ISSN 2075-4205

**ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ІНОЗЕМНИХ МОВ**

***STUDIA GERMANICA ET ROMANICA:*
ІНОЗЕМНІ МОВИ. ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА.
МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ**

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Виходить тричі на рік

Том 7 № 3 (21) 2010

Редакційна колегія

Доктор філол. наук, проф. В.Д. Каліущенко (головний ред.);
д-р філол. наук, проф. О.Л. Бессонова (заст. головного ред.);
д-р пед. наук, проф. В.М. Алфімов; д-р філол. наук, проф. Ш.Р. Басиров;
д-р філол. наук, проф. М.М. Гіршман; д-р філол. наук, проф. А.П. Загнітко;
д-р філол. наук, проф. Ю.А. Зацний; д-р філол. наук, проф. В.І. Карабан;
д-р пед. наук, проф. О.Г. Кучерявий; д-р філол. наук, проф. Л.А. Мироненко;
д-р філол. наук, проф. О.Д. Огуй; д-р пед. наук, проф. Т.О. Пахомова;
д-р філол. наук, проф. О.Д. Петренко; д-р пед. наук, проф. П.В. Плотніков;
д-р філол. наук, проф. Р.С. Помірко; д-р філол. наук, проф. В.А. Просалова;
д-р філол. наук, проф. М.Г. Сенів; д-р філол. наук, проф. Н.М. Торкут;
д-р пед. наук, проф. Л.М. Черноватий; д-р філол. наук, проф. В.В. Федоров;
д-р філол. наук, проф. Л.М. Ягупова

Донецьк ДонНУ 2010

DONETSK NATIONAL UNIVERSITY
FACULTY OF FOREIGN LANGUAGES

STUDIA GERMANICA ET ROMANICA:
FOREIGN LANGUAGES. WORLD LITERATURE.
METHODS OF TEACHING

LINGUISTIC JOURNAL

Published 3 times a year

Volume 7 No 3 (21) 2010

Editorial Board

Doctor of Philology, Prof. V.D. Kaliuščenko (editor-in-chief);

Doctor of Philology, Prof. O.L. Bessonova (vice-editor-in-chief);

Doctor of Pedagogics, Prof. V.M. Alfimov; Doctor of Philology, Prof. Sh.R. Basyrov;

Doctor of Philology, Prof. M.M. Girshman; Doctor of Philology, Prof. A.P. Zagnitko;

Doctor of Philology, Prof. Yu.A. Zatsnyi; Doctor of Philology, Prof. V.I. Karaban;

Doctor of Pedagogics, Prof. O.G.Kucheravyi; Doctor of Philology, Prof. L.A. Myronenko;

Doctor of Philology, Prof. O.D. Oguy, Doctor of Pedagogics, Prof. T.O. Pakhomova;

Doctor of Philology, Prof. O.D. Petrenko; Doctor of Pedagogics, Prof. P.V. Plotnikov;

Doctor of Philology, Prof. R.S. Pomirko; Doctor of Philology, Prof. V.A. Prosalova;

Doctor of Philology, Prof. M.G. Seniv; Doctor of Philology, Prof. N.M. Torkut;

Doctor of Pedagogics, Prof. L.M. Chernovatyi; Doctor of Philology, Prof. V.V. Fedorov;

Doctor of Philology, Prof. L.M. Yagupova

Donetsk DonNU 2010

З М І С Т

Том 7, № 3 (21), 2010

Германські мови

<i>Ванівська О.І.</i> Фразові дієслова в англійській мові як засіб вираження аспектуального значення інхотивності в Британському національному корпусі.....	5
<i>Зозуля М.О.</i> Метафора-персоніфікація «явище природи є жива істота» в романах У. Голдінга.....	13
<i>Курдіна Е.С.</i> Семантико-словообразовательные особенности оценочных антропонимов с дифференциальной семой «ВНЕШНОСТЬ».....	22
<i>Маковська О.О.</i> Внутрішня форма та вмотивованість як основи семантики термінів (на матеріалі англійських терміноодиниць пластичної хірургії).....	37
<i>Мележик К.А.</i> Морфосинтаксические переменные как конструкт социолектной коммуникативной ситуации.....	48
<i>Остапович О.Я.</i> Функціональні характеристики найуживаніших ідіом-гельветизмів...	57

Типологічні та зіставні дослідження

<i>Луговий В.С.</i> Особливості утворення ФО з інтенсифікуючим компонентом – онімом у французькій, українській та російській мовах.....	64
<i>Мирончук М.В.</i> Зіставна характеристика семантики дієслів на позначення ситуації розташування в англійській, німецькій та українській мовах.....	76
<i>Образцова О.М.</i> Смысло-рольова та референтна семантика речень структурно-синтаксичної моделі S+[VCd]p.....	86
<i>Островська Ю.К.</i> Морфологічна деривація як засіб поповнення англійської та української мов кінця ХХ – початку ХХІ століття неологізмами-субстантивами з оцінною семантикою.....	101
<i>Путіліна О.Л.</i> Категорія відмінка у світлі традиційної, універсальної, генеративної та відмінкової граматики (до 70-х років ХХ ст.).....	121
<i>Ришкова В.В.</i> Семантична характеристика поняттєвого шару концепту <i>БАТЬКІВЩИНА</i> у сучасних українській, англійській та російській мовах.....	133
<i>Руснак В.І.</i> Перспективи вивчення зоосемічної фразеології у зіставному аспекті.....	148
<i>Стоянова І.Д.</i> Функціонально-прагматична роль метафори в дискурсі антиутопії (зіставний аспект).....	157
<i>Трофімова О.В.</i> Сучасні підходи до зіставного вивчення семантики фразеологічних одиниць на позначення негативних емоцій.....	166
<i>Яскевич Ю.В.</i> Семантичний аналіз лексем концепту <i>СТРАХ/FEAR</i>	179

Нові підручники, навчальні посібники, монографії

<i>Богатирьова С.Т., Трофімова О.В., Островська Ю.К.</i> Навчальний посібник з аспекту «Аналітичне читання» для студентів ІІІ курсу спеціальності 6.030500 «Англійська мова та література». – Донецьк: ДонНУ, 2010. – 129 с.;	
<i>Богатирьова С.Т., Трофімова О.В., Островська Ю.К., Курдіна Е.С.</i> Навчальний посібник з аспекту «Аналітичне читання» для студентів ІV курсу спеціальності 6.030500 «Англійська мова та література». – Донецьк: ДонНУ, 2010. – 96 с.....	188

Наші автори	190
--------------------------	-----

CONTENTS

Volume 7, No 3 (21), 2010

Studies in Germanic Languages

<i>Vanivska O.I.</i> Phrasal Verbs in the English Language as a Means of Expressing the Inchoative Aspectual Meaning in the British National Corpus.....	5
<i>Zozulya M.O.</i> Conceptual Metaphor «Nature Phenomenon is a Living Being» in W.Golding's Novels	13
<i>Kurdina Ye.S.</i> Semantic and Word-Building Peculiarities of the Evaluative Anthroponyms with the Differential Seme "APPEARANCE".....	22
<i>Makovska O.O.</i> The Inner form and Motivation as the Fundamentals of Term Semantics (Based on the English Vocabulary of Plastic Surgery).....	37
<i>Melezhik K.A.</i> Morpho-Syntactic Variables as a Construct of the Sociolect Communicative Situation.....	48
<i>Ostapovych O.Ya.</i> Functional Characteristics of the Most Frequently Used Idioms-Helvetysms.....	27

Typological and Contrastive Studies

<i>Lugovoy V.S.</i> Peculiarities of Formation of the Phraseological Units with the Intensifying Onym Component in French, Ukrainian and Russian.....	64
<i>Myronchuk M.V.</i> Contrastive Characteristics of the Semantics of Verbs of Location in English, German and Ukrainian	76
<i>Obraztsova O.M.</i> The Role and Referential Semantics of Utterances Modelled as S+[VCd]p.....	86
<i>Ostrovska Yu.K.</i> Morphological Derivation as a Means of Enriching English and Ukrainian at the End of the XXth – the Beginning of the XXst c. by Neologisms-Substantives with Evaluative Semantics.....	101
<i>Putilina O.L.</i> The Category of Case in the Light of Traditional, Universal, Generative and Case Grammars (up to the 70s of the XX c.).....	121
<i>Ryshkova V.V.</i> Semantic Characteristics of the Notional Layer of the Concept 'MOTHERLAND' in Ukrainian, English and Russian.....	133
<i>Rusnak V.I.</i> The Prospects of Studying Zoosemic Phraseology in the Contrastive Aspect.....	148
<i>Stoyanova I.D.</i> The Functional and Pragmatic Role of Metaphor in the Discourse of Anti-Utopia (a Comparative Study).....	157
<i>Trofimova O.V.</i> Modern Approaches to the Contrastive Study of the Semantics of Phraseological Units Denoting Negative Emotions.....	166
<i>Yaskevich Y.V.</i> Semantic Analysis of Lexemes Designating the Concept CTPAX/FEAR.....	179

New Textbooks, Teaching Aids, Monographs

<i>Bogatyriova S.T., Trofimova O.V., Ostrovska Yu.K.</i> Teaching Aid in Analytical Reading for 3 rd -year Students, Specialty 6.030500 "English Language and Literature". – Donetsk: DonNU, 2010. – 129 p.; <i>Bogatyriova S.T., Trofimova O.V., Ostrovska Yu.K., Kurdina Ye.S.</i> Teaching Aid in Analytical Reading for 4 th -year Students, Specialty 6.030500 "English Language and Literature". – Donetsk: DonNU, 2010. – 96 p.....	188
--	-----

Contributing Authors	192
-----------------------------------	-----

ГЕРМАНСЬКІ МОВИ

© 2010 О. І. Ванівська
(м. Львів)

ФРАЗОВІ ДІЄСЛОВА В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ АСПЕКТУАЛЬНОГО ЗНАЧЕННЯ ІНХОАТИВНОСТІ В БРИТАНСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ КОРПУСІ

ВАНІВСЬКА О.І. ФРАЗОВІ ДІЄСЛОВА В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ АСПЕКТУАЛЬНОГО ЗНАЧЕННЯ ІНХОАТИВНОСТІ В БРИТАНСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ КОРПУСІ

У статті розглянуто різновиди постпозитивних приставок і фразових дієслів, що виражають аспектуальне значення інхоативності. Переглянуто варіативність цих фразових дієслів у різних жанрах писемного і усного мовлення. Також до аналізу включено перегляд частотності їх використання серед різної вікової аудиторії (дітей, підлітків, дорослих). Проведено спостереження щодо змін, які відбуваються при ускладненні часових форм та їх використанні.

ВАНІВСКАЯ О. И. ФРАЗОВЫЕ ГЛАГОЛЫ В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ КАК СРЕДСТВО ВЫРАЖЕНИЯ АСПЕКТУАЛЬНОГО ЗНАЧЕНИЯ ИНХОАТИВНОСТИ В БРИТАНСКОМ НАЦИОНАЛЬНОМ КОРПУСЕ

В статье рассмотрены разновидности постпозитивных приставок и фразовых глаголов, которые выражают аспектуальное значение инхоативности. Рассмотрена вариативность этих фразовых глаголов в разных жанрах устной и письменной речи. К анализу также включён просмотр частотности их использования разной возрастной аудиторией (дети, подростки, взрослые). Проведено исследование изменений, которые происходят при усложнении временных форм и их использовании.

VANIVSKA O. I. PHRASAL VERBS IN THE ENGLISH LANGUAGE AS A MEANS OF EXPRESSING THE INCHOATIVE ASPECTUAL MEANING IN THE BRITISH NATIONAL CORPUS

The article deals with the varieties of postpositives and phrasal verbs which express the inchoative aspectual meaning. Variability of phrasal verbs in different genres of written and oral speech has been considered. The frequency of usage of these phrasal verbs by different categories of speakers, i.e. children, teenagers, adults, has been analyzed. Changes which occur when complicated tense forms are used have been registered. As a result it has been found that phrasal verbs which express the inchoative aspectual meaning are widely used in all genres of written and oral speech. According to the BNC, in written English such phrasal verbs are used more often than in oral English, but in general there is a wide range of examples in which phrasal verbs are used in oral speech. As far as the part of oral speech in BNC is smaller than that of the written speech (only 10%), we can assume that there is a list of phrasal verbs which are more often used in oral than in written speech. Speakers often use phrasal verbs in everyday speech, during leisure time. It is obvious that different categories of speakers (children, teenagers, adults) are involved in the usage of these phrasal verbs, but only adults use them either in simple or in complicated tense forms.

Ключові слова: аспектуальне значення, ергономічність, інхоативність, постпозитивна приставка.

Аспектологія – це розділ граматики, що вивчає дієслівний вид (аспект) і всю область аспектуальності, тобто видові і суміжні з ними значення, що отримали в мові те чи інше вираження. Поміж граматичних видових і видо-часових категорій аспектологія вивчає аспектуальні класи дієслів і їх підкласи, так звані способи дії, а також різноманітні аспектуально релевантні компоненти контексту, представлені недієслівною лексикою і засобами синтаксису [10, с. 47].

Упродовж останніх років було проведено чимало досліджень в рамках вивчення

аспектуальності [9; 11; 12], але трактування граматичної категорії аспекту як такої, що вказує на час чи стан подій, що вважається таким, що якраз триває (в процесі) чи, іншими словами, позначає часове протікання дії чи стану, залишається незмінним [2; 3; 15; 16; 18].

Лексико-стилістичний набір фразових дієслів в англійській мові є дуже широким. Їх динамічний характер і можливість прикріплення різного роду атрибутів (ознак) до смислового елемента робить їх особливо прийнятними для використання, у порівнянні із відповідними простими дієсловами. Маючи високий експресивний характер, такі “метафори” зробили великий внесок у розвиток емоційного і ефектного засобу вираження значення в сучасній англійській мові [13, с.135].

До складу фразових дієслів входять два слова, перше з яких є дієсловом, друге – постпозитивом, наприклад, *turn on, make out, deal with, etc.* Фразовими дієсловами називають переважно такі сполучення, у яких постпозитив належить до дієслова, а не до додатка, і становить з дієсловом єдине ціле, порівняйте: *give up (smoking)* і *depend on (the weather)* [7].

Б. О. Ільїш, описуючи напівслова, напівморфеми, що відіграють майже словотворчу роль, назвав їх “постпозитивами” і підкреслив, що, по-перше, постпозитиви на відміну від применників, не виражають зв’язків чи відношень між словами в реченні і, по-друге, не вважав їх окремими словами чи членами речення [8]. В свою чергу, Г. М. Воронцова писала: “Постпозитивні частини від сучасних складних дієслів не є синтаксичними формами, а лексичними елементами, і є частинами відповідних дієслів, а не служать для синтаксичного зв’язку з іншими словами, тому їх постпозитивами називати неможна” [1, с. 18–24].

Професор Ю. О. Жлуктенко, свого часу, також писав про складні дієслова і значення, які виражають різноманітні постпозитивні приставки [6, с. 113–124]. Другий компонент не виражає признаку дії, яка би означала щось відокремлене від тієї дії, яка міститься в першому компоненті дієслова. Ю. О. Жлуктенко відзначає, що дієслова з постпозитивами (прислівниками) зливаються в одне семантичне ціле і виражають єдине поняття. Тому при вилученні другого компонента, зазвичай, змінюється значення дієслова [4, с. 105]. Ю. О. Жлуктенко запропонував розподіл таких видів дієслів: 1) дієслова, що зберігають своє первинно-просторове значення (*to sweep away, to fly off*); 2) дієслова, що мають абстрактно-переносне значення (*to boil down, to get alone*); 3) дієслова, значення яких інтенсифікується; 4) дієслова, що виражають нове значення, що відрізняється від первинного і не виводиться із складових частин [4, с. 112].

Будучи лексичними морфемами, постпозитивні приставки у поєднанні з дієсловами

на основі своїх власних значень розвинули ряд функціональних значень. Кожна така приставка, з'єднуючись із рядом дієслів, повідомляє їм всім одне і те ж видозмінене значення. Разом із визначеною кількістю часткових функціональних значень, які містяться в кожному постпозитиві, в них міститься функціональне значення, загальне для всіх чи для більшості з них. До таких загальних функціональних значень відносяться: вираження спрямованості руху в просторі; початок, виникнення дії; закінчення, завершення; підсилення, інтенсифікація; вираження подолання межі [5, с. 13].

Актуальність нашого дослідження зумовлено тим, що існує необхідність вивчення реального використання різноманітних засобів вираження аспектуальних значень, зокрема фразових дієслів, в автентичному мовленні, дослідження їх варіативності в різних жанрах і регістрах, аналіз частотності їх використання та розгляд їх з точки зору ергономічності. **Метою** статті є дослідження наявності фразових дієслів, що виражають аспектуальне значення інхоативності та аналіз їхнього використання у всіх жанрах усного і писемного мовлення. **Об'єктом** статті є фразові дієслова з аспектуальним значенням інхоативності, **предметом** – особливості фразових дієслів, що виражають аспектуальне значення інхоативності, та їхнє використання в усному та писемному мовленні. **Матеріалом дослідження** є корпус фразових дієслів, вилучених із словників фразових дієслів та Британського національного корпусу.

Таким чином, ми намагались детальніше розглянути саме ті фразові дієслова, які чітко виражають інхоативність. Найбільше ми спираємось на ідеї Ю. О. Жлуктенка і його бачення функціональних значень постпозитивних приставок. Згідно з його ідеями, ряд постпозитивних приставок може виражати різні значення. Так, наприклад, якщо виділяти саме ці постпозитивні приставки, які, окрім багатьох інших функціональних значень, можуть виражати значення початковості, то *away* – це постпозитивна приставка, за допомогою якої може виражатися і початковість, і неперервність, тривалість дії (інхоативність і прогресивність); *forth* може вказувати на початок дії (інхоативність); *on* – на тривалість чи початок дії (прогресивність чи інхоативність); *out* – направлення в стан застосування або виникнення чи витягнення із прихованого стану (інхоативність); *up, off* – початок дії чи вхід в стан активності (інхоативність), а також завершеність.

Отже, ми, використовуючи словники фразових дієслів [14; 17], розглянули різноманітні значення, які можуть виражатися за допомогою фразових дієслів і вибрали ті з них, які виражають аспектуальне значення інхоативності (в дужках біля кожного з дієслів подана частотність їх використання в писемному і усному мовленні): *boot up* – to make a computer start working (14); *branch off* (18), *go off* (677) – to start talking about

something different; *break into* (290), *burst into* (605) – to suddenly start doing something (especially with the words: a smile, laughter/applause, tears/sobs, a run, a sweat, song); *break out* – to start suddenly (222); *buckle down* – to start working seriously or trying hard at something (11); *catch on* (133), *cotton on* (20) – to begin to understand or realize something; *dig in* (77) – to begin to do something in a determined or excited way; *dig into* (29), *tuck into* (24) – to start eating food; *dive in* (48), *plunge in* (47), *tuck in* (35) – to start doing something very eagerly, especially without stopping to think before you do it; to start eating food very eagerly; *nod off* (18), *doze off* (9) – to begin to sleep when you do not intend to; *embark on* (309) / *upon* (57), *enter on* (14) / *upon* (28) – to start doing something, especially something new and difficult that will take a long time; *enter into* (736) – to start to become involved in something, especially a discussion or a relationship; *fire up* (29) – 1) to make something start to burn, for example a cigarette or something you are going to cook on; 2) to make someone become very excited, interested, or angry; 3) to make an engine, computer etc start to work; *flare up* (39) – to suddenly begin to burn brightly, or more brightly than before, especially for a short time; *get into* (1760) – to become involved in an unpleasant or difficult situation, or involve someone else in such a situation; to start to do something regularly; to start talking about a particular subject; *get onto* (72 – переважає в усному мовленні) – to begin to talk about a particular subject, after you have been talking about something else; to start dealing with a problem; *go into* (2697) – to start to do a particular type of work as your job, or join a company, organization etc; to start behaving in a particular way, especially because you feel annoyed, frightened, or think something is funny; *head into* (93) – to start a period of time or a situation that is completely new and often difficult; *join in* (680) – to start doing or becoming involved in something with other people, especially when they are already doing it; to become a member of the army, navy, or airforce; *jump in* (179) – to start doing something quickly in order to take an opportunity or get an advantage; *kick in* (93) – to start to have an effect or start to work; *kick off* (137) – to begin an event or activity; if a game or football kicks off, the game starts; *launch into* (57) – to suddenly start talking about something or doing something, especially with a lot of enthusiasm; *lead off* (15) – to begin a discussion or event by saying or doing something; *light up* (135) – to light a cigarette, pipe etc and begin to smoke it; *make towards* (16) – to start moving towards something; *move in* (834) – to begin living in a new apartment or a house; *open up* (744), *start up* (213), *power up* (25) – if a new shop, business etc opens up or is opened up, someone starts it; open up – to start a discussion or argument about a subject; *pair off* (11) / *up* (10) – to start to have a romantic relationship; *plunge into* (102), *dive into* (38) – to suddenly begin to take part in something, especially without thinking about the possible results; *set about* (661) – to start doing something,

especially something that needs a lot of time and effort; *set forth* (72) / *out* (3559) – to begin a journey; *set off* (1597) – to start to go somewhere; *set up* (8492) – to start a business or organization; *knuckle down* (23), *buckle down* (11) – to start to work or study more seriously than you have been doing; *spring up* (55) – to suddenly appear or start to exist; *strike out* (105) – to start to do something new and exciting in a confident way, especially a new type of work; *switch on* (244), *turn on* (360) – to make something start working by using a switch; *take up* (1782) – to start doing a particular activity or kind of work ; to start to have a new position of responsibility. Наприклад: *Boot up and you're greeted with a friendly introductory screen. 'I cry, sometimes I am strong and sometimes I burst into tears. FIGHTS break out at a Black Rights demonstration in Euston, London. You could hardly ask for a more exhilarating way to kick off the week's traces. But it does open up a vista for the future. The advice to plunge into the specific problem, on the model of counsel's opinion, applies even where the problem is divided into several parts, all of which are on the same general department of law. She felt that she would like to take up life drawing. But I mean they spring up every summer.*

Оскільки, згідно з результатами наших досліджень, найбільш типовими часовими формами є прості часові форми *Present Simple, Past Simple*, ми детально переглянули використання різноманітних фразових дієслів саме у цих формах. Слід зазначити, що майже всі фразові дієслова вживаються як в писемному, так і в усному мовленні, окрім лише деяких, що є засобами вираження ітеративного аспектуального значення (*linger over, pore over, rake over*) і, загалом, використовуються рідко. Ми зауважили також, що фразові дієслова часто вживаються у пасивному стані, наприклад: *The short-term objectives for instruction in online information retrieval, for end-user and intermediaries, are set out in a user-orientated manner in table 3. A host of new opportunities were opened up, once again revitalising the market.*

Так, розглядаючи використання різноманітних фразових дієслів, що є засобами вираження **інхоативного аспектуального значення**, ми зосереджуємо свою увагу на тих, що відзначаються частотністю у вжитку (всі дані щодо частотності використання усіх фразових дієслів подані вище біля кожного з них в дужках). Згідно з даними BNC, найчастіше використовуються *set up* (8492), *set out* (3559), *go into* (2697), *take up* (1782), *get into* (1760), *set off* (1597), *fall into* (949), *move in* (834), *open up* (744), *enter into* (736), *join in* (680), *set about* (661), *burst into* (605), *on* (309), *break into* (290), *switch on* (244), *break out* (222), *start up* (213), *jump in* (179), *embark blow up* (170), *catch on* (133). Такі фразові дієслова як *set up, set out, set off, set about, burst into* (три форми яких співпадають) не менш як у 50-60% прикладів вживаються в *Past Simple*, 25-30% прикладів належить

часовій формі *Present Simple*, а часовим формам *Present/Past Perfect* належить не більше 10% прикладів і 1% – часовій формі *Future simple*. Часові форми *Present/Past Continuous* також вживаються не часто (якщо порівняти відсоткове відношення, то дієслівні форми *Continuous* вживаються не більше як у 2–5% прикладів у порівнянні з формами *Present / Past Simple*). Як ми бачимо, знову ж таки, типовими є часові форми *Present / Past Simple*, які, таким чином, відносяться до ергономічних категоріальних мовних засобів. Також, такі фразові дієслова, як *start up, open up, move in, switch on, enter into, embark on, catch on, blow up, break out, break into* дещо частіше вживаються у *Past Simple*, ніж у часовій формі *Present Simple*. Наприклад: *Shocked, they **started up**, but they made no attempt to cover their nakedness. Luke and John: Both Luke and John claim that the Devil **entered into** Judas. 'You know my position,' he **broke out** at last. 'No,' said Lucy, 'it all **blew up** last weekend.* А от фразові дієслова *take up, go into, get into, join into, jump in, fall into* частіше вживаються у часовій формі *Present Simple*, ніж у *Past Simple*. Наприклад: *Politicians **take up** views, and react to industries' actions. After a minute I get up and **go into** my old room. These **fall into** two main categories....*

Варто згадати, що, розглядаючи використання фразового дієслова *burst into*, ми натрапили на, здавалось, аномальну річ, а саме використання цього дієслова із закінченням *-ed* як такого, що вживається в минулому часі (таких приклади подано лише 2 із постпозитивними приставками *into, up*, і зустрічаються вони в усному мовленні у розділі вільного часу), наприклад: *The plane come down and **burst** into flames. One or two more besides me alive today that was on it, but we wasn't on it when it **burst** up.*

Зауважимо, що всі фразові дієслова, які є засобами вираження **інхоативного аспектуального значення** вживаються в усному мовленні. Найбільш типовими, згідно з частотністю їх використання в усному мовленні, є використання фразових дієслів *go into, get into, take up, move in, set out, set up*, при чому це стосується використання їх в обох простих часових формах. Наприклад: *I can't **get into** the banner to move it! Just **move in** a bit. It is the void he **set out** to fill.*

На відміну від усіх інших фразових дієслів, що є засобами вираження різних аспектуальних значень, фразові дієслова, що є засобами вираження інхоативного аспектуального значення в писемному мовленні найчастіше вживаються в неакадемічній прозі і бібліографії, в художній літературі і віршах та в інших опублікованих матеріалах (значно менше вони зустрічаються в академічній прозі і в газетах). В усному мовленні фразові дієслова, що є засобами вираження аспектуального значення інхоативності часто вживаються і в повсякденному спілкуванні, і в розділі інституційного спілкування, і в

розділі вільного часу (дещо менше вони зустрічаються в розділах освіти і бізнесу, хоча і в цих розділах такі фразові дієслова є поширеними).

Якщо розглянути використання фразових дієслів, що є засобами вираження аспектуального значення інхоативності, різними віковими групами, то, без сумніву, більшість прикладів із такими фразовими дієсловами вживають дорослі люди, при чому, переважає жіноча стать (винятком є використання фразового дієслова *blow up*, яке частіше вживають чоловіки). І діти, і підлітки використовують фразові дієслова, що виражають інхоативність, але найбільш прийнятними для них є використання фразових дієслів *go into* (і ще частіше вони вживають дієслівну форму минулого часу *went into*), *get into*, *set up/out/off*, *burst into*. Саме такі фразові дієслова є ергономічними засобами вираження аспектуального значення інхоативності, адже, згідно з даними BNC, вони є легкими для використання різними віковими групами.

Отже, фразові дієслова, що є засобами вираження інхоативності широко використовуються як в писемному, так і в усному мовленні. Серед усіх постпозитивних приставок, що, поєднуючись із дієсловом, можуть виражати інхоативне аспектуальне значення, найменш вживаною є постпозитивна приставка *forth*. Найчастіше фразові дієслова, що належать до ергономічних засобів вираження аспектуального значення інхоативності утворюються за допомогою частотних дієслів *go*, *get* і постпозитивних приставок *into*, *up*, *out*, *off*.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Воронцова Г. М.* Об именованном формате в современном английском языке / Г. М. Воронцова // Иностранный язык в школе. — 1948. — № 3; 4. — С. 18–24.
2. *Граматика англійської мови онлайн* [Електронний ресурс] / English Grammar.com.ua. — Режим доступу : <http://english-grammar.com.ua/2010/02/24/unit-1-modalni-dijeslova/>, 2010.
3. *Граматика англійського языка* : [Ч. I. Морфология. Ч. II. Синтаксис / В. Л. Каушанская, Р. Л. Ковнер, О. Н. Кожевникова, Е. В. Прокофьева, З. М. Райнес, С. Е. Сквирская, Ф. Я. Цырлина]. — К. : Фирма “ИНКОС”, 2009. — С. 81–82.
4. *Жлуктенко Ю. О.* О так называемых сложных глаголах типа stand up в современном английском языке / Ю. О. Жлуктенко // Вопросы языкознания. — 1954. — № 5. — С. 105–113.
5. *Жлуктенко Ю. О.* Постпозитивные глагольные приставки в современном английском языке : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Філологія” / Ю. О. Жлуктенко. — Київ, 1953. — 17 с.

6. Жлуктенко Ю. О. Степень подвижности II компонента английских глагольных единиц типа stand up / Ю. О. Жлуктенко // Вопросы теории английского языка. — 1958. — № 10. — С. 113–124.

7. Інформація по вживанню фразових дієслів у сучасній англійській мові [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.rusnauka.com/12.APSN_2007/Philologia/20491.doc.htm, 2007.

8. Ильин Б. О. Современный английский язык : [теоретический курс] / Б. О. Ильин. — М., 1948. — 347 с.

9. Кокарева Е. А. Аспектуальность и способы ее выражения в именных связочных предложениях : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 “Русский язык” / Е. А. Кокарева. — М., 2003. — 28 с.

10. Маслов Ю. С. Аспектология / Ю. С. Маслов // Лингвистический Энциклопедический словарь [под ред. В. Н. Ярцевой]. — М. : Советская Энциклопедия, 1990. — 685с.

11. Мачина О. А. Функціонально-семантичні та дискурсивно-прагматичні особливості засобів вираження аспектуальності в американському варіанті сучасного англійського мови XIX- початку XXI в.в. : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 “Германские языки” / О. А. Мачина. — М., 2004. — 25 с.

12. Пуханов С. А. Видовременные формы английского глагола и их экспрессивно-стилистический потенциал : дис. ... кандидата филол. наук : 10.02.04 / С. А. Пуханов. — Тула, 2002. — 232 с.

13. Раєвська Н.М. Теоретична граматика сучасної англійської мови / Н. М. Раєвська. — К. : Вища школа, 1976. — 304 с.

14. Courtney R. Longman Dictionary of Phrasal Verbs : The learner’s guide to two-word verbs / R. Courtney. — Longman Group Limited. — 1983. — 734 p.

15. Wikipedia. Grammatical aspect [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://en.wikipedia.org/wiki/Grammatical_aspect, 2008.

16. Grammatical categories and relations [Електронний ресурс] // Introduction to English linguistics. — Режим доступу : <http://introling.ynada.com/session-8-grammatical-categories-and-relations>, 2008.

17. Longman Phrasal Verbs Dictionary : over 5000 phrasal verbs. — Pearson Education Limited, 2000. — 608 p.

18. Nordquist R. Aspect [Електронний ресурс] / R. Nordquist. — Режим доступу : <http://grammar.about.com/od/ab/g/aspectterm.htm>, 2006.

Надійшла до редакції 04.10.10

© 2010 М.О. Зозуля
(м. Донецьк)

МЕТАФОРА-ПЕРСОНІФІКАЦІЯ «ЯВИЩЕ ПРИРОДИ Є ЖИВА ІСТОТА» В РОМАНАХ У. ГОЛДІНГА

ЗОЗУЛЯ М.О. МЕТАФОРА-ПЕРСОНІФІКАЦІЯ «ЯВИЩЕ ПРИРОДИ Є ЖИВА ІСТОТА» В РОМАНАХ У. ГОЛДІНГА

Стаття присвячена розгляду моделі концептуальної метафори-персоніфікації ЯВИЩЕ ПРИРОДИ Є ЖИВА ІСТОТА в романах У. Голдінга. Визначено, які концепти на позначення природних явищ отримують визначення за допомогою даної моделі. Вивчено, які саме характеристики живої істоти використовуються в процесі персоніфікації. Встановлено, що персоніфікація створює цільний та яскравий образ явищ природи як живої істоти.

ЗОЗУЛЯ М.А. МЕТАФОРА-ПЕРСОНІФІКАЦІЯ «ЯВЛЕНИЕ ПРИРОДЫ – ЖИВОЕ СУЩЕСТВО» В РОМАНАХ У.ГОЛДИНГА

В статье рассматривается модель концептуальной метафоры-персонификации ЯВЛЕНИЕ ПРИРОДЫ – ЖИВОЕ СУЩЕСТВО в романах У.Голдинга. Выяснено, какие концепты, обозначающие явления природы, реализуются при помощи данной метафорической модели. Изучено, какие именно характеристики живого существа используются в процессе персонификации явлений природы. Установлено, что метафора-персонификация создает цельный и яркий образ явлений природы как живых существ.

ZOZULYA M.O. CONCEPTUAL METAPHOR «NATURE PHENOMENON IS A LIVING BEING» IN W.GOLDING'S NOVELS

The article deals with the model of conceptual metaphor NATURE PHENOMENON IS A LIVING BEING in the novels by W.Golding. Metaphor tenors which are parts of the domain NATURE PHENOMENA and correlate with the vehicle A LIVING BEING have been considered. The analyzed domain includes the following concepts: FIRE, LIGHT, DARKNESS, NOISE, AIR, SCENT, WIND, CLOUD, RAIN, LIGHTNING. An attempt to find out which characteristics of a living being are used in the metaphorical process of personification has been made. The results of the analysis prove that for W.Golding nature phenomena are primarily living beings which have a certain shape, parts of the body and feelings. It is interesting to note that among all traits of a living being the most important one is its ability to do something: to see, to utter different sounds, to eat, to move etc. Thus personification is represented not by isolated examples, but creates a bright image of nature phenomena as living beings.

Ключові слова: концептуальна метафора, метафорична модель, персоніфікація

Вступ

Бажання зрозуміти, як саме працює людське мислення, виявити особливості мислення окремої людини [2; 3, с. 6; 5; 6], виступає одним з головних чинників вивчення дослідниками творів художньої літератури різних авторів [1; 4; 11; 19, с. 12–14]. В даній роботі розглядається художня творчість одного з відомих письменників Великобританії У. Голдінга. З метою розглянути особливості мислення письменника як мовної особистості, ми звернули увагу на такий невід'ємний компонент ідіостилю як концептуальна метафора, що виникає в силу глибинних особливостей людського мислення [7; 10; 12; 13; 18] та є одним з фундаментальних прийомів пізнання й концептуалізації дійсності [9, с. 70; 14; 15; 17].

В ході аналізу метафоричних виразів, отриманих методом суцільної вириборки з 12 романів (3425 метафоричних виразів), було з'ясовано, що як під час опису навколишнього середовища, об'єктів та явищ природи, так і під час осмислювання багатьох концептів, пов'язаних з людиною, значне місце займає концептуальна метафора-персоніфікація (1452 метафоричних вираза, або 42,4%). В роботі **персоніфікація** визначається як особливий

підвид метафори, для якого характерне перенесення рис, властивостей й ознак живої істоти (людина, тварина тощо) на неживі предмети або явища.

Цікавим є підхід до аналізу концептуальної метафори, що базується на вивченні концептів-референтів, для метафоричного визначення яких використовується один і той самий корелят, в даному випадку складові концептосфери-корелята ЖИВА ІСТОТА, та являє собою аналіз спектра джерела (Score of the source) [16, с. 19–20]. Завдяки такому підходу можна побачити ті образи, які виникають під час застосування метафори при визначенні різних концептів. Також аналіз спектра джерела, за словами В. Г. Ніконової, є менш дослідженою проблемою [8, с. 300].

Розглянемо детальніше модель концептуальної метафори-персоніфікації, яка застосовується для осмислення концептів-референтів, що структурують концептуальний домен ЯВИЩА ПРИРОДИ, який належить до концептосфери СВІТ ПРИРОДИ. В романах У. Голдінга природні явища отримують певну зовнішність, мають руки, ноги, голову та інші частини тіла, володіють голосом, перебувають у фізичному стані, який є звичним для живих істот. Їм також притаманні такі суто людські риси, як наявність різного роду почуттів та психологічних процесів. Метафоричне визначення за допомогою концептосфери-корелята ЖИВА ІСТОТА отримують такі концепти на позначення явищ природи (табл. 1.):

Таблиця 1. Концепти-референти з концептуального домену ЯВИЩА ПРИРОДИ, що формують спектр кореляту ЖИВА ІСТОТА

Концептосфера-корелят	Концепти, що формують спектр кореляту
ЖИВА ІСТОТА	ВОГОНЬ
	СВІТЛО
	ТЕМРЯВА
	ШУМ
	ПОВІТРЯ
	ЗАПАХ
	ВІТЕР
	ХМАРИ
	ДОЩ
	БЛИСКАВКА

Згідно табл. 1., до спектру концептосфери-корелята ЖИВА ІСТОТА входять такі природні явища: *ВОГОНЬ*, *СВІТЛО*, *ТЕМРЯВА*, *ШУМ*, *ПОВІТРЯ*, *ЗАПАХ*, *ВІТЕР*, *ХМАРИ*, *ДОЩ* та *БЛИСКАВКА*. Вони постають перед нами у вигляді живих істот.

Так *ВОГОНЬ* зображується у вигляді тварини: (*fire*) ... *it was like the fall, like a cat.*

‘(вогонь) ... він був наче водоспад, наче кішка’ [22, с. 171], або живої істоти, яка має частини тіла та внутрішні органи: *On one side the air was cool, but on the other the fire thrust out a savage arm of heat that crinkled hair on the instant.* ‘З одного боку повітря було прохолодне, але з іншого вогонь простягнув жорстоку гарячу руку, яка відразу ж завивала волосся’ [24, с. 41], та внутрішні органи (серце): ... *the heart of the fire was shivering rather than beating ...* ‘... серце вогню скоріш тремтіло ніж билося ...’ [20, с. 11]. Даній живій істоті притаманні почуття: ... *pitiless fire ...* ‘... безжалісний вогонь ...’ [27, с. 162]. Вона може спати чи не спати: *The fire is awake again.* ‘Вогонь знов не спить’ [22, с. 30]; бути мертвою: *The fire is dead.* ‘Вогонь мертвий’ [22, с. 113]; або живою: “*Have you never see a fire, apparently dead, brought to life again and flare up?*” ‘«Чи бачили ви коли-небудь вогонь, що був безсумнівно мертвим, знову поверненим до життя та яскраво спалахуючим?»’ [21, с. 24]. Однією з характеристик даної істоти є здатність виконувати різноманітні дії: вона дивиться та підморгує: *The fire blinked sharply.* ‘Вогонь раптово моргнув’ [22, с. 101]; торкається чогось: *One patch touched (fire) a tree trunk and scrambled up like a bright squirrel.* ‘Один клаптик (вогню) торкнувся стовбура дерева та видерся наверх наче яскрава білка’ [24, с. 44]; видає різноманітні звуки: ... *the fire growled at them.* ‘... вогонь гарчав на них’ [24, с. 45], ... *the roar of the fire ...* ‘... рев вогню ...’ [20, с. 9–10], *The fire gave a sudden hiss ...* ‘Вогонь несподівано зашипів ...’ [22, с. 129]; приймає їжу: *(fire) The old woman moved softly, pushing in more wood so that the red spot ate and the flame grew strong.* ‘Стара жінка злегка ворухнулась штовхаючи всередину більше деревини, щоб червона пляма (вогонь) їла й полум’я виростало сильнішим’ [22, с. 33], *Beneath the dark canopy of leaves and smoke the fire laid hold on the forest and began to gnaw.* ‘Під темним балдахіном листя та диму вогонь заволодів лісом та почав гризти’ [24, с. 44]; та різними способами пересувається в просторі: *The fire is flying away into the forest and eating up the trees.* ‘Вогонь летить по лісу пожираючи дерева’ [22, с. 45]; *The flames, as though they were a kind of wild life, crept as a jaguar creeps on its belly toward a line of birch-like saplings that fledged an outcrop of the pink rock.* ‘Полум’я, наче воно було прикладом дикого життя, повзло, як ягуар повзе на животі, у напрямку лінії схожих на берези молодих дерев, які наче вислали пір’ям оголення породи рожевої гори’ [24, с. 44].

СВІТЛО, як жива істота, здатне на почуття: *An interminable dawn faded the stars out, and at last light, sad and grey, filtered into the shelter.* ‘Нескінчений світанок вимкнув зірки та в кінці кінців світло, сумне й сіре, проникло у захисток’ [24, с. 99]; та знаходиться у певному фізичному стані: ... *the pale light ...* ‘... бліде світло ...’ [22, с. 177]. Воно також виконує різноманітні дії, наприклад рухається: ... *milky light that moved.* ‘... молочне

світло, яке рухалося.’ [27, с. 91]; танцює: ... *but from under the rock a semicircle of ruddy light danced on the terrace, diminishing outward till it was indistinguishable from the moonlight.* ‘... але з під скелі півколо рудуватого світла танцювало на терасі, зменшуючись назовні доки воно перестало відрізнятися від місячного сяйва’ [22, с. 77]; грається: *The green light and the glossy patches of sunshine played over their befouled bodies.* ‘Зелене світло та блискучі клаптики сонячного сяйва гралися на їх забруднених тілах’ [24, с. 156]. СВІТЛО також пересувається в просторі: *The light crawled down the island and made the pillars of spray full of brightness.* ‘Світло повзло вниз по острову та робило колони водяного пилу, повні блиску’ [22, с. 43]; ... *the light was leaping over the dark leaves making spots in their darkness that jumped this way and that together.* ‘... світло стрибало через темне листя та створювало плями в їх темряві, які стрибали разом туди сюди’ [22, с. 170]; розмовляє: *Daylight might have answered yes; but darkness and the horrors of death said no.* ‘Денне світло могло б відповісти Так, але темрява та жахи смерті сказали Ні’ [24, с. 186]; може торкатися чогось: *Light hit him.* ‘Світло вдарило його’ [22, с. 83]; *The light touched the earth, moved to a foot, an ankle with callous.* ‘Світло торкнулося землі, рушило до ступні, щиколотки із синцем’ [27, с. 105]; чи боротися із чимось: *The light was struggling with clouds and rain-mist...* ‘Світло боролось із хмарами та дощовим туманом’ [25, с. 44].

ТЕМРЯВА зображується як істота, що володіє почуттями: ... *the happy darkness ...* ‘... щаслива темрява ...’ [27, с. 95]; приймає їжу: *A darkness ate everything away.* ‘Темрява з’їла все’ [23, с. 182]; та пересувається в просторі: ... *as the darkness came ...* ‘... коли прийшла темрява ...’ [28, с. 130]. Вона розмовляє: *Daylight might have answered yes; but darkness and the horrors of death said no.* ‘Денне світло могло б відповісти «Так», але темрява та жахи смерті сказали «Ні»’ [24, с. 186]; сидить: *Darkness sitting in every corner.* ‘Темрява сидить в кожному куточку’ [25, с. 178]; або відбирає щось: *He remembered the place with no teeth, the darkness that took away fear.* ‘Він пам’ятав місце без зубів, темряву, яка забрала страх’ [27, с. 110].

Ще одне явище природи – ШУМ – може померти: ... *the singing noise was dying like the fire.* ‘... шум, що жалить, вмирав як і вогонь’ [22, с. 174]. Він, як і жива істота, видає звуки: *There was another noise to attend to now, a deep grumbling noise, as though the forest itself were angry with him, a somber noise across which the ululations were scribbled excruciatingly.* ‘Тепер був другий шум, на який звертали увагу, глибокий шум, який буркотів, наче сам ліс був злий на нього, похмурий шум, крізь який було намальоване нестерпне виття’ [24, с. 196]; та, навіть, може вдарити: ... *and noise hit them like the blow of a fist.* ‘... і шум вдарив їх наче удар кулаком’ [27, с. 169].

Образ ПОВІТРЯ, як живої істоти, складається з такої характеристики, як життя: ...

the air too was full of life. ‘... повітря також було наповнене життям’ [20, с. 73]; та різних видів діяльності, таких як рух: ... *and the air over them shivered with heat.* ‘... і повітря над ними тремтіло від жару.’ [22, с. 60]; видавання звуків: ... *and the air sang with the interminable and rising tide of “Oa”.* ‘... і повітря співало нескінченим та зростаючим потоком «Оа»’ [22, с. 83]; та пересування у просторі: *When the air had gone with the shriek, water came in to fill its place – burning water, hard in the throat and mouth as stones that hurt.* ‘Коли повітря пішло із пронизливим криком, на його місце прийшла вода – палаюча вода, тверда у горлі та роті, наче каміння, яка робила боляче.’ [25, с. 7]. **ПОВІТРЯ** також може торкнутися: ... *the touch of the warming air ...* ‘... дотик теплого повітря ...’ [22, с. 42]; або навіть душити: ... *the air was stifling me and I long for the open.* ‘... ... повітря душило мене і я прагнув відкритого простору.’ [26, с. 13].

Образ **ЗАПАХУ**, як живої істоти, складається з частин тіла: ... *the scent had paws and a cat’s teeth.* ‘... запах мав лапи та котячі зуби.’ [22, с. 93]; та діяльності. **ЗАПАХ** пересувається у просторі: *The scent of the other was pursuing him ...* ‘Запах іншого переслідував його ...’ [22, с. 93]; торкається чогось: ... *and the scent touched him again.* ‘... і запах торкнувся його знову.’ [22, с. 50]; й починає володіти чимось: *Their scent spilled out into the air and took possession of the island.* ‘Їх запах розлився в повітрі й заволодів островом.’ [24, с. 57].

ВІТРУ, як і живій істоті, притаманні почуття: *As long as he went forward the wind was satisfied...* ‘Поки він йшов уперед вітер був задоволений ...’ [25, с. 42]. Він також характеризується наявністю частин тіла: ... *the eye of the wind ...* ‘... око вітру ...’ [26, с. 22] і психічних процесів: *I should know as little of him as the wind knows, turning the leaves of a book on the orchard wall, the ignorant wind that cannot decipher the rows of black rivets any more than we strangers can decipher the faces of strangers.* ‘Я повинен знати про нього стільки ж, скільки знає вітер, що перегортає сторінки книги на садовій стіні, нетямущий вітер, який не в змозі розшифрувати ряди чорних заклепок більше ніж ми, чужинці, можемо розгадати обличчя незнайомців’ [23, с. 10]; та може померти: *The wind had died away ...* ‘Вітер помер ...’ [22, с. 73]. Діяльність **ВІТРУ** є досить різноманітною: він дихає: *Little wind breathed on my cheek.* ‘Легенький вітерець дихав на мою щоку.’ [21, с. 114]; пересувається в просторі: *The wind moved on the water, hovered; and then came strongly up the forest and through the gap* ‘Вітер рухався по воді, тинявся, і потім пішов строго до лісу через галявину’ [22, с. 42]; може видавати різні за характером звуки: *The wind roared once in the forest and pushed their rags against them.* ‘Вітер заревів якось у лісі та кинув їх лахміття на них.’ [24, с. 122]; *The wind too, given something to fight with other than*

obsequious water was hissing round the rock and breathing gustily in crevices. ‘Вітер також, коли йому дали щось, з чим боротися, окрім раболіпної води, шипів навкруги скелі та надривно дихав серед ущелин.’ [25, с. 24]; *The wind howled but at least it did not drone.* ‘Вітер завивав, але, в кінці кінців, не гудів.’ [21, с. 160]; торкається чогось: ... *the soft touch of the wind ...* ‘... легкий дотик вітру ...’ [22, с. 34]; або може вдарити: *As they came out of the lee, the wind hit them ...* ‘Коли вони вийшли із укриття, вітер ударив їх ...’ [28, с. 171]; по-різному впливає на об’єкт: *All the time the wind pushed him into the cleft and the sea made dispersed noises.* ‘Увесь час вітер штовхав його до розколини та поширювався шум моря.’ [25, с. 34]; *He scrambled forward and the wind picked him up again, then let him fall on all fours ...* ‘Від видрався вперед та вітер знову підібрав його й дозволив йому впасти ...’ [28, с. 174]; та, навіть, змушує говорити: *A flurry of wind made the palms talk and the noise seemed very loud now that darkness and silence made it so noticeable.* ‘Порив вітру змусив пальми говорити і шум здавався дуже гучним тепер, коли пільма та тиша зробили його таким помітним.’ [24, с. 89].

ХМАРИ в образі живої істоти постають перед нами з частинами тіла: *The arms of the clouds turned to gold ...* ‘Руки хмар стали золотими ...’ [22, с. 43]; та досить активними. Вони приймають їжу: *A cloud was swallowing the moon again.* ‘Хмара знову ковтала місяць.’ [21, с. 90]; та пересуваються у просторі: ... *the sharp, carved clouds hurried, the sun spattered from the soap suds in the gutter ...* ‘... гострі вирізані хмари поспішали, сонце розприскалося крізь мильну піну по водостічній трубі ...’ [23, с. 20]; ... *cloud... It was so far away it passed like a snail along the mountains.* ‘... хмара ... Вона була дуже далеко та просувалася наче равлик уздовж гір.’ [27, с. 80].

Образи таких природних явищ як *ДОЩ* та *БЛИСКАВКА* не є дуже яскравими та насиченими прикладами, але все ж таки, вони теж порівнюються із живою істотою. Так, *ДОЩ* може шипіти: ... *the hiss of the rain ...* ‘... шипіння дощу ...’ [25, с. 171]; та впливати на об’єкти: *(rock) Rain had smoothed it ...* ‘(скеля) Дощ вирівняв її ...’ [22, с. 74].

БЛИСКАВЦІ, у свою чергу, притаманні почуття: *Once more and with that same terrifying instantaneity came flashes of lightning in the mist that were awful in their fury!* ‘Ще раз та з такою ж жахаючою миттєвістю приходили спалахи блискавок в тумані, страшні у своїй ярості!’ [26, с. 194]. Вона має частини тіла: *A tongue of summer lightning licked right inside the inner crevice so that he saw shapes there.* ‘Язик літньої блискавки лизнув внутрішню частину печери, так що він побачив там образи.’ [25, с. 147]; а також може пересуватися у просторі: *The lightning crept in.* ‘Блискавка вповзла в середину.’ [25, с. 201]; чи гратися: *There is lightning playing on the skirts of a wild sea.* ‘Блискавка грається на краю дикого лісу.’ [25, с. 188]; *The thunder and lightning were playing round the mountain’s head*

and his mother was weeping tears like acid and knitting a sock without a beginning or and.
‘Трім та блискавка грали навкруги голови гори та його матуся, яка витирала немов кислотні сльози та плела шкарпетку без начала та кінця.’ [25, с. 144].

Отже, такі природні явища як *ВОГОНЬ, СВІТЛО, ТЕМРЯВА, ШУМ, ПОВІТРЯ, ЗАПАХ, ВІТЕР, ХМАРИ, ДОЩ* та *БЛИСКАВКА*, постають перед нами у вигляді живої істоти, яка має певну форму, частини тіла та внутрішні органи. Вони також визначаються з точки зору наявності почуттів, які зазвичай характеризують лише людину. Явища природи в образі живої істоти не є пасивними створіннями й досить активно діють. Їм притаманні такі види діяльності, як здатність бачити, видавати звуки, приймати їжу, пересуватися у просторі, рухатися тощо. При цьому слід також зауважити, що явище персоніфікації не являє собою поодиноких окремих прикладів, але навпаки, широко використовується автором і створює цільний та яскравий образ явищ природи як живої істоти.

Висновки та перспективи подальших досліджень

Як можна побачити з вищенаведених прикладів, із сукупності персоніфікованих метафоричних виразів – часткових проявів властивостей, притаманних живій істоті, – формується модель концептуальної метафори-персоніфікації «**ЯВИЩЕ ПРИРОДИ Є ЖИВА ІСТОТА**». Ця модель є досить продуктивною та базується на значній кількості прикладів метафоричних виразів. В подальшому планується дослідження моделей концептуальної метафори-персоніфікації, де в якості референтів виступають концепти на позначення об’єктів природи.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Белєхова Л. І.* Образний простір американської поезії: лінгвокогнітивний аспект : дис. ... доктора філол. наук : 10.02.04 / Л. І. Белєхова. — К., 2002. — 476 с.
2. *Воробьева О. П.* Вирджиния Вульф в аспекте языковой личности: когнитивный подход / О. П. Воробьева // Языки и транснациональные проблемы : [мат-лы Первой междунар. науч. конф. / Отв. ред. Т. А. Фесенко]. — М.; Тамбов : Изд-во ТГУ им. Р. Г. Державина, 2004. — Т. II — С. 50–55.
3. *Дорош О. О.* Лінгвокогнітивний та комунікативний аспекти авторського жіночого мовлення в романах Маргарет Дюрас : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.05 "Романські мови" / О. О. Дорош. — Київ, 2006. — 21 с.
4. *Єсипенко Н. Г.* Лексико-семантичні компоненти авторського стилю і мовна картина світу (на матеріалі англосовітської прози воєнної та мирної тематик) : автореф. дис.

на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / Н. Г. Єсипенко. — Чернівці, 2007. — 22 с.

5. *Колеснік Д. С.* Концептуальний простір авторської метафори у творчості Айріс Мердок : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.04 / Д. С. Колеснік. — К., 1996. — 260 с.

6. *Колесник О. С.* Мовні засоби відображення міфологічної картини світу : лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі давньоанглійського епосу та сучасних британських художніх творів жанру фентезі) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / О. С. Колесник. — Київ, 2003. — 21 с.

7. *Лобур Н. В.* Антропометрична метафора у мовній картині світу: типологічна модель (на матеріалі української та чеської мов) : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01, 10.02.03 / Н. В. Лобур. — Львів, 1997. — 169 с.

8. *Ніконова В. Г.* Трагедійна картина світу в поезиці Шекспіра / В. Г. Ніконова. — Д. : Вид-во ДУЕП, 2007. — 364 с.

9. *Ченки А.* Современные когнитивные подходы к семантике : сходства и различия в теориях и целях / А. Ченки // Вопросы языкознания. — 1996. — № 2. — С. 68–78.

10. *Crisp P.* Conceptual metaphor and its expressions / P. Crisp // Cognitive poetics in practice / Edited by Gavins J., Steen G. — Cornuol : MPG Books Ltd, 2003. — P. 99–113.

11. *Freeman M.* The Body in the World: A Cognitive Approach to the Shape of the Poetic Text / M. Freeman // Cognitive Stylistics: Language and Cognition in Text Analysis / Ed. by E. Semino, J. V. Culpeper. — Amsterdam; Philadelphia : John Benjamins Publishing House, 2002. — P. 23–48.

12. *Gavins J.* Contextualising cognitive poetics / J. Gavins, G. Steen // Cognitive poetics in practice / Edited by Gavins J., Steen G. — Cornuol : MPG Books Ltd, 2003. — P. 1–12.

13. *Gibbs R. W., Jr* Prototypes in dynamic meaning construal / R. W. Gibbs, Jr // Cognitive poetics in practice / Edited by Gavins J., Steen G. — Cornuol : MPG Books Ltd, 2003. — P. 27–40.

14. *Grady J.* Converging evidence for the notions of subscene and primary scene / J. Grady, C. Johnson // Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast / Edited by Dirven R., Pörings R. — Berlin-New York : Mouton de Gruyter, 2003. — P. 533–554.

15. *Ibáñez F. J. R. de M.* Patterns of conceptual interaction / F. J. R. de M. Ibáñez, O. I. D. Velasco // Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast / Edited by Dirven R., Pörings R. — Berlin-New York : Mouton de Gruyter, 2003. — P. 489–532.

16. *Kövecses Z.* Metaphor and Metonymy in Cognitive linguistics / Z. Kövecses // Cognitive Linguistics: A User-Friendly Approach / Ed. by Kamila Turewicz. — Szczecin : uniwersytet Szczecinski, 2005. — P. 13–84.

17. *Lakoff G. Metaphors We Live By / G. Lakoff, M. Johnson. — Chicago : Chicago Univ. Press, 1985. — 242 p.*
18. *Teng N. Y. Grouping, Simile, and Oxymoron in Pictures : A Design-Based Cognitive Approach / N. Y. Teng // Metaphor and Symbol. — 2002. — Vol. 17. — Issue 4. — P. 295–316.*
19. *Turner M. Death Is the Mother of Beauty / M. Turner. — USA : Cybereditions, 2000. — 176 p.*

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

20. *Golding W. Darkness Visible / W. Golding. — London-Boston : Faber and Faber, 1983. — 265 p.*
21. *Golding W. Fire Down Below / W. Golding. — London : Faber and Faber, 1989. — 313 p.*
22. *Golding W. The Inheritors / W. Golding. — London : Faber and Faber, 1988. — 233 p.*
23. *Golding W. Free Fall / W. Golding. — London : Faber and Faber, 1968. — 286 p.*
24. *Golding W. Lord of the Flies / W. Golding. — New York : A Perigee Book, 2001. — 208 p.*
25. *Golding W. Pincher Martin / W. Golding. — London : Faber and Faber, 1962. — 208 p.*
26. *Golding W. Rites of Passages / W. Golding. — London : Faber and Faber, 1982. — 278 p.*
27. *Golding W. The Scorpion God / W. Golding. — London : Faber and Faber, 1977. — 178 p.*
28. *Golding W. The Spire / W. Golding. — London-Boston : Faber and Faber, 1988. — 223 p.*

Надійшла до редакції 21.10.10

© 2010 Е. С. Курдина
(г. Донецк)

СЕМАНТИКО-СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ОЦЕНОЧНЫХ АНТРОПОНИМОВ С ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНОЙ СЕМОЙ «ВНЕШНОСТЬ»

КУРДИНА Є.С СЕМАНТИКО-СЛОВОВІРНІ ОСОБЛИВОСТІ ОЦІННИХ АНТРОПОНІМІВ З ДИФЕРЕНЦІЙНОЮ СЕМОЮ «ЗОВНІШНІСТЬ»

Стаття присвячена аналізу семантичної структури та словотвірних особливостей оцінних одиниць англійської антропонімічної системи. Пропонується огляд низки концепцій та поглядів на питання про специфіку лексичного значення власного імені, подаються критерії добору оцінних пропріальних одиниць зі словників англійської антропонімічної лексики. Наводяться результати етимологічного, компонентного та семантичного аналізу коннотативного потенціалу англійських антропонімів, що дають змогу визначити їхні оцінні характеристики.

КУРДИНА Е.С. СЕМАНТИКО-СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ОЦЕНОЧНЫХ АНТРОПОНИМОВ С ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНОЙ СЕМОЙ «ВНЕШНОСТЬ»

Статья посвящена анализу семантической структуры и словообразовательных особенностей оценочных единиц английской антропонимической системы. Предлагается обзор ряда концепций и взглядов на вопрос о специфике лексического значения собственного имени, указываются критерии отбора оценочных пропріальных единиц из словарей английской антропонимической лексики. Приводятся результаты этимологического, компонентного и семантического анализа коннотативного потенциала английских антропонимов, которые позволяют определить их оценочные характеристики.

KURDINA YE.S. SEMANTIC AND WORD-BUILDING PECULIARITIES OF THE EVALUATIVE ANTHROPONYMS WITH THE DIFFERENTIAL SEME "APPEARANCE"

The paper concerns itself with the analysis of the semantic and word-building peculiarities of the evaluative units of the English anthroponymic system. This paper gives a brief survey of a series of conceptions and views on the specific features of the lexical meaning of proper names. Special attention is drawn to the criteria in accordance with which the evaluative personal names have been selected from the English dictionaries of first names.

A complex investigation of the evaluative component within the connotative meaning of English personal names implies a detailed analysis of the etymology of appellative stems and of a great volume of extralinguistic information about a name. The volume of extralinguistic information includes the popularity of a name, peculiar facts about famous name bearers, a complex of associations a name can awake in the consciousness of members of the English linguo-cultural community.

Ключевые слова: оценочный антропоним, мотивированная пропріальная лексика, апеллятивная основа, коннотативный макрокомпонент значения, ассоциативное поле, гипокористическое имя.

1. Вводные замечания

Нет никаких оснований сомневаться в необходимости присутствия в любом языке имен собственных, а также в их функциональной важности. Выделяемые в языке только благодаря наличию в нем имен нарицательных (т.е. это одно из проявлений языковых законов, когда нечто является значимым и выделяется как самостоятельный компонент языковой системы лишь в том случае, когда имеет противочлена), собственные имена до сих пор являются предметом напряженных споров, которые ведутся уже долгие годы и за это время вовлекли в число оппонентов как ведущих ученых (А. А. Потебня, А. А. Реформаторский [7, 8] и др.), так и менее известных исследователей (Л. М. Щетинин, О. К. Жданов [6, 11] и др.).

Настоящая статья посвящена анализу английских антропонимов, чья семантика осложнена дополнительными смысловыми и коннотативными наслоениями, что дает основание маркировать рассматриваемые ономастические единицы как антропонимы с позитивной или негативной оценкой. Материал исследования составляют 1158 единиц индивидуальных личных имен. Материал для данного исследования отбирался методом сплошной выборки из словарей Oxford Dictionary of First Names [15], The Wordsworth Dictionary of First Names [16], из словаря английских личных имен под редакцией Рыбакина [13] в соответствии со следующими критериями отбора материала:

1. Популярность имени. Данный критерий реализует аксиологическую оппозицию «популярное / непопулярное» имя, которую можно трансформировать в + (популярные) / – (непопулярные) оценку. Популярные имена (аллюзивные имена – термин Т. С. Олейник [9]) делятся на литературные (имена, выдуманные авторами литературных произведений; имена из общенародного именника, выбранные авторами для своих персонажей) и исторические (имена известных актеров театра и кино, политических деятелей, ученых, известных своими революционными открытиями). Лексические единицы, отобранные согласно этому критерию, маркированы в антропонимических словарях следующими пометами: *bears perennial popularity after...* ‘многие годы сохраняет популярность с появлением...’, *the name has enjoyed steady popularity since the appearance of the novel...* ‘имя пользуется популярностью с момента появления романа...’, *name popularized by the central character in the novel...* ‘имя, чья популярность связана с именем центрального персонажа в романе’, *completely out of fashion after X starred in the film...* ‘полностью вышло из моды после появления X в фильме...’

2. Происхождение имени. В данном случае актуализируется аксиологическая модель «свое / чужое», т.е. оппозиция имен исконно английских и имен германского, французского, норманнского, древнееврейского происхождения. Лексикографическими критериями определения происхождения антропонимической лексики являются словарные пометы *of Germanic, Greek, French, Norman* ‘германского, греческого, французского, норманнского происхождения’; *Celtic, from Old English* ‘от древнеанглийского’. В условиях растущей глобализации имя – часто единственное, что указывает на национальную принадлежность и реализацию национального самосознания. Следовательно, будет логичным маркировать антропонимы древнеанглийского происхождения оценкой «+», имена, чье происхождение связано с историей и культурой других стран – знаком «–».

3. Внутренняя форма имени. Этимология нарицательной основы имени не является основным мотивом имянаречения, поскольку требует достаточного объема культурно-исторических знаний. Однако, располагая этимологической справкой, можно получить представление о семантике нарицательных основ, аффиксов имени, что соотносится в сознании носителей языка с позитивной или негативной оценкой.

4. «География» популярности имени. Принадлежность имени собственного к ирландскому, шотландскому, валлийскому национальному имени влияет на формирование негативной оценки в сознании англичанина, что связано с межнациональной неприязнью. Здесь основными классификаторами являются пометы словарной статьи *preferred by relatives proudly conscious of their Welsh roots, fairly common in Scotland, a typical Irish name*. Тот факт, что имя или дериват имени собственного более популярен в США или употребляется преимущественно там, не делает его популярным или любимым в английской антропонимической системе.

5. Значение основы отапеллятивных имен. Явно выраженной положительной или отрицательной оценкой обладают имена, существующие в английской антропонимической системе как заимствования из общенационального словаря (*adoption of the vocabulary word*) [Oxford Dictionary of first names]. Такие отапеллятивные имена являются результатом взаимного обмена апеллятивного и онимического словарного состава. Оценка имени в данном случае продиктована коннотативным потенциалом и оценочной характеристикой апеллятива, лежащего в основе имени. Например, имена *Loyal* (от англ. *loyal* 'верный, преданный'), *Felicity* (от англ. *felicity* 'счастье, блаженство, благословение') несут на себе отпечаток семантики апеллятивов, от которых они образованы, маркируются позитивной оценочной характеристикой. Антропоним *Dotty*, изначально гипокористическая форма имени *Dot*, затем и полноценное индивидуальное имя, считается загрубленным и нелюбимым, поскольку графически и фонетически совпадает со сленговым словом *dotty* 'чудаковатый, странный, нелепый', следовательно имеет негативную оценку, что подтверждается лексикографической пометой *out of use now* 'в настоящее время не употребляется'.

2. Вопрос о лексическом значении имени собственного

Предметом многочисленных научных споров является вопрос о том, имеют ли имена собственные лексическое значение. Дискуссионность этого вопроса обусловлена самой природой имен собственных. Большинство генетически восходящих к именам нарицательным онимов в настоящее время утратили «семантическую прозрачность» (термин Е. М. Галкиной-Федорук [5]) и являются только «различающим знаком»,

закрепленным за определенным референтом.

Ответ на вопрос о значении личного имени может быть двояким – в зависимости от критерия: с функциональной (синхронической) точки зрения оно асемантично, с диахронической – семантично. Настоящее исследование проводилось в синхронном плане с привлечением элементов диахронии: использовалась этимологическая характеристика производящих основ и аффиксных морфем для раскрытия специфики семантического потенциала английских антропонимов при помощи словообразовательных средств, а также механизмов оценочных номинаций.

Наличие большого числа теорий относительно статуса имени собственного в языке препятствует последовательному развитию научной мысли в сфере ономастики. С другой стороны, без формулирования собственной концепции, на которой строится настоящее исследование, не обойтись. В работе была предпринята попытка найти в существующих теориях объединяющее рациональное зерно.

В современном языкознании мысль о двойственности речевой деятельности является аксиомой. Определяют уровни языка (структуры) и речи (функции) при возможном выделении уровня узуса, который может трактоваться как отдельный или быть составной частью уровня языка. Таким образом, при определении сущности языковых явлений, в частности семантики проприальных единиц, нужно ориентироваться соответственно на структурный или функциональный уровень. В языковой структуре, где базовым является понятие языковой значимости, собственные имена обозначают единичные объекты. Языковая значимость онимов соответствует понятию единичности, тождественна самому понятию «собственное имя». В речи имя собственное, выполняя закрепленные за ним в сфере языка функции, подвергается дополнительным ситуативным нагрузкам. Как результат, имя собственное постепенно приобретает дополнительные смысловые признаки, которые со временем закрепляются и сохраняются в виде различных семантических, в том числе и коннотативных, наслоений, которые нередко наделяют имя собственное позитивной или негативной оценочной характеристикой. Так, семантический потенциал древнееврейского имени *Jeremiah* (Джерема(й)я), в русской антропонимической системе Иеримия) древнеевр. ‘назначенный богом’, принадлежавшее библейскому пророку, автору одной из книг Ветхого Завета («Плач Иеримии»), где он предвидит разрушение Иерусалима халдеями, приобретает новое ассоциативное содержание. Безрадостность, пессимистичность и безысходность, которыми пронизаны тексты «Плача», – это именно те культурно-исторические ассоциации, которые имя вызывает в сознании людей. Воздействие данных ассоциативных полей на лексико-

семантическую структуру антропонима проявляется в переходе имени собственного в разряд имени нарицательного: англ. *jeremiah* ‘пессимист, паникер, нытик’. Данный пример иллюстрирует возникновение дополнительных смысловых и коннотативных наслоений в семантике личного имени, которые наделяют его негативной оценочной характеристикой.

Антропонимы в общественной практике приобретают оценочные функции, функции характеристики, которая сформировалась в обществе. Как справедливо отмечает И. В. Гайдук [4], идентификация оценки антропонимов не нуждается в каком-то специфическом, условном контексте: здесь нужен уровень познания соответственной сферы интеллектуально-духовного прошлого, культурной компетенции.

Имена собственные, пришедшие в английскую антропонимическую систему из Библии, мифологии, литературы и мировой истории логично мотивированы и могут носить символический характер. Так, по словам Н.Ф. Алиференко [1], ситуация предательства Иудой Христа воспринимается, как некий «эталон» предательства вообще [1, с. 27]. Дифференциальные признаки данной ситуации – подлость, донос – становятся элементами этнического сознания, а их атрибуты – символами типа *Judas kiss* ‘поцелуй Иуды (символ предательства)’. Само имя *Judas* превратилось в прецедентный феномен и стало известным символом предательства, подлости, коварства, а потому отмечено в сознании носителей языка негативной оценкой.

3. Оценка как компонент значения имени собственного

Категория оценки является универсальной, т.к. не существует языка, в котором отсутствовало бы представление о «хорошо» / «плохо».

Одним из элементов структуры оценки является аксиологическая шкала, которая может быть представлена в виде различных моделей. В данном исследовании для идентификации оценочных характеристик антропонимов используется модель, согласно которой нулевая оценка, выражая безразличное отношение носителей языка к признакам референта, входит в качестве семантического компонента в структуру значения слов, содержащих норму какого-либо качества, признака, и служит фоном, относительно которого воспринимаются оценочные отклонения в ту или иную сторону [3, с. 13].

Семантика оценки зависит от характера основания оценочной квалификации, осуществляющейся субъектом [3, с. 15]. В связи с этим в данной работе будет использоваться семантическая классификация, основанная на классификации С. С. Хидекель [10, с. 9], согласно которой различают рациональную, эмоциональную и рационально-эмоциональную типы оценки. При построении шкалы рациональной оценки

логічно буде виходити з опозиції «норма / відхилення від норми», іншими словами + / – оцінки. Рациональна оцінка передбачає об'єктивний, безпристрастний контроль над почуттями. Цей тип оцінки, як правило, відображається в словарній статті.

Емоційна оцінка ґрунтується на оціночних переживаннях, почуттях, емоціях, т.е. орієнтована на емоційне ставлення говорячого до суб'єкту оцінки, наприклад, гіпокористическе ім'я *Lulu*, вперше редуцирована дитяча форма імені *Luise*, зараз популярно і як ласкоче прозвіще, і як повноцінне індивідуальне ім'я. Тут, і графічний «вигляд» антропоніма і етимологічна зв'язь з ласковим дитячим іменем повідомляють позитивні емоції, а значить і оціночна характеристика позначена знаком «+». Головною опозицією емоційної оціночної шкали буде протиставлення «осудження / схвалення», яке можна трансформувати в «+ / –» оцінку.

Займаючи різне місце в структурі значення слова, оцінка може бути компонентом денотата або коннотації. Т.е. в стосунку одних сфер діяльності суб'єкт актуалізує здатності логічного сприйняття, а в стосунку інших – почуттєво-образного. Однак коли судження і переживання знаходяться в обмеженому єдності, мова йде про раціонально-емоційний тип оцінки. Лексикографічними критеріями виділення змішаного типу оцінки є та частина словарної статті, в якій фіксується етимологія нарицательних основ імені, і помета, фіксуюча коннотативні ознаки (асоціації з відомими носіями, літературними, міфологічними персонажами, героями кіно, телебачення, спорту). Як додаткова інформація сприймаються помети, маркуючі обмеження значення часовим або просторовим ареалом, наприклад: *obsolete, dated* 'застаріле', *popular in G.B. (England, Ireland, Wales), U.S.A.* 'популярне в Великій Британії (Англиї, Ірландії, Уельсі), США'.

4. Основні результати та спостереження

Оніми представляють собою окремий клас іменників з складною семантикою, тобто план значення слова має прихований, неявний характер, який достатньо складно визначити і описати. Цей семантичний принцип лежить в основі типологічної ідентифікації онімів в мові і вказує на особливе місце особистого імені всередині лексического фонду.

Корпус словарного мовного матеріалу, ставший основою нинішнього дослідження, нараховує 1158 антропонімів, які можна розділити на наступні семантичні класи (див. табл. 1):

Таблица 1. Семантические классы оценочных антропонимов (количественная характеристика)

Семантические классы	Кол-во	%	Примеры
1. Аллюзивные оценочные антропонимы	458	39,5	<i>Richard(m)</i> ‘король Англии Ричард Львиное Сердце (1157-99)’, <i>Casey(f)</i> ‘отважный американский машинист и народный герой Casey Johnes, спасший жизни пассажиров Cannonball Express’
2. Оценочные антропонимы, характеризующие внешность	218	18,2	<i>Blanche(f)</i> ‘старофр. <i>blanc</i> ‘белый’ бледный цвет лица и светлые волосы – основные элементы европейской красоты’, <i>Esau(m)</i> ‘покрытый волосами’
3. Оценочные антропонимы, указывающие на род деятельности и социальный статус	112	9,6	<i>Martha(f)</i> ‘имя ассоциируется с тяжелым домашним трудом’, <i>Heilyn(m)</i> ‘изнач. прозвище дворецкого, стюарда’
4. Оценочные антропонимы сферы религии	84	7,2	<i>Carmel(f)</i> ‘одно из имен Девы Марии у католиков’, <i>Philippina(f)</i> ‘греч. <i>philein</i> ‘любить’ + <i>poine</i> ‘боль, кара’
5. Оценочные антропонимы, обозначающие черты характера, личные качества	62	5,3	<i>Reynard(m)</i> ‘результат популярности средневековой сказки <i>Reynard the Fox</i> (Рейнеке-лис), <i>Reynard</i> – хитрый, коварный человек’, <i>Cassian(m)</i> ‘лат. <i>casus</i> ‘пустой, бессодержательный’
6. Оценочные антропонимы с измененным ассоциативным содержанием	56	4,8	<i>Cade(m)</i> ‘изнач. фамилия, в основе которой прозвище <i>cade</i> ‘неуклюжий, шарообразный’ в наст. вр. популярно с появлением романа М. Митчел “Унесенные ветром”’, <i>Biddy(f)</i> ‘гипокористическая форма <i>Bridget</i> , потерявшее популярность с появлением выражения <i>an old bidy</i> (разг.) ‘глупая, неприятная женщина’
7. Оценочные антропонимы-обозначения война, борьбы	42	3,6	<i>Caerbhall(m)</i> ‘изнач. прозвище жестоких воинов ирл. <i>caerbh</i> ‘рубить, кромсать’’, <i>Cadogan(m)</i> ‘вал. <i>cad</i> ‘борьба’ + <i>gwogawn</i> ‘слава, честь’
8. Оценочные антропонимы, вербализирующие межнациональную неприязнь	26	2,2	<i>Paddy(m)</i> ‘ласкательная форма от <i>Patrick</i> , используется как шутовское прозвище ирландцев’, <i>Pearce(m)</i> ‘популярно среди ирландских националистов, от фамилии инициатора бунта 1916 г. <i>Patrick Henry Pearce</i> , казненного британцами’
9. Оценочные антропонимы, вербализирующие отношения между людьми	14	1,2	<i>Cara(f)</i> ‘итал. <i>cara</i> ‘любимый’’, <i>Candy(f)</i> ‘англ. <i>candy</i> ‘леденец, конфета’
10. Другие	86	7,4	
Всего	1158	100	

В ходе этимологического и логико-семантического анализа исследуемых единиц

представилось возможным выделить следующие семантические классы оценочных антропонимов: оценочные антропонимы, характеризующие внешность, указывающие на род деятельности и социальный статус, обозначающие черты характера и личные качества, вербализирующие межнациональную неприязнь, оценочные антропонимы с измененным ассоциативным содержанием, аллюзивные оценочные антропонимы, оценочные антропонимы сферы религии, оценочные антропонимы-обозначения война, борьбы, оценочные антропонимы, вербализирующие отношения между людьми. В целом маркеры оценочности подразделяются на две емкие категории хорошо (+) / плохо (-). Ведущим по объему является класс аллюзивных оценочных антропонимов, насчитывающий 458 единиц, что составляет 39,5% от общего количества оценочных антропонимов выборки. Однако, данная работа посвящена анализу класса оценочных антропонимов с дифференциальной семей «внешность», поскольку на наш взгляд, одним из главных стремлений нарекающего именем является желание отразить красоту, неповторимость в первую очередь внешних качеств нарекаемого именем в самом главном для него слове – личном имени.

4.1. Оценочные антропонимы с дифференциальной семей «внешность», представлены 218 единицами (18,2% от общего количества единиц выборки). Внутри данного лексико-семантического класса можно выделить пять групп оценочных антропонимов по семантическим признакам: «цвет волос, кожи, глаз», «комплексия, телосложение», «черты лица», «внешний вид» и «другие характеристики» (см. табл. 2). В семантике данной лексико-семантической группы преобладает рациональный тип оценки. Данный тип определяется на основании маркеров оценки, содержащихся в словарной статье. Так, например, в словарной статье имени *Esau* (рус. Исав) находим: «*Biblical, from Hebrew word meaning 'rough and hairy'. This may be because Esau in the Old Testament was born with his body covered in hair (Genesis 25:25 'and the first came out red, all over like a hairy garment; and they called his name Esau')*» [Oxford Dictionary of First Names, p. 108]. «Имя библейского происхождения, в переводе с древнееврейского языка обозначает «грубый, покрытый волосами». Возможно, ассоциация связана с тем, что, как говорится в Ветхом Завете, при рождении все тело Исавы было покрыто волосами «Первый вышел красный, весь, как кожа, косматый; и нарекли ему имя Исав» (Книга Бытия 25:25). Этимологическая справка в данном случае актуализирует аксиологическую модель «норма / отклонение от нормы», и, следовательно, сообщает негативную оценку.

Таблица 2. Семантические группы оценочных антропонимов, характеризующих внешность по ряду признаков (количественная характеристика)

Семантические признаки, на основе которых выделяются группы оценочных антропонимов	Кол-во	%	Примеры
1. Цвет волос, кожи, глаз	95	43,6	<i>Goldie(f)</i> 'имя, эксплицирующее цвет волос золотистого цвета с красивым блеском', <i>Read (Reid)(m)</i> 'изнач. прозвище человека с насыщенным рыжим оттенком волос или румяным цветом лица (рус. Рыжик)'
2. Комплекция, телосложение	71	32,6	<i>Billy(m)</i> 'по имени мальчика Билли Бантера (Billy Bunter) в рассказах Фр. Ричардса, славившегося прожорливостью, тучностью и неловкостью', <i>Longbottom(m)</i> 'изнач. прозвище человека с тучной задней частью'
3. Внешний вид	14	6,6	<i>Buster(m)</i> 'от англ. разговорной формы обращения <i>buster</i> 'франтоватый парень, сорвиголова'', <i>Buck(m)</i> 'англ. <i>buck</i> 'денди, щеголь''
4. Черты лица	12	5,3	<i>Campell(m)</i> 'гэльск. <i>cam beul</i> 'криворотый'', <i>Cameron(m)</i> 'гэльск. <i>cam shron</i> 'кривоносый''
5. Другие характеристики	26	11,9	<i>Esau(m)</i> 'с древнеевр. «грубый, покрытый волосами»'
Всего:	218	100	

Таблица 3. Семантические группы оценочных антропонимов, характеризующих внешность по ряду признаков (по характеру оценки единицы)

Семантические признаки, на основе которых выделяются группы оценочных антропонимов	«+» окрашенные		«-» окрашенные		Всего (100%)
	Количество	%	Количество	%	
1. Цвет волос, кожи, глаз	83	38,1	12	5,5	95
2. Комплекция, телосложение	40	18,3	31	14,2	71
3. Внешний вид	12	5,5	2	0,9	14
4. Черты лица	4	1,8	8	3,7	12
5. Другие характеристики	15	6,9	11	5,1	26
Всего	154	70,6	64	29,4	218

4.1.1. Группа оценочных антропонимов по дифференциальному семантическому признаку «цвет волос, кожи, глаз», наиболее многочисленна, она насчитывает 95 единиц (43,6% от общего количества антропонимов класса оценочных антропонимов, характеризующих внешность). Исследование семантико-словообразовательной структуры

оценочных антропонимов данной группы привело к следующим выводам: 1) преобладают онимы, коннотативный макрокомпонент которых имеет метафорический характер; 2) образование оценочных антропонимов происходит по способу отапеллятивного имятворчества (45 единиц), сложения основ (28 единиц), суффиксации (15 единиц) и усечения основ (7 единиц). Среди отапеллятивных оценочных антропонимов преобладают именованья с внутриязыковой нарицательной основой над заимствованиями. Основные языки-источники заимствований – французский и латинский, например *Flavia(f)* – лат. *flavus* ‘златоволосый’, *Blanche(f)* – *blanche* – форма женского рода от старофранцузского *blanc* ‘белый’. Суффиксную модель образования можно представить в виде N + suf. -ie (-y), где суффикс коннотирует оттенок ласкательности, однако оценочное значение также создается семантикой апеллятивной основы (например *Goldie*).

4.1.2. Менее многочисленной по объему является группа оценочных антропонимов с дифференциальной семой «комплексия, телосложение», которая насчитывает 71 единицу (32,6% от общего объема семантического класса оценочных антропонимов, характеризующих внешность). Интересно отметить, что сема «полнота, тучность» в системе лексического значения имени может сообщать как негативную, так и позитивную оценку. Приведем примеры литературных антропонимов Билли Бантер (Billy Bunter, персонаж юмористического еженедельного журнала "Магнет лайбрани" ('Magnet Library' [15]) Чарльза Гамильтона) и Пигги (Piggy, персонаж романа У. Голдинга «Повелитель мух» [17]). Так, семантика имени, Билли Бантера – прожорливого, толстого, неуклюжего подростка, который, пользуясь своим весом, может растолкать всех окружающих, но готов расплакаться в сложной ситуации, приобретает ассоциацию с такими далеко нелестными качествами как тучность, неуклюжесть, беспомощность. В сознании носителей языка семантика деривата Billy отмечена негативной оценкой. Пигги (Piggy), описанный гениальным писателем Уильямом Голдингом как полный мальчик в очках с толстыми линзами, который двигается по-девичьи и абсолютно неприспособлен к подвижным играм. Пигги – архетипный персонаж, потомок Фальстафа и Санчо Пансы. Его антипод – Ральф, высокий мальчик, атлетического телосложения. Пигги – невысокий и очень полный. Согласно архетипу, он «вне игры». «Дядюшка запретил мне бегать, – объясняет он, – из-за астмы» [17, с. 114]. Он выделяется физиологическим несовершенством как «единственный мальчик в школе, который страдает от астмы» [17, с. 118], кроме того, у него плохое зрение, и он вынужден носить очки. Однако, данные качества, зачастую дающие негативную оценочную характеристику носителю имени, вымышлены автором для создания сложного образа персонажа. Его полнота – символ

надежности и стабильности, а очки – важный атрибут образа, являются предметом гордости для Пигги. Он признается Ральфу: «Я ношу очки с трех лет» [17, с. 111]. В романе Пигги не только оруженосец Ральфа, он превосходит его интеллектуально, именно Пигги мыслит, строит планы и больше всего ценит порядок. Он принимает смерть от банды Джека, став на защиту раковины, единственного символа цивилизованного порядка, который имеют мальчики.

Интересен тот факт, что настоящий аксиологический опыт имен Piggy и Billy Bunter составляют разные аспекты. Своим существованием в антропонимической системе английского языка оба антропонима обязаны литературным произведениям, однако, их внутренняя форма неоднородна. Апеллятивом прозвища Piggy служит словарное слово *piggy* – (англ.) ‘поросёнок, свинка, прожорливый ребенок’, тогда как имя Billy является гипокористической формой популярного английского имени William (*will* (англ.) ‘воля, сила воли’ + *power* (англ.) ‘сила, мощь’), привнесенного в национальный именник Уильямом Завоевателем (антропоним с культурно-историческим ассоциативным содержанием). Можно предположить, что в процессе имятворчества антропонимы апеллятивного происхождения преобладают над антропонимами с культурно-историческим ассоциативным содержанием. Понимание последних требует от имядателя определенного объема культурно-исторических, филологических знаний, тогда как имя с легко узнаваемой внутренней формой сразу формирует в сознании имядателя аксиологический статус имени, который обычно выражается абсолютными оценочными понятиями «хорошо» / «плохо». Зачастую именно отапеллятивные имена собственные становятся поэтонимами, именами в художественной литературе, имеющие в языке произведения, кроме номинативной, характеризующую, стилистическую и идеологическую функции [12]. Таким образом, в литературных произведениях появляются так называемые «говорящие» имена с выразительной внутренней формой, сразу дающие читателю некоторый спектр представлений о денотате.

4.1.3. Немногочисленна группа оценочных антропонимов, характеризующих внешний вид человека (включает 14 единиц, что составляет 6,6% общего объема единиц класса). Анализ семантической структуры свидетельствует о наличии в данной группе рационального типа оценки, поскольку в дефинициях их нарицательных основ содержатся эксплицитные маркеры положительной / отрицательной оценки, например: мужское имя *Buck* образовано от английского существительного *buck* ‘модно одетый энергичный, живой молодой человек’ (a fashionable and spirited young man’ [14]), *Buster(m) – buster* ‘видный человек, производящий глубокое впечатление своим внешним видом’ (a notable

or impressive person [14]). В данной группе оценочных антропонимов все зафиксированные единицы характеризуются положительной оценкой, что объясняется логичным стремлением нарекающего именем зафиксировать в именовании положительную характеристику. В словообразовательном плане единицы группы отличаются относительной простотой внутренней формы, поскольку все антропонимы являются результатом отапеллятивного имятворчества. Интересно отметить тот факт, что структурно-семантическая простота антропонимов нередко становится причиной поэтонимизации онимов (процесс перехода онима в поэтоним [12]), что является одним из ярких стилеобразующих элементов и способом экспликации авторской идеи в произведении, в основном за счет создания яркого, запоминающегося образа персонажа. Так, например, привлеченное к рассмотрению оценочное имя собственное *Buster* было выбрано создателем образа, художником Ричардом Оутколтом для персонажа газетных комиксов Бастера Брауна (*Buster Brown*). Серия юмористических рисунков в газете, пользовавшаяся популярностью с 1900 до середины 20-х годов XX века, повествовала о десятилетнем мальчишке Бастере Брауне-наследнике огромного состояния который развлекается тем, что вместе со своим веселым бульдогом Тайджем и сестрой Мэри Джейн устраивает немислимые проделки, доводя до белого каления окружающих. Образ яркого, энергичного, всегда по последней моде одетого персонажа привлек владельцев компании по производству обуви, в настоящее время известной как *Buster Brown shoes*, вследствие чего права на использование героя комиксов Бастера Брауна были куплены у их владельца.

4.1.4. Группу оценочных антропонимов, характеризующую черты лица составляют 12 единиц гэльского происхождения. В настоящее время многие носители имен англоязычных стран даже не догадываются о том, что их имена восходят к ирландскому или шотландскому варианту гэльского языка или валлийскому языку. Примерами таких проприальных единиц могут служить имена: *Barry, Brian, Bridget, Donald, Duncan, Ian, Kenneth, Kevin, Neil*, и *Sheila* происходят от ирландского и шотландского варианта гэльского языка, и *Gareth, Gladys, Gwendolen* и *Trevor* – от валлийского. Все подобные единицы – англизированные формы кельтских имен. Еще одну группу англизированных кельтских имен составляют единицы, которыми нарекают детей, сознательно желая подчеркнуть национальным колоритом имени свое гэльское: *Brendan, Connor, Cormac, Declan* и *Rory* или валлийское происхождение: *Branwen, Dylan, Gwyneth, Olwen* и *Wyn*. Интересно отметить, что имена ирландского гэльского происхождения были популярны среди сельского неграмотного населения, передаваемые из поколения в поколение, они

служили одним из главных элементов национальной традиции. В наши дни такие имена особенно любимы среди городского населения Ирландии и Шотландии. Отмечается тенденция использовать неанглизированные формы имен, что лишь добавляет проприальным единицам национального окраса. Однако, такие антропонимы не являются любимыми среди жителей Англии. Известно, что историческое прошлое сделало отношения жителей единой в территориальном плане и эклектичной в национальном плане страны довольно неоднозначными, а где-то даже враждебными.

В лингвистическом плане анализ антропонимов гэльского происхождения представляет определенные сложности, связанные с трактовкой этимологии их нарицательной основы. Фонология и система орфографии гэльского языка очень отличается от английского. Благодаря работам ведущих гэльских лингвистов профессора Томаса де Балдреса (Professor Tomas de Bhaldraithe) и Рональда Блека (Mr. Ronald Black) [15] представилось возможным выявить компоненты внутренней формы некоторых привлеченных к рассмотрению антропонимов и определить вклад гэльской традиции именования в системе восприятия и оценки англичанами единиц национального антропонимикона. Проанализированные единицы отмечаются негативной оценкой, поскольку эксплицируют внешние качества, маркирующиеся в сознании людей как «отхождение от нормы». Например, отфамильное мужское имя Campbell, изначально прозвище человеку с искривленным ртом, что лексически зафиксировалось в форманте внутренней формы гэльск. *cam beul* 'криворотый', подобным образом возникло имя Cameron гэльск. *cam shron* 'кривоносый'.

5. Выводы

Результаты исследования семантики оценочных антропонимов с дифференциальным признаком «внешность» показывают, что на оценочную характеристику антропонимов могут влиять как этимология внутренней формы, так и культурно-историческое ассоциативное содержание антропонимов, а также подтверждают мнение ряда лингвистов, например, Н. Д. Арутюновой [2] о том, что базисное положение в словаре, в нашем случае в английском национальном именнике занимает положительная оценка (см. табл. 3), поскольку отрицательные смыслы образуются от положительных, а не наоборот. Обогащение проприальной лексики позитивными оценками, указывающими на совпадения с нормой, демонстрирует влияние на лексику прагматического фактора. Родители стремятся выбрать такое имя, которое бы наделило их ребенка желаемыми внутренними или внешними качествами, обращаясь при этом к именам с положительными оценками.

В результате структурно-компонентного анализа исследуемых единиц приходим к выводу о доминирующем положении отапеллятивного способа имятворчества.

Этимологический анализ нарицательных основ отапеллятивной проприальной лексики подводит к выводу о том, что среди отапеллятивных оценочных антропонимов преобладают именованья с внутриязыковой нарицательной основой над заимствованиями. Этот факт объясняется тем, что имена, характеризующие внешность отражают национальную специфику восприятия внешней красоты, сформировавшуюся в сознании англичан еще в ранний период становления общества.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. *Алиференко Н. Ф.* О природе ономастической семантики / Н. Ф. Алиференко // Ономастика Поволжья: Тез. 8 междунар. конф. — Волгоград : Гнозис, 2005. — 326 с.
2. *Арутюнова Н. Д.* Типы языковых значений : Оценка. Событие. Факт. / Н. Д. Арутюнова. — М.: Наука, 1988. — 339 с.
3. *Бессонова О. Л.* Оценка как семантический компонент лексического значения слова (на материале существительных-наименований лица в английском, французском и украинском языках): дисс. ... кандидата филол. наук : 10.02.19 / О. Л. Бессонова. — Донецк, 1995. — 184 с.
4. *Гайдук И. В.* Особенности функционирования антропонимов в английской и американской прессе : дисс. ... кандидата филол. наук : 10.02.04 / И. В. Гайдук. — Воронеж, 2001. — 235 с.
5. *Галкина-Федорук Е. М.* Современный русский язык. Синтаксис / Е. М. Галкина-Федорук, К. В. Горшкова, Н. М. Шанский. — М. : Либроком, 2009. — 200 с.
6. *Жданов О. К.* Метонимическое словообразование на основе имен собственных / О. К. Жданов. — Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1963. — 22 с.
7. *Потебня А. А.* Теоретическая поэтика / А. А. Потебня. — М. : Высшая школа, 1990. — 344 с.
8. *Реформаторский А. А.* Введение в языкознание / А. А. Реформаторский. — М., 1967. — 324 с.
9. *Олійник Т. С.* Семантичні та функціональні характеристики символічних власних імен в сучасній англійській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Т. С. Олійник. — К., 2001. — 21 с.
10. *Хидекель С. С.* Оценочный компонент значения слова / С. С. Хидекель, Г. Г. Кошель // Иностр. языки в школе. — 1981. — № 4. — С. 7–10.

11. Щетинин Л. М. Имена и названия / Л. М. Щетинин. — Ростов на Дону : Изд-во Ростовского ун-та, 1968. — 215 с.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКОВ

12. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. — М. : Наука, 1978. — 234 с.

13. Рыбакин А. И. Словарь английских личных имен : 4000 имен / А. И. Рыбакин. — М. : АСТ, 2000. — 224 с.

14. *Oxford Advanced Learner's Dictionary*. — Oxford : Oxford University Press, 2000. — 1600 p.

15. *Hanks P. Oxford Dictionary of First Names* / P. Hanks, F. Hodges. — Oxford : Oxford University Press, 1996. — 443 p.

16. *Macleod I. The Wordsworth Dictionary of First Names* / I. Macleod, T. Freedman. — Hertfordshire : Wordsworth Editions Ltd, 1995. — 233 p.

СПИСОК ИСТОЧНИКОВ ИЛЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРИАЛА

17. *Голдинг У. Повелитель мух* / У. Голдинг. — М. : АСТ, 2005. — 352 с.

Надійшла до редакції 15.10.10

© 2010 О.О. Маковська
(м. Чернівці)

ВНУТРІШНЯ ФОРМА ТА ВМОТИВОВАНІСТЬ ЯК ОСНОВИ СЕМАНТИКИ ТЕРМІНІВ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКИХ ТЕРМІНООДИНИЦЬ ПЛАСТИЧНОЇ ХІРУРГІЇ)

МАКОВСЬКА О. О. ВНУТРІШНЯ ФОРМА ТА ВМОТИВОВАНІСТЬ ЯК ОСНОВИ СЕМАНТИКИ ТЕРМІНІВ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКИХ ТЕРМІНООДИНИЦЬ ПЛАСТИЧНОЇ ХІРУРГІЇ)

У статті розглядається внутрішня форма слова як мовне та когнітивне явище. З'ясовується різноаспектність її трактувань у сучасній лінгвістиці як складного та багатогранного елемента наукового пізнання. Досліджуються можливості класифікації внутрішньої форми за ступенем вмотивованості і за семантичними, когнітивними та словотвірними характеристиками.

МАКОВСКАЯ О. А. ВНУТРЕННЯЯ ФОРМА И МОТИВИРОВАННОСТЬ КАК ОСНОВЫ СЕМАНТИКИ ТЕРМИНОВ (НА МАТЕРИАЛЕ АНГЛИЙСКИХ ТЕРМИНОЕДИНИЦ ПЛАСТИЧЕСКОЙ ХИРУРГИИ)

В статье рассматривается внутренняя форма слова как языковое и когнитивное явление, объясняется разноаспектность ее трактовки в современной лингвистике как сложного и многогранного элемента научного познания. Исследуются возможности классификации внутренней формы по степени мотивированности и по семантическим, когнитивным и словообразовательным характеристикам.

MAKOVSKA O. O. THE INNER FORM AND MOTIVATION AS THE FUNDAMENTALS OF TERM SEMANTICS (BASED ON THE ENGLISH VOCABULARY OF PLASTIC SURGERY)

The article describes the notion of the inner form (IF) of a word in linguistics and its role in cognitive science. The paper suggests definitions of IF and determines its close connection with etymology, word-formation, motivation and nomination. Besides, affinity and differentiation concerning the IF and etymology, the IF and lexical meaning have been examined in detail. The author highlights the onomasiological, semasiological, nominative, motivational, cognitive, figurative and word-formative IF aspects, with each of them focused on a different level of the cognitive-nominative process.

In each word three basic elements are distinguished: the external sound form, the image or the IF, and the meaning. The notion of IF in linguistics is rather contradictory: it may be interpreted as the closest etymological meaning, the primeval feature in the onomasiological aspect of the word, the image in the meaning of any notion, the element which connects non-verbal and verbal stages of a nomination act, a set of associations, a mental image.

The peculiarities of the IF of the international elements and eponyms in the English vocabulary of plastic surgery have been described. The notion of IF is complicated and corresponds to important tendencies in modern linguistics, i.e. the study of the scientific picture of the world.

Ключові слова: внутрішня форма, етимологічне значення, лексичне значення, вмотивованість, термінологічна номінація.

Сучасна лінгвістична наука має необмежені можливості дослідження мовних одиниць, оскільки бурхливий розвиток техніки, наукових галузей, усіх спеціальностей медицини обов'язково веде до виникнення нових понять, явищ, поповнення словникового складу будь-якої мови, що вимагає постійного вивчення, спостереження за процесами номінації та всіма змінами, які можуть відбутися на певному етапі розвитку мови.

Однією із проблем у мовознавстві, котра привертає пильну увагу науковців, є теорія внутрішньої форми слова (ВФС). Значна роль при дослідженні мовної картини світу, що відбивається у тих чи інших рисах мовної структури та різних мовних одиницях відводиться ВФС та семантичній мотивації. Сьогодні посилюється також інтерес і до семантичного розвитку лексики: беззаперечно, етимологічні розвідки повинні містити

відомості про ВФС та про послідовність семантичних змін, яких слово (у нашому випадку термін) зазнало протягом усієї своєї історії.

Фундаментальні праці, присвячені даній проблемі, написані на основі вчень древніх філософів. Теоретичну основу вивчення ВФС закладено В. Гумбольдтом. Ґрунтовні дослідження цього питання проведені О. О. Потебнею, Т. Р. Кияком, безпосередній аналіз ВФС у нашій статті спирається на теоретичне підґрунтя робіт П. О. Селігея, Н. Ф. Непійводи, Р. І. Стефурак, С. В. Вакуленко, Т. О. Черниш, Л. Невідомської. У цих джерелах зустрічаємо не лише різноаспектні трактування ВФ, а й її аспекти, дослідження зв'язку ВФ та лексичного значення (ЛЗ).

Обрана тема відповідає важливим тенденціям сучасної лінгвістики – прагненню до вивчення мовних картин світу, інтересу до історичного розвитку лексичної семантики слів та до термінологічної лексики пластичної хірургії зокрема, що у мовознавстві залишається абсолютно недослідженою. Це обумовлює *актуальність* нашого дослідження.

Мета нашої роботи – з'ясувати та висвітлити множинність тлумачень ВФС у мовознавстві, проілюструвати положення ВФ на прикладах термінів пластичної хірургії, що є *об'єктом* дослідження, та досягти виконання поставлених *завдань*: описати дефініції ВФ та прийти до можливого єдиного визначення (узагальнити наявні лінгвістичні і філософські дослідження ВФС, уточнити її сутність), котре б дало можливість максимально точно пояснити це явище у лінгвістичній науці; встановити зв'язок явища ВФ з процесом запозичення нових термінів та з проблемами словотвору.

У мовознавчих працях зустрічаються різні терміни, поняття, що могли б виступити аналогами ВФ або характеристиками її окремих аспектів: “буквальне значення”, “етимологічна структура”, “дериваційне значення”, “словотвірне значення”, “мотивація”, “мотивуюча ознака”; вони виникають через недооцінювання категоріальних якостей ВФ [3, с. 14].

Під формою розуміють, передусім, звуковий склад мови, хоча, традиційно, ВФС вважається явищем семантичним. Насправді ж, у терміні ВФС прикметник “внутрішня” протиставляє це явище формі зовнішній, тобто звуковій оболонці слова, а іменник “форма” підкреслює ту семантичну оболонку, на базі якої з'являється, а потім починає розвиватися ЛЗ слова. Отже, явище ВФС належить водночас і плану мовного вираження, і плану мовного змісту; є феноменом формальним і семантичним [8, с. 9]. “У слові ми розрізняємо зовнішню форму, тобто членороздільний звук, зміст, об'єктивований за допомогою звуку, та ВФ, або найближче етимологічне значення слова, спосіб, яким виражається зміст” [3, с. 13].

ВФС виникає разом із появою нового слова, і щоб краще з'ясувати її сутність, необхідно взяти до уваги перебіг номінативного акту. При цьому ВФС треба розглядати з точки зору ономасіології. Вибір номінативної ознаки здійснюється у момент зародження ВФС. Денотат своєю природою, зовнішнім виглядом, своїми функціями попередньо лімітує або визначає заздалегідь цей вибір [8, с. 9].

Щоправда, етимологічний аналіз лексики поряд із закономірними номінативними ознаками виявляє також ознаки випадкові, а інколи й зовсім неймовірні. Це пояснюється тим, що на ранніх етапах розвитку мови предмет міг іменуватися не за власними ознаками, а за ознаками, які приписувала йому давня людина відповідно до своїх донаукових уявлень (міфологічних, релігійних тощо) [8, с. 9].

Поняття ВФ тісно пов'язане з проблемою номінації. О. В. Харлай розуміє ВФ як зв'язок із дійсністю через мотивуючі ознаки, що представляється у слові шляхом дериваційних зв'язків із мотивуючим словом [10, с. 226].

Номінація тісно пов'язана з вмотивованістю, більша частина назв прагне до вмотивованості. Уточнюючи ці думки, В. М. Лейчик зазначає, що вмотивованість – один із принципів номінації, оскільки існують лексичні одиниці (ЛО) невмотивовані, частково вмотивовані, хибно вмотивовані [5, с. 38].

Проте прямий зв'язок між усвідомленням реалії та її номінацією наявний лише у період становлення (виникнення) слів, із часом зв'язок з ВФ втрачається. Науковій мові властиве навіть свідоме відмежування від ВФС; відсутність додаткових асоціацій у терміні – це його позитивна риса, тому перевагу віддають термінам, створеним на основі класичних мов, у створених на основі національних слів дефінування полягає у відсіканні частини семантичної структури, тобто у відмежуванні від ВФС. О. О. Потебня вважає, що "... у той час, як людині стала доступна наукова система понять, слово насправді вносить у думку дуже мало" [7, с. 72–73].

Між поняттям ВФ та етимологією ЛО не існує безпосереднього зв'язку; на певному рівні розкриття етимологічного значення може бути передумовою ВФ, особливо з метою підтвердження її існування, насамперед, це характерно для непохідних одиниць. ВФ відкладається і розглядається на горизонтальній осі, тоді як етимологія – на вертикальній; що більше розкривається ВФ ЛО, тим віддаленішою стає її первинна форма й значення [4, с. 14]. ВФ є буквальним значенням слова, його мотивацією, а етимологія – це походження слова [1, с. 63].

Кожне нове значення, кожна нова форма мотивуються тільки попередніми значенням або формою. Інколи вивести значення слова з його етимологічного значення

неможливо. У цьому полягає різниця між вмотивованістю та етимологією – мотивуюча мовна одиниця завжди стоїть лише на крок позаду мотивованої [5, с. 30; 9, с. 8; 8, с. 7].

Форма слова, а особливо форма терміна, порівняно з його змістом – річ другорядна з погляду пізнання, хоча утворення поняття завжди відбувається через слово, визначальним є сутність поняття, а не значення слова. Фіксування мисленнєвого узагальнення і закріплення за мовним знаком його наслідку є лише передумовою та умовою подальшого пізнання [7, с. 72–73].

Прозорість ВФ терміна має неабияке значення для тих, хто починає опановувати певну галузь наукового пізнання. Засвоєння спеціальних понять відбувається одночасно з розвитком інтелектуальних здібностей. Переважання образного сприйняття над поняттєвим викликає потребу в термінах, які б ясно й образно вказували на зв'язок знака з позначуваним поняттям: таких, що утворені на основі слів рідної мови [7, с. 74].

ВФ виражає той чи інший зв'язок матеріального слова з ознакою, взятою за основу найменування. Т. Р. Кияк вслід за В. Г. Гаком стверджує, що “ВФ – це образ, що лежить в основі найменування”, розглядаючи ВФС як з'єднувальну ланку між ономасіологічними та семасіологічними характеристиками ЛО [3, с. 13].

Т. О. Черниш проводить порівняльне дослідження розуміння ВФ О. О. Потебнею та В. фон Гумбольдтом, зазначаючи, що між ними існує відмінність у підході як до змісту, так і обсягу цього поняття. Для Гумбольдта ВФ – це ВФ мови в цілому, єдиний і загальний для конкретної мови принцип генерування її як цілісності, а не лише окремих її компонентів, і саме єдність цього принципу породження надає значення його окремим виявам у лексиці, граматиці, словотворі тощо [7, с. 85]. В основі мови завжди лежить сукупність ВФ. ВФ мови – це концентрація думок [12, с. 68–69]. О. О. Потебня розуміє ВФ як історичне і взагалі динамічне явище, доступне не лише для мовців, а й таке, що може мати суто історичну віднесеність [7, с. 85].

Визнання нерозривного зв'язку між формою і значенням слова призводить до визнання того, що сприйняття словоформи неминуче передбачає виникнення в пам'яті тільки одного, закріпленого за нею, значення. Цей принцип не є достатнім для опису різноманітних зв'язків між одиницями плану вираження і плану змісту [2, с. 29].

Н. Ф. Непийвода, вивчаючи праці О. О. Потебні, з'ясовує, що у теорії про ВФС “... вичленовування окремих елементів навколишньої дійсності і закріплювання їх у свідомості шляхом приписування найменувань справді тісно пов'язані з національними уявленнями”. Стверджуючи, що слово виражає не всю думку, а тільки одну її ознаку, і що саме ця ознака становить змістовий стрижень слова, його ВФ, він писав: “ВФС є

відношення змісту думки до свідомості, вона показує людині, як уявляється її власна думка; цим тільки можна пояснити, чому у тій же мові може бути багато слів для позначення того ж предмета, і навпаки, одне слово цілком згідно з вимогами мови може позначати предмети різнорідні” [7, с. 73].

Оскільки ВФ номена є його синкретичним елементом, П. О. Селігей, Р. І. Стефурак пропонують різні її трактування за аспектами:

– *ономасіологічний* – ВФС розглядається як змістовий елемент у найменуванні ЛО, який фіксує належність слова до певного класу предметів;

– *семасіологічний* – ВФ номена є його центральним смисло-семантичним компонентом [9, с. 8];

– *номінативний* – ВФС – назва певної ознаки денотата, покладеної в основу найменування; вже відома в мові назва однієї ознаки використовується для позначення предмета загалом, хоч він становить сукупність різних ознак;

– *мотиваційний* – ВФС тлумачиться як “зв’язна ланка” між твірним і похідним; у цьому ключі ВФ лексеми досліджують більшість мовознавців;

– *когнітивний* – ВФС трактується як аперцепція та “інтерпретація” відповідної реалії, спосіб семантичного пізнання різнопланових смислових відтінків, заглиблення у “чуттєвий образ” номінації, що дозволяє дешифрувати глибинний зміст лексеми у певній комунікативній ситуації; підкреслює встановлений свідомістю номінатора зв’язок між двома різними поняттями;

– *образний* – ВФС є образно-мотиваційним зв’язком між денотацією і конотацією, що дозволяє створювати в тексті різноманітні експресивно-стилістичні ефекти; засіб впливу на семантичний спектр лексеми [9, с. 8; 8, с. 7];

– *словотвірний* – ВФ лексеми тлумачиться як дериваційний формант: ВФ твірного стає конститутивним “коренем-сміслом” похідного [9, с. 8].

Згадані аспекти відбивають різні етапи когнітивно-номінативного процесу. Справді, щоб дати ім’я новій реалії, треба відібрати якусь одну з її ознак, що вже має в мові свою назву, тобто номінативну ознаку, і використати цю назву як твірне слово для створення ЛО. Ця номінативна ознака пов’язує похідне слово з твірним словом, і між ними виникають відносини семантичної і структурної (або словотвірної) мотивації. Відносини семантичної мотивації між двома словами в мові вказують і на когнітивний зв’язок між двома відповідними поняттями в мисленні, за ВФС можна визначити, на основі якого давнішого поняття виникає нове. Когнітивний зв’язок між двома поняттями є асоціативним і відбувається у формах метонімії чи метафори. У випадку метафори

реалізується образний потенціал ВФС, і вона тим самим збагачує експресивні можливості мови. У єдності цих аспектів полягає суть ВФС як мовного явища [8, с. 7].

Різномасштабні трактування ВФС включають сукупність дефініцій: первісна ознака, що лягла в основу найменування; образний елемент у значенні номена; спосіб передачі поняття відтінком значення; ланка, що поєднує довербальну і вербальну стадії номінативного акту, “пучок асоціацій”; фактор словотвірної системності; розумовий інтериоризований образ.

Більшість дослідників трактують ВФС як його мотиваційну ознаку, що лежить в основі назви предмета і є спільним значенням мотивуючого й мотивованого. Нове тлумачення ВФ номена: це концептуальна ознака, закріплена в слові [9, с. 3].

Таке розмаїття підходів до дефінування ВФ доводить думку Т. Р. Кияка, з якою ми абсолютно погоджуємося, що ВФ мовної одиниці не зводиться однозначно лише до етимології слова, ЛЗ чи вмотивованості, а є складною та багатогранною категорією і не може охоплюватися одним визначенням [1; 3, с. 17].

Дослідження зв'язку ВФ і ЛЗ слова показало, що ВФ номена є динамічним компонентом його ЛЗ, здатним розширювати асоціативно-образну палітру найменування [9, с. 9]. Вона:

а) формально будуючи, доповнює ЛЗ, здебільшого є частковою стосовно нього, членує ЛЗ, утворюючи його периферію, дає асоціативні імпульси для проявлення нових семантичних відтінків слова: *crow's feet – wrinkles at the outer corner of the eyes, lips* [14];

б) здатна збігатися з лексичним значенням: *elastic – capable of returning to its original shape after compression, expansion, stretching, or other deformation* [14].

За ступенем вмотивованості (зв'язку ВФС з ЛЗ) Т.Р. Кияк [1; 3; 4] та Р. І. Стефурак [9] розрізняють етимологічну та узуальну ВФС.

Етимологічна ВФ номена ілюструє початкове смислове наповнення лексеми. Для експлікації її ВФ (етимона) використовуються етимологічне дослідження: *jaw*: старофранц. *joue*, італ. *gota* щока, англ. – *щелепа*; *geratic*: грец. *gēras* – похилий вік.

За семантичними, когнітивними та словотвірними характеристиками узуальні ВФ поділяють на [3, с. 17] 1) експліцитні ВФ: а) синтаксичні: лексемні (*cleft cheek, pendulous abdomen*); б) похідні: морфемні (*baldness, lentiginous, elasticity*) [14] і переосмислені ВФ – вирази, утворені шляхом “семантичного словотвору”: *injector* (інструмент для впорскування ліків та тип двигуна внутрішнього згорання) [15]; 2) імпліцитні ВФ, тобто ВФ непохідних одиниць (*graft, knife*). Імпліцитні ВФ представлені, як правило, простими словами та належать до первісної лексики. Одним із проявів імпліцитності ВФ непохідних

одиниць є їх відносна суб'єктивність.

Похідні слова та словосполучення володіють більш чи менш експліцитною ВФ, "підказують" своїм складом, структурними особливостями єдину (узагальнену) ВФ [3, с. 15]. Наявність у комунікантів значної кількості різноманітних ВФ слова "*reconstruction*" скорочується до мінімуму у термінологічному словосполученні "*arterial reconstruction*" або "*breast reconstruction*" [15].

Узуальна ВФ слова здатна:

– оприявлюватися у лексемі повністю (відкрито) – експліцитна ВФ слова: *face, fat, belly* – лексема з такою внутрішньоформною ознакою для семантичної аперцепції не потребує етимологічних даних чи інтерпретацій тлумачного словника;

– мотивувати лексему частково – напівекспліцитна ВФ номінації: *augmentation, cup ear* – глибинну семантику ВФ номена у такому випадку прояснює контекст;

– не мотивувати ЛЗ слова – імпліцитна ВФ номена, яка не розкривається без певних тезаурусних знань, зокрема й етимологічних, хоча вона інформаційно ширша за етимон, оскільки збагачує його асоціативно [9, с. 10]: *acetabuloplasty, adipectomy* [14].

ВФ у кінцевому результаті є синхронним явищем, її якість визначається станом ЛЗ, з яким ця форма співвідноситься. При незмінній похідній формі все більше з'ясовується її невідповідність значенню, що еволюціонує. Так, перевагу мають непохідні слова, яким притаманна відносно гнучка ВФ.

Проблема ВФ похідних та складних слів-інтернаціоналізмів у мовознавстві належить до числа дискусійних. Терміни *angiorrhaphy, infolding, blepharal* не викликають жодних асоціацій у пересічній людини. При їх аналізі доцільно розрізняти суб'єктивовану (імпліцитну) та напівекспліцитну ВФ. В останньому випадку ВФ легко визначається через морфемний аналіз інтернаціоналізму, що розглядається як похідне слово. З точки зору нефахівця інтернаціоналізм має виключно імпліцитну ВФ, подібно до непохідних слів рідної мови. Для фахівця з міжнародної лексики, який обізнаний в інтернаціональних морфемах, особливо, якщо він володіє кількома іноземними мовами, складне слово набуває чіткої ВФ, яка є результатом мотивації. Тому Т. Р. Кияк, А. С. Д'яков та З. Б. Куделько пропонують віднести ВФ складних і похідних термінів-інтернаціоналізмів до окремого типу – напівекспліцитних ВФ [1, с. 71]. Пояснимо, що *angiorrhaphy* це: грец. *angio-* судина + грец. *-rrhaphy* зшивання; *infolding*: *infol-* + *-ing* – операція утворення складок, закриття зайвих тканин; *blepharal*: грец. *blephar-* повіка + лат. *-al* суфікс, що утворює прикметник – такий, що стосується повіки [14; 15].

Вмотивованість власних назв чи епонімних утворень прослідковується важко,

найчастіше це спроба увіковічити особу, подію, факт [5, с. 38]. У термінології пластичної хірургії добре ілюструється дане положення у вторинних власних назвах, коли види операцій, явищ, предметів-винаходів називають за прізвищем лікаря-винахідника: *Cronin method, Killian-Freer operation, Warren's incision, Indian / Italian rhinoplasty*.

ВФ ЛО репрезентується морфемною структурою і утворює не просту сукупність значень та вживань її складових, а певну єдність взаємопов'язаних та взаємообумовлених елементів. ВФ – це системна характеристика слова чи словосполучення, що поєднує його звукову оболонку та значення [4, с. 16]. Ментальна сторона або ВФ ЛО, яка криється за мовними знаками чи звуковою оболонкою, повинна завжди виражати однорідність у системних зв'язках [13, с. 118]. ЛО фіксуються у пам'яті насамперед не у вигляді комплексів фонем і навіть не у вигляді значень, а у вигляді ВФ, без яких не може здійснюватися зв'язок між планом вираження та планом змісту. Саме наявність ВФ у слові пояснює відкладання певного образу у пам'яті індивіда, незнайомі слова не маркуються ВФ, не знаходять відгуку у пам'яті комуніканта. Т. Р. Кияк у своє розуміння образу включає лише ті ознаки, що входять до ВФ як складова частина всього корпусу ЛЗ [4, с. 16–18].

С. В. Вакуленко висловлює думку, що ознака, виражена словом за допомогою ВФ, панує над рештою ознак, оскільки відтворюється при кожному новому сприйнятті, тоді як інші можуть усвідомлюватися лише зрідка. Слово стає формою думки, саме в ньому відбувається відбір ознак. Нові ознаки додаються до слова, поки первісна ознака не стане несуттєвою, ВФ стає непотрібною, зміст слова починає безпосередньо прилягати до зовнішньої форми без посередництва внутрішньої [7, с. 102–103]. Г. Деніелс вважає, що ВФ не зникає, а продовжує завжди існувати у сприйнятті, пам'яті, мисленні і, навіть, діях індивіда [11, с. 237].

Л. Невідомська зазначає, що з'ясування багатовимірності ВФ призводить до визнання не тільки її мотивувально-дериваційного вияву, а й до виділення ще одного аспекту – образності слова. У концепції О. О. Потєбні ВФ є образом образу, ознакою, яка при номінуванні предмета виокремлюється із чуттєвих форм його пізнання (відчуття, сприйняття, уявлення) і покладається в основу образу реалії. Відштовхуючись від вчення О. О. Потєбні, дослідниця доходить висновку, що ВФ – це одна з пізнавальних ознак предмета, яка об'єднує і репрезентує його образ, виступаючи способом, який зумовлює саме таке, а не інакше усвідомлення цього образу, а через нього і реалії, яка сприймається або сприймалася у попередньому досвіді. Подібна репрезентація образу у слові – назві предмета позамовного світу об'єктивується у мові через посередництво іншої, вже наявної, лексеми з її значенням. Тому ВФ виступає образною ознакою, пов'язаною із

семантикою мотивувального слова, вона властива не всім дериваційно вмотивованим словам, а насамперед тим, денотатом яких виступають предмети, що їх пізнання базується на сприйнятті [6, с. 360–361]. На думку дослідниці, суть ВФ полягає у тому, що це “мотивувальна ознака чуттєвого, образного характеру, наявна в семантичній структурі похідних слів, значень, покладена в основу номінування якогось факту дійсності й забезпечує та виявляє дериваційний зв'язок між семантикою мотивувальних і мотивованих лексем чи вихідним та похідним значенням полісемів” [6, с. 362].

Вивчення ВФ має значення для встановлення рис, які характеризують мовну картину світу в цілому. Для сучасної когнітивної та етнолінгвістики інтерес становить не лише структура властивої тій чи іншій мові класифікаційної сітки, тобто той спосіб, у який мова категоріально членує свій семантичний простір, але також і культурно-семантичне тлумачення цих мовно-класифікаційних категорій, що фіксується саме у ВФ слів і у способі застосування мовою цього категоріального апарату для поширення і розбудови свого семантичного простору [7, с. 85].

Дослідницькі завдання когнітивної лінгвістики виходять за межі висвітлення сукупності мовних образів, притаманних окремо взятим ЛО, оскільки аналіз лексико-семантичних груп і полів за таким принципом дозволяє також встановлювати й певні загальні тенденції в їх утворенні, а відтак розкрити деякі закономірності тлумачення світу відповідною мовою.

Встановлення ВФ окремо взятих лексем не становить остаточного етапу когнітивно спрямованого аналізу, оскільки його результати стають об'єктом зіставного розгляду з метою виділення певних загальних моделей мовної категоризації та їхнього когнітивного підґрунтя. Це доводить можливість символічного зв'язку між поняттями, котрий може виражатися у тому, що різнокореневі слова, внаслідок дії аналогії, можуть мати тотожну або близьку ВФ. Важливим об'єктом когнітивно орієнтованих досліджень ВФ є історико-дериваційні або етимологічні гнізда [7, с. 86].

Їх вивчення виявляє комплексний ономазіологічний потенціал вихідних коренів (етимонів), потенціал, що у сукупності похідних постає як сукупність різновидів поняттєвої інтерпретації однієї й тієї ж ВФ, котра у контексті гнізд набуває хронологічної стратифікованості, при цьому семантична структура гнізда може тлумачитися як відображення хронологічної ієрархії мовнопоняттєвих категорій, конкретних етапів мовного освоєння світу; зокрема, метафоричні переходи у цій структурі можуть розглядатися як випадки категоризації, властивої міфологізмові архаїчного і повсякденного сучасного мислення. Історична стратифікація формально-дериваційної

структури гнізда сприяє встановленню відносної хронології реконструйованих у його межах моделей категоризації.

Вивчення етимологічних гнізд може мати й порівняльно-історичну спрямованість – досліджується матеріал мовних груп різного ступеня генетичної спорідненості, а кінцевою метою дослідження є реконструкція вихідного гнізда у прамові відповідної хронологічної глибини. Таке відновлення може служити підґрунтям для реконструкції фрагмента мовної картини світу. Проекція прамовного гнізда на відповідні лексичні структури уможлиблює фіксацію збігів і розбіжностей між ними, виникнення новотворів і занепад архаїзмів, не лише у суто мовному, а й мовно-когнітивному аспекті [7, с. 88].

Нам видається доречним процитувати узагальнене визначення Т. Р. Кияка [1, с. 74], яке, на нашу думку, найкраще висвітлює різноаспектність цього поняття: ВФ – це розумовий інтеріоризований образ, що потенційно абстрагує і відображає у вигляді апперцепційного уявлення одну чи кілька істотних ознак денотата, викликаних і фіксованих у пам'яті носія мови зумовленою морфемною структурою слова чи виразу.

Тісний зв'язок ВФ з етимологією, словотвором, образністю, мотивуванням, номінацією сприяє збільшенню когнітивних розвідок з метою встановлення ВФ лексем різних рівнів для з'ясування зв'язків між мовними одиницями та їхньої ролі у категоризації дійсності, схематизації знання, відкриття особливостей тлумачення світу засобами певної мови. Потреба у лінгвістичних дослідженнях у цій царині зумовлює необхідність появи нових праць, дискусій, які б дали змогу конкретизувати визначення ВФ та ідентифікувати її місце серед інших мовних феноменів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Д'яков А. С. Основи термінотворення : Семантичний та соціолінгвістичний аспекти / А. С. Д'яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько. — Київ : Видавничий дім “КМ Academia”, 2000. — 218 с.
2. Залевская А. А. Психолінгвістические проблемы семантики слова : [учеб. пособие] / А. А. Залевская. — Калинин : КГУ, 1982. — 80 с.
3. Кияк Т. Р. Лингвистические аспекты терминоведения : [учеб. пособие / Т. Р. Кияк. — Киев : УМК ВО, 1989. — 104 с.
4. Кияк Т. Р. Мотивированность лексических единиц / Т. Р. Кияк. — Львов : Вища школа, 1988. — 162 с.
5. Лейчик В. М. Люди и слова / В. М. Лейчик. — М. : Наука, 1982. — 176 с.
6. Невідомська Л. Внутрішня форма слова й імпліцитність / Л. Невідомська // Вісник

Львівського університету. Серія : Філологія. — 2004. — Вип. 34. — Ч. I. — С. 360–366.

7. *О.О. Потебня й актуальні питання мови та культури* : [зб. наук. пр. / ред. Б. М. Ажнюк]. — К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2004. — 368 с.

8. *Селігей П. О.* Внутрішня форма назв емоцій в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / П. О. Селігей. — К. : НАНУ, Інститут мовознавства О.О. Потебні, 2001. — 23 с.

9. *Стефурак Р. І.* Асоціативно-образний потенціал внутрішньої форми слова у поетичному тексті (на матеріалі української поезії 60-90-х років ХХ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Р. І. Стефурак. — Івано-Франківськ, 2003. — 26 с.

10. *Харлай О. В.* Мовні засоби вираження поняття “цивільний шлюб” (на матеріалі англійської, польської та української мов) / О. В. Харлай // Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка. — 2007. — № 35. — С. 225–227.

11. *Daniels H.* The Cambridge companion to Vygotsky / Harry Daniels, Michael Cole, James V. Wertsch. — Cambridge, 2007. — 462 p.

12. *Sayce A.H.* Introduction to the science of language / Archibald Henry Sayce. — Charleston : BiblioBazaar, LLC, 2008. — Vol. 1. — 460 p.

13. *Seuren P.* Western linguistics: an historical introduction / Pieter A. M. Seuren. — Oxford : Blackwell Publishers Ltd, 1998. — 570 p.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

14. *Ілюстрований медичний словник Дорланда* : [у 2 т.] / [ред. Павло Джуль, Борис Зіменковський]. — Львів : Наутілус, 2002. — 2688 с.

15. *Medical Encyclopedia and Guide to Family Health*. — [8th edition]. — New York : Lexicon Publications, Inc, 1998. — 680 p.

Надійшла до редакції 14.09.10

© 2010 К. А. Мележик
(г. Симферополь)

МОРФОСИНТАКСИЧЕСКИЕ ПЕРЕМЕННЫЕ КАК КОНСТРУКТ СОЦИОЛЕКТНОЙ КОММУНИКАТИВНОЙ СИТУАЦИИ

МЕЛЕЖИК К.О. МОРФОСИНТАКСИЧНІ ЗМІННІ ЯК КОНСТРУКТ СОЦИОЛЕКТНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ СИТУАЦІЇ

У статті проводиться аналіз мовних засобів, що демонструють рівень морфосинтаксичної норми в індивідуальних реалізаціях молодих носіїв социолекту реального телебачення. Виділені дієслівні структури, об'єднані в шість типів морфосинтаксичних змінних, віднесених до трьох функціонально-стилістичних категорій.

МЕЛЕЖИК К.А. МОРФОСИНТАКСИЧЕСКИЕ ПЕРЕМЕННЫЕ КАК КОНСТРУКТ СОЦИОЛЕКТНОЙ КОММУНИКАТИВНОЙ СИТУАЦИИ

В статье проводится анализ языковых средств, демонстрирующих уровень морфосинтаксической нормы в индивидуальных реализациях молодых носителей социолекта реального телевидения. Выделены глагольные структуры, объединенные в шесть типов морфосинтаксических переменных, отнесенных к трем функционально-стилистическим категориям.

MELEZHNIK K.A. MORPHO-SYNTACTIC VARIABLES AS A CONSTRUCT OF THE SOCIOLECT COMMUNICATIVE SITUATION

The article discusses morpho-syntactic variables pertaining to the sociolect of reality TV. This sociolect is identified as a relatively stable autonomous variety of the national language reflecting social factors shared by its speakers. Basing on the assumption that a sociolect is to undergo a process of normalization, the author claims that its status as a variety of the language is preconditioned by a certain transitional state of stability which is marked by language variables. This thesis is illustrated by the analysis of verbal structures characterized as morpho-syntactic variables. The samples under analysis have been selected from the recordings of 2006, 2007, 2008 serials of the reality show "Big Brother" and singled out of informal communication situations of young sociolect speakers. Morpho-syntactic variables have been grouped by analogy with standard forms and classified into 6 types of sociolinguistic variables. It is argued that they testify to ongoing stabilization of the sociolect. 48% of these patterns are marked by native speakers as pertaining to Cockney, 26% – to low colloquial intercourse and 26% – to informal communication of educated people, which manifests the diapason of stylistic variability and proves that morpho-syntactic normalization of this sociolect is in its intermediate stage.

Ключевые слова: социолект реального телевидения, морфосинтаксические переменные, социолектные нормы, глагольные структуры.

Одним из фундаментальных принципов социолингвистических исследований является понимание того, что нет носителей языка, говорящих только одним функциональным стилем, т.е. каждый говорящий проявляет вариативность фонологических и синтаксических правил в соответствии с непосредственным контекстом речевой ситуации. [9, p. 19] При этом, индивидуальный набор функциональных стилей, проявляющийся в переходе от формальных речевых ситуаций к неформальным и наоборот, обусловлен личным опытом, образовательным уровнем, способностью оперировать средствами родного языка. Неформальная речевая ситуация представляет собой продукт социальных взаимоотношений, в котором реализуются элементы таких форм и типов национального языка, как, территориально-социальные диалекты.

По утверждению У. Брайта, социолект не представляет собой целостной системы коммуникации. Социолект, модель использования языка, которая характеризует

сообщества его носителей, объединенных на основе разделяемых ими социальных факторов, представляет собой критическое измерение в мозаике вариативности всех языков. Такие группы могут идентифицироваться общностью по возрасту, полу, социально-классовой, профессиональной, территориальной принадлежности [8, р. 3].

В практических целях данной работы представляется рациональным следовать формулировке А. Д. Петренко, который определяет социолект как основную единицу социальной стратификации языка и подчеркивает, что, несмотря на наличие различных формулировок в определении понятия «социолект», все их объединяет общий тезис о том, что это языковой вариант, типичный для определенной социальной группы носителей языка. В рамках конкретной социально-речевой общности он представляет собой некодифицированную норму языкового общения, реализуемую в разнообразных коммуникативных ситуациях коллективом говорящих, объединенных совокупностью общих социальных признаков [4, с. 35, 36].

Понятие «социолект» включает в себя систему речевых средств определенной группы, детерминированных рядом страт, имеющих не только социальный, но и психологический характер: регионом проживания, родом занятий, культурно-образовательным уровнем, возрастом, полом, интересами и т.п. Таким образом, **актуальность** анализа закономерностей социолектного речевого поведения человека в реальных жизненных условиях заложена в необходимости выявления и категоризации речевых средств, выступающих в качестве маркеров стратификации, которые реализуют индивиды, объединенные какими-либо стратами. Социальные диалекты характеризуются наборами социолингвистических переменных, специфических количественных и качественных отличий, которые соответствуют стратификации определенного класса [8, р. 5].

Социолект рассматривается как относительно устойчивая автономная форма существования национального языка, обладающая специфичной просторечной лексической системой, элементы которой могут носить этнизированный и локализованный характер, и варьирующим по качеству и количеству инвентарем внелитературных грамматических и фонетических особенностей. Эти особенности обусловлены социолингвистическими характеристиками его носителей, функционально и понятийно закреплены за определенным социумом, или социализированной субкультурой [2, с. 219–220].

Примером такой автономной формы может служить появившийся в 1990-ых – 2000-ых гг. новый английский социолект, который мы определяем как социолект т.н. «реального» телевидения (СРТ). Он является одним из факторов, характеризующих

языковую ситуацию Англии последнего десятилетия, т.к. отражает изменения в социальной стратификации общества и идентифицируются с определенными референтными социальными группами, демонстрирующими в своем дискурсе устойчивый выбор социально-значимых языковых средств [3, с. 12].

Как известно, языковые нормы социолекта складываются на основе регулярных реализаций на индивидуальном речевом уровне, который соотносится с реальными речевыми актами; а уровень нормы связан со всеми существующими реализациями, как традиционными, так и нетрадиционными [7, с. 128–133; 11, р. 154]. Исходя из этого, **целью** настоящей статьи является анализ языковых средств, демонстрирующих уровень морфосинтаксической нормы СРТ, на материале индивидуальных реализаций, зафиксированных в речи молодых носителей этого социолекта (от 18 до 24 лет).

По утверждению Ю.С. Степанова: «Все существующие реализации в совокупности образуют уровень нормы. Те же реализации, которые самим обществом признаны как правильные, образуют норму в узком смысле слова, норму как правильную речь» [6, с. 169]. В этом тезисе понимание уровня нормы выступает одновременно и как широкое (все реализации), и как узкое (традиционные реализации).

Норма, в широком смысле слова, – это не только исторически принятый (предпочтенный) выбор одного из функциональных вариантов языкового знака [1, с. 40, 41], не только результат речевой деятельности, закреплённой в «образцах», но и создание инноваций в условиях их связи с потенциальными возможностями системы языка, с одной стороны, и с реализованными, устоявшимися образцами, с другой [5, с. 9]. Именно эта связь обеспечивает возможность нормализации допустимых отклонений, которые в речи носителей социолекта определяются их опосредованным представлением о языковой норме.

Нормализация в языке, по мнению П. Траджила, Д. Уотта, Л. Милроя и др., складывается из процессов детерминации, кодификации и стабилизации. Детерминация языка относится к тем решениям, которые необходимо принять относительно выбора определенного диалекта или варианта этого языка для определенных целей в данном обществе или языковом коллективе. Кодификация представляет собой процесс, в течение которого вариант языка приобретает общественно признанную фиксированную форму: результаты кодификации фиксируются в словарях и учебниках грамматики. Стабилизация – это процесс консолидации и закрепления до того «диффузного» варианта языка [12, р. 118; 13, р. 43].

Если нормализация литературного языка складывается из процессов детерминации, стабилизации и кодификации, то нормализация социолекта складывается из процессов

детерминации и стабилизации. Детерминация социолекта, как представляется, – это не процесс принятия решений относительно его выбора для определенных целей в данном языковом коллективе, а результат действия географических, социально-политических, экономических факторов. Стабилизация социолекта является обязательным условием закрепления его территориально-социального статуса. Это – процесс, в течение которого он приобретает общественно признанную в данном языковом коллективе фиксированную устную форму, а результаты его стабилизации могут фиксироваться в специальных словарях и грамматиках.

Соответственно, СРТ в значительной мере прошел процесс детерминации и стабилизации на морфо-синтаксическом уровне, и этот факт предопределяет выбор тех или иных социолектных переменных из наличного репертуара говорящего для наилучшей передачи информации, а также воздействия на слушающего в конкретной ситуации. С учетом того, что речевое поведение – визитная карточка носителя СРТ, в каждой ситуации выбор той или иной формы речевого поведения обусловлен, в частности, и возрастным фактором. Такая обусловленность иллюстрируется, как правило, тем, что носители СРТ в возрасте 18-24 года употребляют больше нестандартных грамматических форм (42%), чем более старшие возрастные категории (27%). Практически каждая нестандартная грамматическая форма используется одним и тем же молодым носителем СРТ наряду со стандартным эквивалентом, т.е. не по незнанию, а по выбору говорящего, осуществляющего свое коммуникативное намерение.

С целью подтверждения выдвинутых выше положений мы ограничимся в данной статье анализом отклонений в употреблении глагольных структур – это наиболее показательный тип морфосинтаксических переменных из достаточно обширного списка нестандартных грамматических форм, реализуемых молодыми носителями СРТ. Нестандартные морфосинтаксические формы (НМСФ) были отобраны из неформальных речевых ситуаций, зафиксированных в видеозаписях выпусков британского реалити шоу «Большой Брат» за 2006, 2007, 2008 гг., и систематизированы в соответствии с аналогичными стандартными морфосинтаксическими формами (СМСФ).

Для функционально-стилистической оценки той или иной грамматической формы были привлечены эксперты, носители английского языка, которые относили их к одной из трех категорий: 1) обороты, употребление которых ограничено диалектом Кокни (Cockney); 2) обороты, характерные для речи малообразованных представителей низших слоев среднего класса (Low colloquial); 3) обороты, используемые в неформальной коммуникации образованных людей (Informal but possible among educated people). Следует отметить, что в

оценке экспертов не было полного единообразия относительно включения конкретной формы в первую или вторую и во вторую или третью категории, поэтому стилистическая индексация определялась на основе совпадения мнения не менее четырех экспертов.

В качестве контрольного образца использовался составленный П. Траджилом список диалектных НМСФ, в котором насчитывается 5 основных типов нестандартных глагольных форм, зафиксированных в большинстве английских диалектов:

1. В настоящем времени вспомогательный глагол *to do* имеет только одну форму *I do, he do*, и полнозначный глагол *to do* имеет только одну форму *I does, he does*. В прошедшем времени вспомогательный глагол имеет только одну форму *did*, и полнозначный глагол имеет только одну форму *done*, как в примере: *You done it, did you?*

2. В диалектах отсутствует противопоставление *he goes – I go*, и имеет место генерализация либо нулевого окончания, либо *-s* для всех лиц в единственном числе.

3. Глагол *to be* сохраняет только одну диалектную форму в настоящем и прошедшем времени вместо стандартных *am, is, are* и *was, were*: *I be, you be, he be, we be, they be*, и *I were, you were, he were, we were, they were*.

4. В случае многих неправильных глаголов диалектные формы менее избыточны, чем стандартные в построении простого прошедшего и перфекта: ср. стандартные *I have seen* и *I saw* и диалектные *I have seen* и *I seen* [11, p. 125].

В неформальной социолектной коммуникации молодых носителей СРТ мы выделили шесть типов морфосинтаксических переменных, которые варьировались в зависимости от характера коммуникативных ситуаций:

1. Использование в т.н. экзистенциальных предложениях вводного *there is / there was* с последующими существительными во множественном числе:

Cockney: *There is two blokes there.*

There was trainers going missing.

Low colloquial: *Is there any poles hanging down?..*

And I wasn't aware there was a Halal sausages.

...because there's jobs, isn't there? And jobs aren't exactly easy to come by.

Informal among educated people: *There's 15 hungry people here.*

There is two.

There's hundreds of people on the waiting list.

There's some people that I'd like you to meet.

В примере *...because there's jobs, isn't there?* НМСФ *'s/isn't* зафиксированы только с *there*, контрастируя с последующей СМСФ *aren't*. В то же время Р. Кверк и др. отмечают,

что такие примеры, как *There's hundreds of people on the waiting list, There's some people that I'd like you to meet*, допустимы и находятся на меже стандартного и нестандартного [10, p. 756, 1407] также, как сокращенная форма *isn't there?* в разделительном вопросе.

2. Использование *was* с подлежащим во множественном числе, и, наоборот, использование *were* с подлежащим в единственном числе:

Cockney: *It weren't going to be built.*

Low colloquial: *As they was running out...*

They climbed to the top and was amazed at the sight.

Informal among educated people: *It wasn't the task, it was the people who just walked in and stayed there.*

3. Использование НМСФ времени, перфекта, вида: показатель будущего *be going to* в форме *gonna* без вспомогательного глагола *be* вместо *will / shall*; подмена в Present Perfect вспомогательного глагола *have* вспомогательным глаголом *be*; опускание вспомогательного глагола *be* в структурах Present Continuous, а также замена причастия настоящего времени причастием прошедшего времени:

Cockney: *She gonna leave it on the chair for ever, or what?*

That gonna be the killer. That will be the killer.

I wasn't just sat at a desk, doing nothing.

Low colloquial: *We're get in our heads what's going on.*

Informal among educated people: *You checking into the bathroom?*

4. Употребление НМСФ отрицания со вспомогательными глаголами:

Использование инвариантной НМСФ *ain't* вместо *hasn't, haven't, amn't, aren't or isn't* отмечено экспертами как признак диалекта Кокни:

We ain't got enough.

I ain't staying against my will.

She ain't fit for winning the prize.

Использование НМСФ *don't* с подлежащим в 3 лице единственного числа вместо *doesn't* также отмечено только для диалекта Кокни:

He don't do no harm to nobody. (Тройное отрицание)

It don't work.

If he don't stop lookin' at the TV though.

It don't really matter anymore.

НМСФ *isn't it* (*innit*) встречается в разделительных вопросах, независимо от числа подлежащего и времени, наклонения, вида глагола-сказуемого, как запрос подтверждения:

Cockney: We'll just have to wait and see, *innit?*

You know I wasn't having a go before, *innit?*

Low colloquial: We started first, *isn't it?*

5. Употребление НМСФ прошедшего времени неправильных глаголов с суффиксом *-ed*, генерализация суффикса *-s* третьего лица единственного числа настоящего времени на все другие лица и числа и, наоборот, НМСФ третьего лица единственного числа настоящего времени без *-s*, употребление НМСФ прошедшего времени *done* вместо *did*, употребление НМСФ *sat*, *stood*, *get* (и в двух случаях *lain*) вместо СМСФ *sitting*, *standing*, *getting and lying* в структурах Past Continuous, употребление продолженной формы вместо пассивной:

Cockney: Mario *putted on* a good show, but I'm still objecting.

That *prove* a lot to me. Short-arsed little tart - *says me!*

Low colloquial: *It think* it's a proper talent that.

She is a snotty old posh bird and she *don't* like us.

And she *sat* there *and goes* ... 'parp'.

I wasn't just *sat* at a desk, doing nothing.

My arms *are killing* already.

Informal among educated people: Obviously *neither of us know* what will happen when we get out.

Does this mean I am really married, or is it still *pretend*?

Happy that *Stephanie's single* Dale?

6. НМСФ причастия прошедшего времени неправильных глаголов по модели формы прошедшего времени и НМСФ прошедшего времени неправильных глаголов по модели настоящего времени, причастия прошедшего времени или др.

Cockney: They *have fell* out of the picture.

I think *they've threw* it in the house. It could *have came* in the window. She probably *come* out the TV. (Past)

The men *run* off... (Past)

Low colloquial: It's been an emergency and *he's ran* in.

Think *you've beat* me? *I'm took* aback, ain't I?

It's been an emergency and *he's ran* in.

Выводы. В целом, обороты, употребление которых отмечено экспертами как характерное для диалекта Кокни (Cockney), составили 48% всех глагольных НМСФ, обороты-просторечия – 26%, и обороты, используемые в неформальной коммуникации

образованных людей – 26%.

В речи участников реалити шоу не встречаются *I be, you be, he were* (но есть *it were*); только в отдельных случаях отмечены примеры типа *You done it, did you?* Однако же, зафиксированы многочисленные случаи употребления НМСФ прошедшего времени неправильных глаголов с суффиксом *-ed*, генерализации суффикса *-s* третьего лица единственного числа настоящего времени, замены причастия прошедшего времени неправильных глаголов по модели формы прошедшего времени и т.д. Тот факт, что эксперты относили эти НМСФ ко всем трем функционально-стилистическим категориям, указывает на незавершенность процесса морфосинтаксической нормализации в СРТ.

С другой стороны, внимательное изучение НМСФ в СРТ убеждает, что многие из них аналогичны описанным У. Лабовым социолингвистическим переменным, свидетельствующим о тех стилистических сдвигах, которые определяются а) отношениями между адресантом и адресатом, б) расширенным социальным контекстом коммуникативной ситуации, в) тематическим полем коммуникации [9, p. 19, 21], т.е. всеми теми факторами, которые были проанализированы выше. И так же, как это было установлено У. Лабовым для социолекта в американском варианте английского языка, социолингвистические (морфо-синтаксические) переменные, выявленные в СРТ, передают диапазон стилистической вариативности, реально проявляющейся в речи молодых носителей социолекта.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Головин Б. Н. Основы культуры речи / Б. Н. Головин. — [3-е изд.]. — М. : Наука, 2005. — 320 с.
2. Коровушкин В. П. Основы контрастивной социолектологии : [монография, в 2-х ч.] / В. П. Коровушкин. — Череповец : ГОУ ВПО ЧГУ, 2005. — Ч. I. — 223 с.; Ч. II. — 283 с.
3. Мележик К. О. Соціолінгвістична варіативність дискурсу англійського «реального» телебачення (на матеріалі реаліті шоу «Великий брат») : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 "Германські мови" / К. О. Мележик. — Сімферополь, 2010. — 217 с.
4. Петренко А. Д. Социофонетическая вариативность современного немецкого языка в Германии / А. Д. Петренко. — К. : Рідна мова, 1998. — 255 с.
5. Скворцов Л. И. Теоретические основы культуры речи / Л. И. Скворцов. — М. : Наука, 1980. — 200 с.
6. Степанов Ю. С. Основы общего языкознания / Ю. С. Степанов. — М. : Просвещение, 1975. — 272 с.

7. *Хакимова Е. М.* Понятие «языковая норма» в системе фундаментальных лингвистических категорий / Е. М. Хакимова // Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение. — 2007. — Вып. 14. — № 13 (91). — С. 128–133.

8. *Bright W.* International Encyclopedia of Linguistics / W. Bright [Editor in Chief]. — New York, Oxford : Oxford Univ. Press, 1992. — Vol. 4. — 482 p.

9. *Labov W.* The Study of Nonstandard English / W. Labov // National Council of Teachers of English. — Washington D.C. : Center for Applied Linguistics, 1970. — 73 p.

10. *Quirk R.* A Comprehensive Grammar of the English Language / R. Quirk, S. Greenbaum, G. Leech, J. Svartvik. — Longman : London, 1985. — 795 p.

11. *Rickford J. R.* Spoken Soul. The Story of Black English / J. R. Rickford. — New York : John Wiley and Sons, 2000. — 267 p.

12. *Trudgill P.* Standard English: what it isn't / P. Trudgill // Standard English : the widening debate / [Bex T. & Watts R. J. (eds.)]. — London : Routledge, 1999. — P. 117–128.

13. *Watt D.* Patterns of variation and change in three Newcastle vowels : Is this dialect levelling? / D. Watt, L. Milroy // Urban Voices : Accent Studies in the British Isles Foulkes / [P., Docherty G. J. (eds.)]. — London : Arnold, 1999. — P. 25–46.

Надійшла до редакції 19.08.2010

© 2010 О. Я. Остапович
(м. Івано-Франківськ)

ФУНКЦІОНАЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ НАЙУЖИВАНІШИХ ІДІОМ-ГЕЛЬВЕТИЗМІВ

ОСТАПОВИЧ О. Я. ФУНКЦИОНАЛЬНИ ХАРАКТЕРИСТИКИ НАЙУЖИВАНІШИХ ІДИОМ-ГЕЛЬВЕТИЗМІВ

У статті мова йде про функціональний аналіз ідіом-гельветизмів, що базується на корпусному пошуку, з метою визначення їхнього справжнього комунікативного статусу у порівнянні з німецькими аналогами – синонімами і варіантами, їхньої частоти вживання і текстотворюючого потенціалу.

ОСТАПОВИЧ О. Я. ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ НАИБОЛЕЕ ИСПОЛЬЗУЕМЫХ ИДИОМ-ГЕЛЬВЕТИЗМОВ

В статье рассматривается функциональный анализ идиом-гельветизмов, основан на корпусном поиске с целью определения их настоящего коммуникативного статуса в сравнении с их немецкими аналогами – синонимами и вариантами, их частоты использования и текстотформирующего потенциала.

OSTAPOVYCH O. Ya. FUNCTIONAL CHARACTERISTICS OF THE MOST FREQUENTLY USED IDIOMS-HELVETYSMS

The article deals with the functional corpus-based analysis of the Swiss idioms aimed at establishing their actual communicative status in comparison with their German analogues, i.e. synonyms and variants, frequency of usage and the text-forming potential. The history of analysis of the Swiss idioms has been presented. The necessity to compile the corpus of the phraseological Helvetysms has been substantiated. An experiment of interviewing the Swiss in order to find out their linguistic preferences and to trace the use of these expressions has been described. The attention is focused on the frequency of usage of a Helvetysm to confirm or to contest its status. The correctness of their local identification has been discussed. The computer corpora analysis has been made to verify certain hypotheses. The results obtained in the experiment have been presented. The idioms status has been determined. The role of phraseology of national linguistic variants in the subject-ideographical field «the official political life» has been defined.

Ключові слова: ідіоми-гельветизми, німецькі ідіоми-аналоги, синоніми, варіанти.

Вивчення фразеології національних варіантів німецької мови донедавна опиралось майже виключно на лексикографічні вибірки та епізодичний аналіз її текстового вживання переважно у мові газетної публіцистики та електронних медіа. Щодо варіанту „Schweizerhochdeutsch“, то первинний – лексикографічний етап репрезентовано у 60-70-і рр. ХХ століття працями Ш. Кайзера і П. Паніццоло [13; 15]. Аналіз спорадичних наведень фразеологічних гельветизмів у цих роботах та їх реального статусу міститься у праці Г. Бургера [7, с. 462]. Він завершився у 1980 році укладанням міні-словника К. Мейера „Wie sagt man in der Schweiz“, дотепер значною мірою застарілого [14]. Другий етап – функціонально-текстовий, репрезентований працями класика швейцарської та європейської фразеологічної науки Г. Бургера [6; 7; 8]. Він не лише критично осмислює лексикографічні відомості попередніх авторів, досліджує текстотворчі потенції та стилістичні функції фразеологічних гельветизмів на обширному емпіричному матеріалі. Г. Бургеру належить перша спроба типологічної класифікації швейцарського літературного фразеологічного фонду на *Regionalismen, übersetzte Dialektismen, Analoge (Varianten und Synonyme), eigentliche Idiome-Helvetismen* [6, с. 51–53]. Найважливіше, саме Г. Бургер та його учениця А. Гекі-Бугофер [9] першими почали перевіряти

лексикографічні відомості та текстові уривки попередніх авторів шляхом психолінгвістичного експериментування – опитування інформантів з метою визначення рівня відомості та вживаності ідіом, попередньо кваліфікованих як гельветизми, того, що Д. О. Добровольський назвав „intersubjektive Geläufigkeit“ [11, с. 154]. Іншим важливим завданням цих експериментів було з’ясування мовленнєвих преференцій швейцарців. Адже з когнітивної точки зору, по-перше, „ein intersubjektiv nicht geläufiges Idiom ist gar kein Idiom“ [11, с. 263], по-друге, – антропоцентричний підхід до національного мовного варіювання передбачає з’ясування, що саме мовець-швейцарець вибирає із загального німецького фразеологічного фонду – тевтонізми чи власні регіональні дублети, аналоги та синоніми, за яких обставин та з якою прагматичною метою.

У нашій роботі ми поставили собі за мету продовжити укладання корпусу фразеологічних гельветизмів. Ця необхідність викликана, на нашу думку, незадовільним станом дослідження фразеології національних варіантів німецької мови у вітчизняній лінгвістичній традиції. Роботи В. Т. Малигіна, В. Т. Сулима, Л. А. Коканіної [1; 3; 4] грішили некритичною рецепцією фразеологізмів з гетерогенних, почасти безнадійно архаїчних джерел. Їх переконливу критику на матеріалі австрійської фразеології зустрічаємо у монографії провідного угорського фахівця Ч. Фельдеша [12]. У попередніх публікаціях [2] автор намагався, поряд з критикою згаданих робіт, запропонувати власну процедуру верифікації «кандидатів» у ідіоми-гельветизми. Вона ґрунтується на опитуванні інформантів-швейцарців (з метою з’ясування мовних преференцій та вживаності цих виразів) та корпусному комп’ютерному пошуку і текстовому аналізі. Згаданий експеримент було проведено під час наукового стажування у жовтні 2005 – червні 2006 р. в університеті м. Базель. За допомогу в його організації автор щиро вдячний своєму науковому консультанту, Президенту Європейського фразеологічного товариства EROPHRAS професору Аннеліз Гекі Бугофер. Хоча валідність результатів опитування за незначної кількості інформантів (70 осіб) та їх вікової і професійної гомогенності (переважно студенти віком від 20 до 35 років, лише троє інформантів були молодшими 15 і старшими 50 років) не може претендувати на абсолют, ще й через імовірність випадкового збігу відповідей, проте, якщо ідіома невідома жодному з них, це дає підстави припустити, що вона не може претендувати на статус гельветизму. На даний час нам вдалося «відсіяти» найбільш сумнівні фразеологізми, що за функціональним критерієм однозначно не пройшли статусну верифікацію – як ідіоми, так і паремії. Ми кваліфікували їх як архаїзми, діалектизми, okazionalizmi, індивідуально-авторські новоутворення, або когнітивною термінологією *bad samples*. У даній роботі ми намагались шляхом корпусного пошуку перевірити вживаність та з’ясувати особливості функціонування тих

ідіом-гельветизмів, які добре відомі мовцям-швейцарцям, містяться у найновішому лексикографічному джерелі „Das Variantenwörterbuch“ за редакцією У. Аммона [5], часто цитуються у лінгвістичних роботах як найяскравіші приклади саме швейцарської національної літературної фразеології. Найчастіше, за нашими відомостями, у якості таких прикладів наводяться:

Aus Abschied und Traktanden fallen – нім. *In Vergessenheit geraten*;

Bachab gehen / schicken – нім. *Verloren (zugrunde) gehen / verwerfen, ablehnen*;

Hans was Heiri – нім. *Gehüpft wie gesprungen; Jacke wie Hose*;

j-m. einen Schlötterling anhängen – нім. *j-n. rügen, entehren*;

den Fünfer und den Weggli wollen – нім. *etw. (zu viel) wollen, was j-m. nicht zusteht*;

weggehen wie frische Weggli – нім. *weggehen wie frische Brötchen / Semmeln*;

die Sache ist j-m. zwäg – нім. *etw. ist j-m. recht*;

viel Werg an der Kunkel haben – нім. *viel zu tun haben*.

На перший погляд, ці фраземи у їх компонентному складі яскраво національно марковані – бюрократичним гельветизмом *das Traktandum – der Tagesordnungspunkt*; образно-метафоричними *Bachab – eigentlich den Bach hinunter* та *zwäg – eigentlich zu Weg – passend*; архаїзмом *Schlötterling* – властиво, “*дерев’яне калатальце для худоби*”, в переносному значенні – “*ганебний розголос*” і навіть “*покидьок*”, діалектизмами *Werg* і *Kunkel – Garn* і *Spindel*, швейцарським антропонімом *Heiri*, регіональним швейцарським дублетом *Weggli – Wecker, Semmel*. При перевірці їх функціонування ми ставили собі завдання з’ясувати частоту вживання, тобто, підтвердити чи спростувати статус гельветизму, порівняти мовні преференції німецького чи швейцарського варіанту фразеологізмів, перевірити вживаність виразів за межами Швейцарії, тобто з’ясувати коректність їх локальної ідентифікації, зрештою, окреслити прагматичні, стилістичні, текстотворчі потенції цих виразів.

Інтуїтивно ми спробували сформулювати гіпотезу про те, що вирази *Aus Abschied und Traktanden fallen* та *Hans was Heiri* повинні вживатися з майже однаковою частотою паралельно з німецькими аналогами-синонімами на засадах «комунікативної конкуренції», через однакове стилістичне забарвлення і гельветизму і тевтонізму – у першому випадку офіційне, у другому знижено-просторічне.

Ідіоми *Bachab gehen / schicken; weggehen wie frische Weggli; die Sache ist j-m. zwäg*, за нашою гіпотезою, мали б переважати німецький аналог-варіант через те, що вони марковані лише одним лексемним компонентом-гельветизмом при збереженні мотивуючого образу (що, власне, і відрізняє синоніми від варіантів).

Вирази *j-m. einen Schlötterling anhängen; den Fünfer und den Weggli wollen i viel Werg an der Kunkel haben* не мають німецьких ідіоматичних еквівалентів, тому інтуїтивно прогнозувати частотність їх вживання було проблематично, вони, на відміну від німецьких нейтрально-описових варіантів, експресивно забарвлені, тому мали б вживатися у відповідних емоційно навантажених контекстах, можливо, у інтернет-форумах і чатах.

Проте, результати корпусного комп'ютерного пошуку значною мірою спростували наші гіпотези. До пошуку у текстових базах даних залучалися міні-корпус Ляйпцігського університету (www.wortschatz.uni-leipzig.de), корпус COSMAS Інституту німецької мови в Маннгаймі (www.ids.mannheim.de) та у якості останнього «рятівного кола» – пошукова машина google (www.google.ch та www.google.de). Відсутність швейцарського національного корпусу (проект знаходиться на стадії розробки) зумовила необхідність використання німецьких корпусів, які містять друковані джерела зі Швейцарії, та врахування, за умови позитивного результату пошуку, текстового джерела походження, часу і місця його виходу.

Так вирази *j-m. einen Schlötterling anhängen i viel Werg an der Kunkel haben* виявили нульову вживаність у корпусних текстових масивах, що дозволяє кваліфікувати їх як повні архаїзми (sic!):

„Ein strahlendes Kunstwerk. *Marktplatz 1543* – „*Wo ich dir Schlötterling die Ehre antu, und ein strahlendes Kunstwerk mache aus dir*“ (www.melchiorschedler-Hörtheater.de). Вживається лексемний осколок *Schlötterling* у німецькому джерелі, та й то у переносному значенні *покидьок* як дефразеологічний дериват.

Вираз *aus Abschied und Traktanden fallen* абсолютно переважає німецьке кліше *in Vergessenheit geraten* (2320 фразовживань проти 341), а інший синонімічний дублет *Hans was Heiri*, навпаки, значно поступається німецьким *gehüpft wie gesprungen; Jacke wie Hose* (14 проти 19400 і 647 відповідно) і фактично перетворився у регіональний okazionalizm. Можливо, це пояснюється добре відомим тяжінням фразеології національних мовних варіантів до тематико-ідеографічного поля «офіційне політичне життя» у першому випадку і мовною універсалією – переважанням у фразеології пейоративної семантики без виразних національно-культурних преференцій – у другому:

„*Auch im Parlament nahm sich niemand den Beweisschwierigkeiten des Klagers an, so dass das wohlgemeinte Revisionspostulat der Kommission aus Abschied und Traktanden fiel*“. („*Beweislastumkehr bei Tatsachenbehauptungen in der Werbung*“. Dr. Lucas David, *Rechtsanwalt in Zürich*).

„Fr., 24. März, 20.15 Uhr. Kurt Gisler mit „Hans was Heiri“... *Diesen verpassten*

Perspektiven spürt Kurt Gisler (der schon vor 35 Jahren mit dem „Chyybääderli“ kabarettistisch brilliert hat) in seinem Solo-Parcours „Hans was Heiri“ nach und schnüffelt stellvertretend in einem guten Dutzend anderer Leben“ („Event im Vogelsang“)

Як бачимо, перший приклад має цілковито офіційне, юридичне походження, другий же описує такий жанр популярного мистецтва як сатиричне кабаре, що має у Швейцарії виключно усно-діалектний характер, звідси і жанрово-специфічне, ситуативно-оказіональне вживання ідіоми-гельветизму, а не його загальнонімецького аналога-синоніма.

Ідіоми *Bachab gehen / schicken; weggehen wie frische Weggli; die Sache ist j-m. zwäg* назагал нашу гіпотезу підтвердили. Вони досить широко використовуються у швейцарських корпусних джерелах (414, 241, 180 фразовживань відповідно) при нульовій частоті австріацизмів і тевтонізмів *weggehen wie frische Brötchen / Semmeln* і обмеженні вживання виразів *verloren (zugrunde) gehen* та *etw. ist j-m. recht* неспецифічними побутовими контекстами, в той час як гельветизми актуалізуються, за нашими відомостями у контекстах політико-економічних (*Bachab gehen / schicken*) та регіонально-повсякденних (*die Sache ist j-m. zwäg*):

„Maulkorb-Initiative“ bachab geschickt. Beide Räte setzen auf indirekten Gegenvorschlag. Der Bundesrat soll in Abstimmungskämpfen nicht in das stille Kämmerlein verbannt werden. Der Nationalrat ist am Montag dem Ständerat gefolgt und hat die so genannte „Maulkorb-Initiative“ gegen den Willen der SVP klar zur Ablehnung empfohlen. Beide Räte setzen auf einen indirekten Gegenvorschlag, den sie bereits verabschiedet haben...“ (www.nzz-online.ch, 19. Dezember 2007). У цьому прикладі цікавим є редундантне паралельне вживання у одному й тому ж абзаці ідіоми-гельветизму *Bachab schicken* та її розгорнутого неідіоматичного загальнонімецького тлумачення *zur Ablehnung empfehlen*. Можливою причиною ми вважаємо зорієнтованість газети „Neue Züricher Zeitung“ на широку німецькомовну читацьку аудиторію за межами Швейцарії.

Зрештою, вираз *den Fünfer und den Weggli wollen* не лише підтвердив статус гельветизму (181 фразовживання), але й виявив частотне функціонування не лише у побутово-розмовних ситуаціях, але й публіцистичних текстах на суспільно-політичну тематику:

„Die wollen den Fünfer und das Brötchen“ (www.forum.chip-online.ch)

„Fünfer oder Weggli? Oder beides? Wollen Sie eine Rente beziehen? Oder lieber das ganze Pensionskassenguthaben auf einmal bekommen? (Beobachter Kompakt, 20/2006). У першому прикладі компонентне варіювання - заміна лексеми-гельветизму *Weggli* на

тевтонізм *Brötchen* зумовлена, ймовірно, комунікативною спрямованістю інтернет-форуму із виходом за національно-державні межі, у другому – публікація у періодичному друкованому джерелі чітко спрямована на швейцарську читацьку аудиторію.

Отримані нами проміжні результати дозволяють внести уточнення у визначення статусу ідіом, які апріорі було прийнято вважати начебто гельветизмами.

Не виявлено прямої кореляції «аналог-синонім – паралельне рівноправне функціонування із тевтонізмом на засадах комунікативної конкуренції» (виявлено випадки як витіснення і окаціоналізації гельветизму, так і навпаки – виразної преференції швейцарського синоніма).

Частково підтверджується проте інша гіпотеза про кореляцію «аналог-варіант – комунікативна преференція гельветизму».

Ідіоматично безеквівалентні гельветизми можуть або повністю архаїзуватися (чинниками цього процесу ми вважаємо передовсім архаїчність та регіональну обмеженість лексемного компонентного складу) або набувати нормативного статусу (навпаки, внаслідок актуальності та абсолютної преференції лексемних компонентів на кшталт *Weggli*).

Зрештою, не викликає сумніву, як ми вже зауважили, особливе тяжіння фразеології національних мовних варіантів до тематико-ідеографічного поля «офіційне політичне життя» і вживання у відповідних контекстах ідіом-гельветизмів навіть із побутовою та пейоративною семантикою.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Малыгин В. Т.* Национальное своеобразие австрийской и швейцарской фразеологии в сопоставлении с собственно немецкой / В. Т. Малыгин, Д. О. Добровольский, Л. Б. Коканина // Сопоставительная фразеология (на материале германских языков). — Владимир : Изд-во Владимирского университета, 1990. — С. 49–79.
2. *Остапович О. Я.* Когнітивні та корпусні критерії визначення статусу фразеологічних гельветизмів / О. Я. Остапович // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. — Луцьк : Вепса, 2007. — № 4. — С. 380–385.
3. *Сулим В. Т.* Фразеологічна диглосія національних варіантів сучасної німецької мови / В. Т. Сулим // Іноземна філологія. — 1992. — Вип. 103. — С. 61–67.
4. *Сулим В. Т.* Узуальна дивергентність дієслівних фразеологізмів у національних варіантах сучасної німецької мови : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.04 / В. Т. Сулим. — К., 1994. — 202 с.

5. *Ammon U.* Variantenwörterbuch des Deutschen / Ammon U., Bickel H., Ebner J. u.a. — Berlin / New York : Walter de Gruyter, 2005. — 954 S.
6. *Burger H.* Helvetismen in der Phraseologie / H. Burger // Alemannische Dialektforschung. Bilanz und Perspektiven. Beiträge zur 11. Arbeitstagung allemanischer Dialektologen : [Löffler H. (Hrsg.)]. — Tübingen und Basel : Francke Verlag, 1995. — S. 13–25.
7. *Burger H.* Zur Phraseologie des Schweizerhochdeutschen / H. Burger // Studien zur Phraseologie des Deutschen und des Finnischen : [Korhonen J. (Hrsg.)]. — Bochum : Brockmeyer, 1996. — Bd. 2. — S. 461–488.
8. *Burger H.* Helvetismen in der Phraseologie – Vorkommen und stilistische Funktionen / H. Burger // „Das geht auf keine Kuhhaut“. Arbeitsfelder der Phraseologie. Akten des Westfälischen Arbeitskreises „Phraseologie/Parömiologie“ 1996 (Bochum) : [Hatrmann D. (Hrsg.)]. — Bochum : Brockmeyer, 1998. — S. 49–80.
9. *Burger H.* Handbuch der Phraseologie / H. Burger, A. Buhofer, A. Sialm (Hg.). — Berlin, New York : De Gruyter, 1982. — 433 S.
10. *Dobrovol'skij D.* Kognitive Aspekte der Idiom-Semantik: Studien zum Thesaurus deutscher Idiome / D. Dobrovol'skij. — Tübingen : Narr, 1995. — 275 S.
11. *Dobrovol'skij D.* Idiome im mentalen Lexikon: Ziele und Methoden der kognitivbasierten Phraseologieforschung / D. Dobrovol'skij. — Trier, 1997. — 288 S.
12. *Földes C.* Deutsche Phraseologie kontrastiv. Intra- und interlinguale Zugänge. — Deutsch im Kontrast / C. Földes. — Heidelberg : Julius Gross Verlag, 1996. — Band 15. — 222 S.
13. *Kaiser S.* Die Besonderheiten der deutschen Schriftsprache in der Schweiz / S. Kaiser // Wortgut und Wortgebrauch. — Mannheim / Wien / Zürich : Dudenverlag, 1969. — Bd. 1. — 191 S.
14. *Meyer K.* Wie sagt man in der Schweiz? Wörterbuch der schweizerischen Besonderheiten. Duden-Taschenbücher / K. Meyer. — Mannheim / Zürich : Dudenverlag, 1989. — 380 S.
15. *Panizzolo P.* Die schweizerische Variante des Hochdeutschen / P. Panizzolo // Deutsche Dialektographie. — Marburg, Lahn : Elwert, 1982. — Bd. 108. — 92 S.

Надійшла до редакції 23.09.10

ТИПОЛОГІЧНІ ТА ЗІСТАВНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

© 2010 В. С. Луговий
(м. Горлівка)

ОСОБЛИВОСТІ УТВОРЕННЯ ФО З ІНТЕНСИФІКУЮЧИМ КОМПОНЕНТОМ – ОНІМОМ У ФРАНЦУЗЬКІЙ, УКРАЇНСЬКІЙ ТА РОСІЙСЬКИХ МОВАХ

ЛУГОВИЙ В. С. ОСОБЛИВОСТІ УТВОРЕННЯ ФО З ІНТЕНСИФІКУЮЧИМ КОМПОНЕНТОМ –ОНІМОМ У ФРАНЦУЗЬКІЙ, УКРАЇНСЬКІЙ ТА РОСІЙСЬКІЙ МОВАХ

У статті досліджуються основні шляхи утворення ФО з інтенсифікуючим компонентом-онімом на матеріалі неспоріднених мов (французька, українська, російська). Проводиться критичний аналіз точок зору лінгвістів на вживання засобів вираження інтенсивності як на лексичному, так і на фразеологічному рівнях. Детально аналізується вибірковість компонентного складу даного семантичного типу ФО, виявляються провідні лексико-граматичні класи ономастичних ФО-інтенсифікаторів. Виявляється як спільне, так і відмінне в фіксації та експлікації ономастичних ФО-інтенсифікаторів в одномовних та двомовних лексикографічних джерелах.

ЛУГОВОЙ В. С. ОСОБЕННОСТИ ОБРАЗОВАНИЯ ФЕ С ИНТЕНСИФИЦИРУЮЩИМ КОМПОНЕНТОМ – ОНИМОМ ВО ФРАНЦУЗСКОМ, УКРАИНСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

В статье исследуются основные пути образования ФЕ с интенсифицирующим компонентом-онимом на материале неродственных языков (французский, украинский, русский). Осуществляется критический анализ различных точек зрения лингвистов на употребление средств выражения интенсивности как на лексическом, так и на фразеологическом уровнях. Детально рассматривается избирательность компонентного состава данного семантического типа ФЕ, выделяются ведущие лексико-грамматические классы ономастических ФЕ-интенсификаторов. Выявляется как общее, так и различное в фиксации и экспликации ономастических ФЕ-интенсификаторов в одноязычных и двуязычных лексикографических источниках.

LUGOVOY V. S. PECULIARTIES OF FORMATION OF THE PHRASEOLOGICAL UNITS WITH THE INTENSIFYING ONYM COMPONENT IN FRENCH, UKRAINIAN AND RUSSIAN

The article focuses on the formation of phraseological units which include intensifying onym components. The research is based on the evidence found in the French, Ukrainian and Russian languages. The author analyses linguistic studies centered on the typology of lexical and phraseological means that express intensity. Semantic selectivity in the choice of the components of onomastic phraseological intensifiers has been considered, which enabled us to distinguish substantival, verbal and adverbial groups of phraseological units under analysis.

It has been found that the substantival onomastic phraseological intensifiers found in various structural schemes in the respective language phraseological systems appear to make the most productive group.

The verbal phraseological units with their onym intensifiers are characterized by semantic variety of verbs which serve as their basic grammar components.

The semantic position of the adverbial onomastic phraseological units depends upon their place and function in a sentence and, accordingly, they may act as adverbial units proper or, owing to their combinability with the verbs used, as verbal units.

The author concludes by stating that phraseological units with the intensifying onym component, if treated collectively, are characterized by frequent occurrence in stylistically different texts and are apt to have variants and synonyms.

This study contributes to pointing out the role and clarifying the meaning of onomastic phraseological units (intensifiers) in the phraseological systems of non-related languages.

Ключові слова: номінативний фразеологізм, інтенсифікатор, фразема, онімний компонент, унілатеральний фразеологізм, антропонім, топонім, апелятивація.

Поряд з лексичними і семантичними новотворами органічною і перспективною складовою неології будь-якої європейської мови є процес фразеологізації вільних словосполучень і утворення сталих нарізнооформлених мовних одиниць, фразеологізмів

або фразеологічних одиниць (далі ФО). Серед фразеологічних одиниць важливе місце займають ФО-інтенсифікатори (далі ФО-і) або ФО інтенсивності способу дії, детально вивчені в 80-90-і роки О. В. Куніним, Д. І. Квеселевичем, М. Б. Мецлер та іншими мовознавцями. Виявлення основних шляхів утворення та функціонування ФО-і з компонентом-онімом в газетно-публіцистичних і художніх текстах, виділення їх провідних лексико-граматичних класів визначили головну мету нашого дослідження. Тему дослідження визначила також недостатня розробленість способів маніфестації категорії інтенсивності на лексико-фразеологічному рівні в неспоріднених мовах: французькій, українській, російській.

Об'єктом комплексного формально-семантичного дослідження в нашій статті стали номінативні ономастичні ФО-і (далі ОФО), тобто фразеологізми з семантично стрижневим компонентом-онімом, дібрані методом суцільної вибірки із вищеназваних різностильових текстів.

Актуальність нашого дослідження зумовлена недостатньою увагою сучасних фразеологів до порівняльного вивчення даного семантичного типу ФО в неспоріднених мовах, а також відсутністю чітких та переконливих критеріїв делімітації ФО-компаративів від ФО з інтенсифікуючим компонентом, а останніх від ФО-і.

Основна мета дослідження визначила постановку та вирішення таких завдань:

- здійснити критичний аналіз різних точок зору лінгвістів на типологію способів вираження категорії інтенсивності в германських, романських та слов'янських мовах;
- виявити основні структурно-граматичні характеристики ОФО-і вищеназваних мов, а також уточнити їх лексико-граматичні класи;
- розглянути особливості фіксації та експлікації даного семантичного класу ФО в лексикографічних джерелах.

Феномен категорії інтенсивності та різних засобів її маніфестації в мові завжди був предметом жвавих теоретичних дискусій серед вітчизняних мовознавців [5, 6, 7, 9, 11], але характерною особливістю їх точок зору було досить широке тлумачення даної мовної категорії: вона розглядалась ними як семасіологічна категорія, в основі якої лежить індикатор ступіня прояву якої-небудь ознаки. Категорія інтенсивності трактувалася або як «мовна понятійна категорія, яка служить для відображення градації у ступені прояву ознаки» [11, с. 29], або як «понятійна категорія, що лежить в основі сукупності різнорівневих мовних засобів і утворює з ними макрополе інтенсивності ознаки» [9, с. 19], тоді як Н. Б. Шипунова відносила ЛО-інтенсифікатори до одного з службових, неповнозначних класів слів англійської мови поряд із модальними частками, сурядними

сполучниками [12, с. 30].

В романістиці дослідження категорії інтенсивності проводилось більш предметно, в основному на лексичному рівні маніфестації ознаки інтенсивності дії або якості [2; 4; 7]. М. Б. Мецлер першою звернула увагу на дослідження засобів вираження інтенсивності дії на фразеологічному рівні, а саме сталих словосполучень, утворених за синтаксичною схемою А (prép) + N + Dét, здатних виражати як високий, так і слабкий рівень інтенсивності дії [7, с. 12]. Основними вимогами, які подаються нею до ФО-і є;

– здатність вказувати на високий або низький рівень прояву дії;

– наявність сполучного семантичного компонента між опорним іменником фразеологізма та характеризуючим дієсловом;

– нездатність викликати зсув у семантиці характеризуемого дієслова.

Вперше ФО з функцією інтенсифікації дії були досліджені в англійській мові О. В. Куніним, який запропонував назвати їх «фразеологізми – інтенсифікатори, тобто напівкомпаративні ФО з порівняльними сполучниками» [6, с. 68], а Д. І. Квеселевич здійснив типологічно-порівняльний аналіз цього семантичного типу ФО в англійській та російській мовах, виділивши дві моделі ФО-і;

«1) Фразеологізм з інтенсифікуючим компонентом, наприклад, у російській мові ФО *надеяться как на каменную гору*, утворена за моделлю «літеральний компонент + інтенсифікуючий компонент»;

2) Власне фразеологізми-інтенсифікатори, наприклад, ФО *гнать, кричат во всю ивановскую*, утворена за синтаксичною схемою «слова-супровідники + фразеологізм-інтенсифікатор» [5, с. 169].

Дослідження категорії інтенсивності в англійській мові на фразеологічному рівні, проведені О. В. Куніним, Д. І. Квеселевичем послужили відправною точкою для дослідження даного лексико-фразеологічного феномена і в сучасній французькій мові (СФМ), а саме виявлення деяких особливостей вибіркості компонентного складу ОФО-і різних лексико-граматичних класів. Обмежений обсяг статті дозволяє нам дослідити, виходячи з класифікації Д. І. Квеселевича, тільки власне фразеологізми-інтенсифікатори на матеріалі ОФО вищеназваних європейських мов. З урахуванням морфологічної приналежності граматично стрижневого компоненту ОФО, ми проаналізуємо, в першу чергу, вербальні фразеологізми, так як вони мають найбільшу питому вагу у фразеологічному фонді будь-якої європейської мови.

Здійснюючи аналіз компонентного складу вербальних ономастичних ФО-і (далі ВОФО-і) ми будемо використовувати такі теоретичні твердження:

1. Якщо ФО вживається тільки з одним дієсловом або з групою синонімічних дієслів, то все стале словосполучення класифікується як різновид вербальної ФО в рамках якої дієслово вживається в своєму прямому значенні, а стале словосполучення адвербіального типу в інтенсифікуючому значенні, наприклад, фр. *aller (loger) au diable Vauvert* ‘розм. (жити, піти) до чорта на болото; де чорти навкулачки б’ються; туди де Макар телят не пас’; *être dans le costume d’Adam* ‘бути в костюмі Адама, в чому мати родила’, рос. *знать (орать, хранеть, вопить) во всю ивановскую*, в яких дієслова-супровідники фр. *aller* ‘йти’, *loger* ‘жити’, *être* ‘бути’, рос. *знать, вопить, хранеть* вживаються в своєму первинному, прямому значенні, а адвербіальні ФО *au diable Vauvert* ‘де Макар телят не пас’, *dans le costume d’Adam* ‘в костюмі Адама’, *во всю ивановскую* виконують функцію інтенсифікатора дії і при цьому семантика вищевказаних дієслів залишається константною. Згідно з семантичною класифікацією О. В. Куніна, А. Г. Назаряна ці фразеологізми є унілатеральними, тобто тільки один з компонентів ФО вживається у фігуральному значенні [8].

2. Стале словосполучення може співвідноситися з широким колом дієслів, що входять до різних лексико-семантичних груп (далі ЛСГ) і при цьому воно визначається як автономна адвербіальна ФО, що виконує функцію інтенсифікатора дії, наприклад, ОФО: фр. *aux calendes grecques (attendre, remettre, renvoyer) – à beaucoup plus tard, à une époque indéterminée* ‘до грецьких календ (ждати, зволікати, посилати) – на невизначений термін, надовго, безкінечно’, укр. *за царя Гороха (жити, працювати) – дуже давно, в сиву давнину*. В подібних випадках виявляється певний семантичний зв’язок між опорним іменником сталого словосполучення і характеризуємим дієсловом, що відноситься до певної ЛСГ. Більшість ВОФО-і в даних мовах утворені формальними компонентами, елементарними дієсловами, які входять до ЛСГ говоріння, звучання, активної дії, почуттів і емоцій, а також до них необхідно додати дієслова, що характеризують життєдіяльність людини, тобто дієслова конкретної семантики, наприклад, ВОФО: фр. *boire Rome et Thome* ‘пройти Крим і Рим і мідні труби’, *ne croire ni à Dieu, ni a diable* ‘не вірити ні в Бога, ні в чорта’; *ne connaître ni d’Adam, ni d’Eve* ‘нікого не знати, ні з ким не бути особисто знайомим’; *aller au diable Vauvert* ‘піти туди, де Макар телят не пасе’; *nettoyer les écuries d’Augias* ‘вичистити авгієві стайні, навести повний порядок’, укр. *пройти Крим і Рим і мідні труби; сидіти до другого пришестья Ісуса Христа; ваньку валяти*, рос. *распускать сопли до Твери; ваньку валят; вытянуться с коломенскую версту; показать кузькину мать; заорать во всю ивановскую: Удивительные мы люди-украинцы – должны пройти и Крым, и Рим, и медные трубы, и всю прочую грязь, чтобы понять: как же мы друг друга*

любим [26, с. 8].

У слов'янських мовах для інтенсифікуючого компонента-оніма є характерним перехід в розряд відонімних ад'єктивів, тобто його апелятивація, яка проявляється в таких прикладах російських ВОФО, як *показать кузькину мать* = *мать Кузьки*, *зменшувально-іронічна форма чоловічого імені „Кузьма”, або вытянуться с коломенскую версту* = *версту до Коломны*. Крім того серед фразеологізмів, які є двочленими фраземами, вербальний компонент залишається тільки формальним супровідником власне адвербіальних ФО, особливо у французькій мові: *aller au diable Vauvert – au diable Vauvert* = *assez loin* 'піти туди, де чорти навкулачки б'ються, де Макар телят не пас – де чорти навкулачки б'ються, де Макар телят не пас = дуже далеко'; *vivre du temps du roi Dagobert – du temps du roi Dagobert* = *il y a belle lurette* 'жити за царя Гороха (Панька, Тимка) – за царя Гороха (Панька, Тимка) = дуже давно, коли ще звірі говорили', рос. *заорать во всю ивановскую – во всю ивановскую*, наприклад: *Врешь, Сева, врешь! Для того, чтобы это твое главное исполнилось, знаешь, сколько еще всего надо? – Чубарев ожесточенно двинул рукой в сторону Лапина. – Надо, чтобы вот он свою керосинку кочегарил, надо, чтобы мой завод, будь он неладен, во всю ивановскую грохал...* [27, с. 34].

Еврисемичні дієслова [1] або дієслова широкої семантики хоча і є самою продуктивною ЛСГ в утворенні ВФО-і в СФМ, особливо такі широкозначні дієслова, як *être, avoir, faire, donner, mettre, prendre* 'бути, мати, робити, давати, ставити, брати' – 33% від всього числа ВФО-і, але вони не є фразеологічно активними при утворенні ВОФО у СФМ, а тим більше в таких синтетичних мовах, як українська та російська: *être dans le costume d'Adam – être absolument nu* 'бути в костюмі Адама – бути повністю голим, в чому мати родила', рос. *быть святее Папы римского: Что же, Платон, – сказал с усмешкой Никитин, – ты или не доверяешь мне, или хочешь быть святее Папы римского? Что тебе в голову ударило?* [21, с. 42].

Дієслова ЛСГ „життєдіяльність людини” приймають активну участь в утворенні ВФО-і. Серед них варто виділити високу фразеологічну активність (ФА) таких вербальних лексем як *connaître, boire, croire, savoir* 'знати, пити, вірити, пізнати', наприклад, ФО: *ne connaître ni d'Adam, ni d'Eve* 'не знати абсолютно нікого'; *boire Rome et Thome* 'пройти Крим і Рим і мідні труби'; *ne croire ni à Dieu, ni à diable* 'не вірити ні в Бога ні в чорта'; *Maigret retrouvait tout d'un coup l'écoeurement qui l'avait saisi quand, contre son gré, il avait été pris lui-même dans une machination politique. De là en vouloir à Auguste Point qu'il ne connaissait ni d'Eve ni d'Adam, qu'il n'avait jamais rencontré...* [30, с. 56] 'Мегре відчув раптом відразу, яка охопила його, коли він всупереч власному бажанню був втягнутий в ці

політичні інтриги. Він злостився особливо на Огюста Пуена, з яким він раніше ніколи не знався і не зустрічався...?.

Дієслова активної дії проявляють низьку ФА при утворенні ОФО-і у всіх вищеназваних мовах, а дієслова ЛСГ почуттів та емоцій утворюють тільки 3% даного семантичного класу ВОФО, і самі емотивно-оцінні дії дають додаткове інтенсифікуюче забарвлення характеристиці стану людини, вносять додаткові уточнення в опис як позитивних, так і негативних сторін її емоційних проявів. Таким чином, можна констатувати, що із проаналізованих нами ЛСГ, до яких входять дієслова, формальні компоненти ВОФО-і, які були описані і систематизовані в свій час Г. Г. Соколовою [10], найбільшу ФА проявили дієслова конкретної семантики – 40% від загальної кількості ВОФО-і.

В склад як вербальних, так і субстантивних ОФО-і, крім формальних компонентів, визначаючих лексико-граматичний клас фразеологізму, входять також і повнозначні або семантично опорні компоненти-оніми, серед яких домінують такі тематичні розряди онімної лексики, як антропоніми та топоніми – головний будівельний матеріал ономастичних фразеологізмів. Найбільш численним і семантично різноплановим лексико-граматичним класом є субстантивні ОФО (СОФО), які підрозділяються на дві підгрупи в залежності від тематики онімного компонента: СОФО-і з базовим компонентом-антропонімом і СОФО-і з компонентом-топонімом. До першої відносяться фразеологізми як інтернаціонального, так і національного походження. Серед них зустрічаються такі інтенсифікуючі кальки, як фр. *les tortures de Tantale = supplices sùpremes* ‘танталові муки, сильні страждання’; укр. *танталові муки*; рос. *танталовы страдания = очень сильные, невыносимые страдания*, але є також фразеологізми з національно-орієнтованим компонентом-антропонімом: фр. *Jean sans terre – très pauvre* ‘Жан–злидар, сірома’; укр. *мамаєве побоїще – хаос, розгардіяш*; рос. *потьомкинские деревни – парадно-показушные, нереальные деревни: По всіх класах, у залах і в коридорах дзвеніли шибки, сипалося розбите скло, тріщали стільці, лунали дикі вигуки. Семінарія являла собою мамаєве бойовище* [23, с. 140–141].

СОФО-і з компонентом-топонімом є більш численними і серед них превалюють топонімічні універсалії: фр. *Sodome et Gomorre* ‘Содом і Гоморра, хаос, розгардіяш’; *la tour de Babel* ‘авалонське стовпотворіння’, *la plaie d’Egypte* ‘египетська кара (каторга)’, *Ville Eternelle* ‘вічне місто (Рим)’; укр. *Содом і Гоморра, вавилонський бедлам, єгипетська каторга, вічне місто*; рос. *Содом и Гоморра, вавилонское столпотворение, семь египетских казней, вечный город: С виду я благодумствовал. Ваньку валял. А в душе были Содом с Гоморрой. Это если по-научному. А по-простому – дерьмокпение* [22, с. 43];

Як ушкварили ж оті ієрихонські труби – ми онімили. Вірте не вірте, не тільки закусити чи випити, дихати не хочеться. От реве, от гуде! Душу з тебе витягає! [24, с. 195].

Вищенаведені приклади СОФО-і свідчать про те, що інтенсивність семантики того чи іншого фразеологізму визначається взаємодією семантичних потенціалів всіх компонентів ФО. Додатковими інтенсивно-оцінними компонентами ФО є параметричні та якісні прикметники *великий, більший, малий, незначний, мізерний, вічний, старовинний*, фр. *grand* ‘великий’, *gros* ‘товстий’, *petit* ‘малий’, *plein* ‘повний’, *tout* ‘цілий (кожний)’, *éternel* ‘вічний’, *jeune* ‘молодий’, в тому числі і відонімні прикметники *єгипетський, ієрихонський, вавілонський*, які ув’язують ступінь інтенсивності семантики фразеологізму з конкретним місцем дії.

Адвербіальні ономастичні ФО-і (АОФО) займають важливе місце серед інших лексико-граматичних класів ономастичних ФО-і, в першу чергу, фраземи з підрядним зв’язком компонентів, які можуть посилювати в фразовому контексті як функцію прислівника, так і дієслова, за допомогою дієслів – супровідників різних ЛСГ. Серед них зустрічаються словосполучення, в яких інтенсивність способу, манери дії, обставини передається як реальними, так і вигаданими, псевдоонімними компонентами: фр. *du temps du roi René* ‘за царя Панька’, *au diable Vauvert* ‘де Макар телят не пас’, *du temps du vieil Adam* ‘за адамових часів’; укр. *за царя Гороха (Панька, Опенька)*; рос. *при царе Горохе, куда Макар телят не гаял, времен Очаковских и покоренья Крыма*: фр. *L’histoire de ce pays se confond avec celle des marais et cette histoire a des airs de légende – du temps du roi Dagobert s’en vinrent des moines défricheurs* [29, р. 30] ‘Історія цього краю тісно переплітається з появою місцевих боліт і в ній відчувається щось казкове, так як її витoki сягають незапам’ятних часів, коли сюди прийшли монахи-місіонери’; укр. – *Діду, – раптом спиняється Іван, наче згадавши щось, – а звірі вміють говорити? – Ні, – зітхає дід і знову всміхається собі в бороду. – Колись, за царя Гороха, коли людей було трохи, та за царя Панька, коли ще земля була тонка, говорили. А тепер ні. Не вольно!* [25, с. 11]; рос. *Откуда у тебя, такая ума палата взялась? – обступили ее со всех сторон, – ведь кабы не ты, мы, наверное бы, с Макаром, телят не гоняющим, познакомились!* [28, с. 276]. Виявлені нами в трьох мовах АОФО-і виражають у просторі і в часі архісему „давним давно”, яка конкретизується та посилюється в кожній з мов за допомогою онімного інтенсифікатора – антропоніма або топоніма. Так, інтенсивність ознаки віддаленості місця події виражається в слов’янських мовах калькою, рос. *куда Макар телят не гаял* = укр. *де Макар телят не пас, тобто дуже далеко, в чорта на сідалі*. У французькій мові вживається міфологема, „лісовик Вовер, що живе на непролазних

болотах” – фр. *au (du) diable Vauvert* досл. ‘до дідька Вовера’. Ступінь інтенсивності віддаленості у часі виражається у слов’янських мовах за допомогою вигаданих прізвиськ царів: *Горох, Панько, Тимко, Опенько* – укр. за царя *Гороха* = рос. при царі *Горохе*. У французькій мові існує лексико-фразеологічний синонімічний ряд АОФО в якому представлені як реальні, так і міфічні імена – інтенсифікатори далеких часів, фр. *du temps du vieil Adam = du temps du roi Dagobert = du temps quand la reine Berthe filait = du temps du roi René* – ‘досл. за адамових часів = за царя Гороха = за часів, коли королева Берта пряла = за часів доброго короля Рене’.

Розглянемо тепер особливості фіксації та експлікації ОФО-і в тлумачних лексичних першоджерелах. Для цього ми використали дані семи словників, більшість з яких є французькі, так як в слов’янській фразеографії відчувається брак словникових першоджерел, в яких би стали словосполучення не тільки фіксувались, а й ще відповідно витлумачувались їх етимологічні витoki. Найбільш детально ОФО-і представлені у французьких словникових джерелах, як одномовних, так і двомовних. Укладачі А. Рей і С. Шантро при експлікації даних фразеологізмів звертають увагу на інтенсивний потенціал пропріального компоненту, а в своїх тлумаченнях широко використовують інтенсивно-оцінні прислівники *très* ‘дуже’, *extrêmement* ‘надзвичайно’, *totalement* ‘повністю’, *assez* ‘досить’, *relativement* ‘відносно’, частки, в тому числі і заперечні *ne...pas* ‘совсім ні’, *ni...ni* ‘ні...ні’, словосполучення *pas du tout* ‘совсім не так’, *sans cesse* ‘безперестанно’, *à l’infini* ‘нескінченно’, інтенсивно-оцінні прикметники *rude* ‘грубий (різкий)’, *interminable* ‘нескінченний’, *immense* ‘неосяжний’, *énorme* ‘величезний’, наприклад: *au diable vauvert – extrêmement loin (loger, aller, envoyer) et le mot «vauvert» renforce l’expression «au diable»* [20, с. 405] ‘туди, де Макар телят не пас – дуже далеко (йти, мешкати, посилати) і слово „вовер” посилює значення „до дідька”’. В інших словниках не завжди пояснюють причини інтенсивності семантики того чи іншого фразеологізму, а в російських та українських словникових джерелах представлені, в основному, тільки ОФО-і біблійного та міфологічного походження, але не завжди з відповідним тлумаченням способів вираження інтенсивності дії або ознаки: *буриданов осел* ‘вельми нерішуча людина’; *в адамовы века* ‘застар. дуже давно, в старі часи’; *жить Мафусаилов век* ‘прожити до глибокої старості’; *гомерический смех* ‘нестримний, гучний сміх’ [13]. Тобто в словниках не завжди пояснюються витoki того чи іншого вираження інтенсивності прикметником, прислівником, іменником. Іншою проблемою укладачів даних словників є широка, не завжди обґрунтована апелятивація власних назв у складі субстантивного фразеологізму, що призводить до затушування, навіть деформації

семантики ономастичних ФО, в тому числі і фразеологізмів-інтенсифікаторів.

Укладачі як одномовних, так і двомовних словників при фіксації та експлікації ОФО-і використовують різні методики та принципи їх презентації у складі словнкової статті. Укладачі тлумачних енциклопедичних словників описують походження таких фразеологізмів, а також, хоча й не регулярно, вказують на вплив онімного компонента на посилення семантики всього словосполучення: фр. *renvoyer aux calendes grecques* – *renvoyer à une date qui n'existe pas* [14, р. 170] 'відкладати до грецьких календ – відкладати до неіснуючого, нереального терміну', *ajourner indéfiniment* [19, р. 73] 'відкладати до нескінченності', *renvoyer à une date révolue, qui ne reviendra jamais plus* [20, р. 178] 'відкладати до давноминулої дати, до дати, яка ніколи вже не повториться'; укр. *за царя Гороха* – *давним давно, сивої давнини, коли ще звірі не говорили (жити, бути, працювати)* [15, с.128]; рос. *во всю ивановскую*: '1 – дуже гучно (хропіти, кричати); 2 – дуже швидко, енергійно, у всю силу (валяти, пожити, качати)' [17, с. 58–59].

В двомовних словниках принципи відбору та фіксації ФО-і направлені на точність їх передачі в рідній мові, а також на пояснення їх значення, при цьому сам онімний компонент або калькується (в ФО-інтернаціоналізмах), замінюється ад'єктивним апелятивним компонентом, або опускається, наприклад, при передачі з французької мови на українську та російську: фр. *l'âne de Buridan* 'буриданов осел' [18, с. 56], 'нерішуча людина' [16, с. 105]; *la tête de Méduse* 'а) разг. уродина, страшилище; б) ошеломляющая, неприятная неожиданность' [18, с. 1026]; 'голова Медузи; страховисько, потвора' [16, с. 261]. При зворотньому перекладі з української або російської мов на французьку спостерігається та ж картина, особливо це стосується ФО-і з національно-орієнтованим компонентом-онімом: укр. *авілонське стовпотворіння* 'tour de Babel' [16, с. 16]; *за царя Гороха* 'au temps du roi Dagobert' [16, с. 42]; *пройти Крим і Рим і мідні труби* 'hanter bien les foires; manger plus d'un pain blanc' букв. 'знатися добре на ярмарках, часто їх відвідувати; достатньо з'їсти білого хліба' [16, с. 14]; рос. *бочка Данаид* 'le tonneau des Danaïdes' [13, с. 60], *авилонское столпотворение* 'la tour de Babel' [13, с. 77], *кричать во всю ивановскую* 'crier sur tous les toits' букв. 'кричати на всіх дахах' [13, с. 228].

Результати проведеного дослідження дозволяють зробити такі висновки.

1. Категорія засобів вираження інтенсивності залишається в сучасній семасіології предметом плідних досліджень як на лексичному, так і фразеологічному рівнях, особливо в англістиці.

2. В залежності від свого лексико-граматичного значення номінативні ФО з інтенсифікуючим компонентом – онімом підрозділяються на субстантивні, вербальні та

адвербіальні ОФО-і.

3. Граматично стрижневими компонентами вербальних ОФО-і є дієслова конкретної семантики, а в семантичному аспекті для них характерна двостороння змістова залежність компонентів.

4. Субстантивні ОФО-і в залежності від тематики онімного компоненту підрозділяються на антропонімічні та топонімічні фразеологізми-інтенсифікатори.

5. Адвербіальні ОФО-і можуть в тексті посилювати функцію дії або ознаки і схильні до транспозиції в клас вербальних ОФО-і завдяки поєднанню з дієсловами-супровідниками різних ЛСГ.

6. Аналіз фіксації та експлікації ОФО-і в словникових джерелах свідчить про різні методики їх презентації у складі словникової статті: для одномовних джерел характерна експлікація їх значення та походження, а для двомовних – точність передачі на рідну мову і стисле пояснення значення. Спільним їх упущенням є ігнорування впливу семантики онімного компоненту на інтенсифікацію семантики всього фразеологізму.

Проведене дослідження допоможе уточнити роль та місце ОФО-і в фразеологічній системі неспоріднених мов, а також визначити їх формально-змістові відмінності від ФО-компаративів. Перспективним є виявлення особливостей реалізації семантичного потенціалу цього різновиду ФО в різних типах дискурсу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Амосова Н. Н.* Основы английской фразеологии / Н. Н. Амосова. — Л. : Наука, 1963. — 208 с.
2. *Воробьева Л. В.* Средство выражения интенсивности признака, обозначенного именем прилагательным в современном французском языке : дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук : 10.02.05 / Л. В. Воробьева. — К., 1968. — 188 с.
3. *Гак В. Г.* Беседы о французском слове / В. Г. Гак. — М. : Наука, 1966. — 336 с.
4. *Зубку З. Н.* Структурно-семантические особенности адъективных конструкций, указывающих на степень интенсивности качества в современных французском и румынском языках : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.05 «Романские языки» / З. Н. Зубку. — М., 1971. — 24 с.
5. *Квеселевич Д. И.* К вопросу о фразеологизмах – интенсификаторах / Д. И. Квеселевич // Сборник научных трудов МГПИИЯ им. М. Тореца. — М., 1973. — Вып. 71. — С. 165–172.
6. *Кунин А. В.* Курс фразеологии современного английского языка / А. В. Кунин. —

М. : Высшая школа, 1986. — 336 с.

7. *Мецлер М. Б.* Способы выражения интенсивности действия в современном французском языке : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.05 «Романские языки» / М. Б. Мецлер. — М., 1973. — 20 с.

8. *Назарян А. Г.* Фразеология современного французского языка / А. Г. Назарян. — М. : Высш. школа, 1976. — 311 с.

9. *Рсалдинов К. Т.* Категория интенсивности признака в современном немецком языке : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / К. Т. Рсалдинов. — М., 1980. — 28 с.

10. *Соколова Г. Г.* Фразообразование во французском языке / Г. Г. Соколова. — М. : Высшая школа, 1987. — 144 с.

11. *Шейгал Е. И.* Интенсивность как компонент семантики слова в современном английском языке : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Е. И. Шейгал. — М., 1981. — 26 с.

12. *Шипунова Н. Б.* Интенсификаторы английского языка в функции усиления значения ключевого слова : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Н. Б. Шипунова. — К., 1991. — 16 с.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

13. *Каика Н. Е.* Словарь русско-французских фразеологических эквивалентов / Н. Е. Каика, Л. П. Кофанова. — Донецк : ООО „Юго-Восток ЛТД”, 2005. — 548 с.

14. *Тимескова И. Н.* Крылатые слова, их значение и происхождение / И. Н. Тимескова. — Л. : Просвещение, 1974. — 232 с.

15. *Удовиченко Г. М.* Фразеологічний словник української мови : [у 2-х т.] / Г. М. Удовиченко. — К. : Вища школа, 1984. — Т. 1. — 304 с. — Т. 2. — 384 с.

16. *Українсько-французький і французько-український фразеологічний словник* / [уклад. М. А. Венгрєнівська, Г. Ф. Венгрєновська, Т. Б. Оратовський]. — К. : Генеза, 2000. — 276 с.

17. *Фелицына В. П.* Русские фразеологизмы : Лингвострановедческий словарь / В. П. Фелицына, В. М. Мокиенко. — М. : Рус.яз., 1990. — 220 с.

18. *Французско-русский фразеологический словарь* / [под ред. Я. И. Рецкера]. — М. : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1963. — 1112 с.

19. *Rat M.* Dictionnaire des locutions françaises / M. Rat. — P. : Larousse, 1957. — 448 p.

20. *Rey A.* Dictionnaire des expressions et locutions / A. Rey, S. Chantreau. — P. : Robert,

1989. — 1324 p.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

21. *Бондарев Ю. В.* Берег / Ю. В. Бондарев // Роман – газета. — 1975. — № 24. — 80 с.
22. *Гладкий В. Д.* Ликвидатор / В. Д. Гладкий. — М. : ЗАО Центрполиграф, 1998. — 570 с.
23. *Капельгородський П. Й.* Твори / П. Й. Капельгородський. — К. : Держ. вид-во худ. літ-ри, 1961. — 600 с.
24. *Ковінька О. І.* Твори : [в 2 т.] / О. І. Ковінька. — К. : Дніпро, 1980. — Т. 2. — 319 с.
25. *Колесник П. Й.* Терен на шляху / П. Й. Колесник. — К. : Дніпро, 1965. — 484 с.
26. *Панорама* : [обществ. полит. еженедельн]. — Донецк, 2010. — № 49. — 66 с.
27. *Проскурин П. Л.* Имя твое / П. Л. Проскурин. — Кишинев : Лит. артистикэ, 1985. — 703 с.
28. *Салтыков-Щедрин М. Е.* История одного города : [сказки] / М. Е. Салтыков-Щедрин. — М. : Правда, 1984. — 400 с.
29. *Germain S.* L'enfant Méduse / S. Germain. — P. : Gallimard, 1991. — 288 p.
30. *Simenon G.* Maigret chez le ministre / G. Simenon. — M. : Vyschaïa chkola, 1987. — 160 p.

Надійшла до редакції 23.10.10

© 2010 М. В. Мирончук
(м. Донецьк)

ЗІСТАВНА ХАРАКТЕРИСТИКА СЕМАНТИКИ ДІЄСЛІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ СИТУАЦІЇ РОЗТАШУВАННЯ В АНГЛІЙСЬКІЙ, НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

МИРОНЧУК М. В. ЗІСТАВНА ХАРАКТЕРИСТИКА СЕМАНТИКИ ДІЄСЛІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ СИТУАЦІЇ РОЗТАШУВАННЯ В АНГЛІЙСЬКІЙ, НІМЕЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Стаття присвячена зіставленню семантичних особливостей дієслів розташування (ДР) в англійській, німецькій та українській мовах. З цією метою було здійснено звернення до існуючих дієслівних класифікацій, що допомогло визначенню меж еквівалентності, необхідних для подальшого аналізу дієслівної лексики. Встановлення компонентів значення ситуації розташування уможливило конституювання формул тлумачення відповідної ситуації, що найбільш адекватно відображають семантику ДР з урахуванням двопланової функції суб'єкта.

МИРОНЧУК М. В. СОПОСТАВИТЕЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА СЕМАНТИКИ ГЛАГОЛОВ РАЗМЕЩЕНИЯ В АНГЛИЙСКОМ, НЕМЕЦКОМ И УКРАИНСКОМ ЯЗЫКАХ

Статья посвящена сопоставлению особенностей семантики глаголов размещения (ГР) в английском, немецком и украинском языках. Обращение к существующим глагольным классификациям оказало существенную помощь в установлении границ эквивалентности, необходимых для дальнейшего анализа ГР. Определение компонентов значения ситуации размещения дало возможность составления формул толкования соответствующей ситуации, которые наиболее адекватно отображали семантику ГР, учитывая двуплановость функции субъекта.

MYRONCHUK M. V. CONTRASTIVE CHARACTERISTICS OF THE SEMANTICS OF VERBS OF LOCATION IN ENGLISH, GERMAN AND UKRAINIAN

The article focuses on contrasting semantic characteristics of verbs of location (VL) in the English, German and Ukrainian languages. Addressing the issues of contemporary verbs classifications contributed greatly to identifying the borders of equivalence necessary for further VL analysis. Integration of semantic components of the particular subject groups sometimes results in the appearance of new verbal groups. The incorporation of the themes "change of position", "concrete action", "concrete action that clarifies the way and the tool of processing" and "change of place" helps to distinguish the groups of VL. Thus, the semantics of verbs denoting the situation of location includes a number of actions the subject of which aims at changing the position of the object or the subject itself.

Identifying the components of VL has enabled us to work out the definition formulae of the situation of location considering the double nature of the subject function.

Ключові слова: дієслова розташування, семантика, компонентний аналіз, зіставний аналіз, структура значення, формула тлумачення.

Проблема створення семантичної типології мов була предметом досліджень багатьох мовознавців (Л. Блумфілда, Ю. М. Варта, В. В. Виноградова, В. Г. Гака, С. Д. Кацнельсона, Е. Косеріу, В. Скалічки, Р. Якобсона, та інших), проте ще не знайшла свого остаточного розв'язання. Ідеї зіставної лінгвістики знайшли своє відбиття у роботах О. І. Смирницького [11], С. Д. Кацнельсона [5], Л. В. Щерби [13], В. Г. Гака [3], М. П. Кочергана [9] та інших.

У цьому контексті слушною є думка В. Г. Гака, що "єдиним методом вивчення мови є зіставлення" [55]. Але завдяки тому, що існує три галузі мовознавства (порівняльно-історична лінгвістика, ареальна лінгвістика, типологічна лінгвістика), мета й об'єкт вивчення кожної варіює.

Відомий мовознавець В. С. Скалічка у статті „Типологія та зіставна лінгвістика” розділяє лінгвістику на типологічну й зіставну, де, на його думку, розходження полягає в обсязі мовного матеріалу, що використовується. Він вважає, що зіставний аналіз є нічим іншим як зіставленням двох мов, у той час, коли в основі типологічного аналізу наявним є розгляд усіх мов (споріднених і неспоріднених) у синхронному і діяхронному аспектах [8]. Природно, що при проведенні останнього обсяг матеріалу, що використовується, автоматично збільшується. Саме тому, однією з основних проблем мовознавства, що потребує свого вирішення, є адекватна оцінка еквівалентності порівнюваних елементів цілісних текстів, або їхніх фрагментів. Справа у тому, що у випадках, коли на перший погляд подібні за значенням одиниці лексичного чи граматичного рівнів порівнюваних мов розходяться у вживанні, оскільки становлять значущі мікросистеми, специфічні для кожної мови, фокусується не формальна, а функціональна еквівалентність. Завдяки тому, що основу для порівняння лексичних одиниць складає загальна методологічна база, прийоми зіставлень, безумовно, варіюють залежно від специфіки рівнів мовних систем, що зіставляються.

Дієслово, що становить предмет дослідження, як частина мови, посідає одне з центральних місць в системі частин мови завдяки тому, що „...його виділено в окремий лексико-граматичний клас за сукупністю всіх різномірних ознак – семантичних, синтаксичних та морфологічних: ....виступає організаційним ядром елементарного простого речення, має активну і широку валентність, найбільший набір морфологічних категорій і виконує в реченні основні формально-синтаксичні функції присудка та головного члена односкладного речення” [1, с. 218]. Але завдяки тому, що основна функція дієслова – „об’єднання слів зі значенням процесуальної ознаки, або дії предмета, де процесуальна ознака – це частиномовна, категоріальна *семантика*” [4, с. 140], опис та пояснення окремих питань як з морфології, так і з синтаксису, буде ґрунтуватися саме на семантичних засадах.

Мета семантичного розподілу дієслівної лексики полягає, по-перше, у створенні певної класифікаційної сітки; по-друге, – у перевірці її надійності для опису мов; по-третє, – у визначенні її місця у загальній системі предикатів, тобто показати, передусім розподіл предикатів за виділеними класифікаційними рубриками усім іншим семантичним розподілам предикатів, чи, навпаки, утворює класифікацію, що претинає інші розподіли, тобто становить частину багатомірної класифікації.

Автори монографії „Семантичні типи предикатів” вважають, що класифікаційну схему треба будувати на засадах, що відбивають певні суттєві відмінності для безлічі

одиниць, що підлягають опису. Окрім того, на їх думку, ці засади (або ті з них, що відносяться до верхнього ієрархічного рівня, якщо пропонується ієрархічно утворена класифікаційна сітка) повині мати найбільш загальний характер, тобто відмінність між одиницями, що підлягає опису за допомогою прийнятих вихідних понять, не повина зводитися до якихось більш загальних відмінностей. І, нарешті, у роботі акцентується увага на те, що дібрані класифікаційні засади повині належати одній й тій самій класифікаційній системі [9].

Підтвердження існування як загальних ознак, які підтверджують правомірність створення певних семантичних угруповань, так і відмінних, що аргументують можливе виділення інших лексичних об'єднань, знаходимо у семантичних класифікаціях дієслів на матеріалі різних мов у роботах багатьох мовознавців (Л. М. Васильєв, С. М. Кибардіна, Е. В. Кузнєцова, Л. Теньєр, А. Корхонен, Є. Левін, В. Д. Каліущенко, І. Р. Вихованець та інші).

Загальна семантична класифікація дієслів німецької мови подана у граматиці Дудена [14, с. 92]. У наведеній роботі згадуються дієслова дії, дієслова на позначення процесу, дієслова на позначення стану. Згідно поданої класифікації, вважаємо, що дієслова розташування, які досліджуються у роботі, можна віднести до семантичної групи дієслів на позначення дії.

У „Теоретичній морфології української мови” відомий мовознавець І. Р. Вихованець кажучи про необхідність створення семантичної класифікації дієслова на етапі пояснення морфолого – словотвірно – синтаксичної категорії перехідності / неперехідності, вважає, що прямо – перехідними є дієслова, що означають дію, спрямовану на об'єкт, виражений іменником у формі знахідного відмінка, або родового за наявності заперечної частки *не* чи вказівки на частину від цілого: *вимити вікно, відлити молока, не дістати квитка, відломити сиру*. Ядро прямо-перехідних дієслів складають дієслова конкретної фізичної дії, що спрямована на створення чого-небудь (*ліпити, вязати, шити*). На думку автора, послідовною перехідністю відзначаються також дієслова інтелектуальної діяльності (*писати, читати, навчати*), частина дієслів зі значенням руху, переміщення (*котити, сунути, штовхати*). Неперехідними є дієслова зі значенням стану людини (*жінка сумує, бабуся сидить, дитина хворіє*) та стану довкілля (*світає, вечоріє*), дієслова з процесуальною семантикою (*рости, цвісти, вужчати*), дієслова односпрямованого та різноспрямованого руху, які вказують на самостійне переміщення (*звір біжить, птах летить, риба плаває у воді*). До послідовно неперехідних дієслів слід віднести також дієслова звучання (*гавкати, клацати, дзюрчати*), дієслова, які вказують на тимчасову або постійну громадську діяльність (*адвокатувати, головувати, директорувати*).

І. Р. Вихованець також зауважує, що деякі перехідні дієслова можуть вживатися як неперехідні у випадку, коли „вони вказують на здатність людини виконувати просто якусь дію, або ту дію, що є для неї професійним заняттям, пор. *Батько читає газету* і *Хлопчик читає з 5 років*” [1, с. 249]. Так, за класифікацією І. Р. Вихованця, дієслова розташування, що аналізуються у роботі, правомірно вважати прямо-перехідними, тому, що вони виражають дію, спрямовану на об’єкт, виражений іменником у формі знахідного відмінка [1].

Поняття ситуації, що використовується у дослідженні спирається на роботу Л. Теньєра [12], де віно вживається для загального позначення дії в реченні і її учасників. І. М. Кобозєва вважає, що „ситуація являє собою певну безліч об’єктів, яким притаманні певні властивості і які зв’язані певними відносинами. Відповідно у структурі пропозиції виділяють два основних типи складових – терми, або імена, що відображають сутності, об’єкти, що є учасниками ситуації та предикати, що відображають властивості об’єктів та відношення між ними” [6, с. 219]. В. Г. Гак визначає ситуацію як відрізок екстралінгвістичної реальності, що є референтом речення [2, с. 264]. В свою чергу, Ю. А. Левицький вказує, що ситуація являє собою деякий фрагмент дійсності, реальну подію, що подається у реченні [8, с. 108].

У даній роботі під ситуацією розуміється певний відрізок дійсності упродовж якого завдяки прояву певних відношень об’єктів змінюються їх властивості. Ситуація розташування, що є предметом дослідження, відображає відрізок дійсності упродовж якого суб’єкт змінює положення об’єкта (суб’єкта), розмістивши його у певному місці. Обов’язковими учасниками досліджуваної ситуації встановлюються такі: Суб’єкт (*мати, хлопець, будівельник, вітер*), Об’єкт (у разі позначення ситуації перехідними дієсловами) (*книга, шафа, вода, картина, килим*), Місце (*підлога, стіл, кишеня, кімната, келих*) та Положення відносно місця (*підставити, накрити, обклеїти*).

Формула тлумачення, яка пропонується, відбиває склад значеннєвих компонентів дії розташування:

а) для перехідних дієслів:

X виконує певну дію над Y, у результаті чого Y займає положення P у місці L;

б) для неперехідних дієслів:

X виконує певну дію, у результаті чого він займає положення P у місці L.

де X – суб’єкт, Y – об’єкт, P – положення, L – місце.

Наведені формули тлумачення найбільш адекватно відображають семантику ДР з урахуванням двопланової функції суб’єкта X.

Аналіз результатів наведених досліджень дає можливість зробити висновок, що

інтеграція семантичних компонентів окремих тематичних груп у деяких випадках сприяє виділенню нових дієслівних об'єднань.

На наш погляд, об'єднання сем „зміна положення”, „конкретна дія, що уточнює засіб обробки або інструмент” та „зміна місця” аргументують конституювання семантичної групи дієслів на позначення ситуації розташування з метою приєднання або включення де загальним елементом було виділено архісему розташовувати = С для всіх трьох досліджуваних мов.

Під ситуацією розташування з метою приєднання розуміється дія, що виконується суб'єктом з метою зміни положення суб'єкта / об'єкта, розмістивши його на певній поверхні, напр. англ. *crow* ‘коронувати’, *saddle* ‘сідлати’; нім. *annähen* ‘нашивати’, *bedecken* ‘накривати’; укр. *приклеїти*, *сідлати*. Ситуація розташування з метою включення передбачає виконання дії суб'єктом з метою зміни положення суб'єкта / об'єкта розмістивши його у певній ємності / вмістилищі напр. англ. *fill in* ‘наповнювати’, *inject* ‘впорскувати’; нім. *füllen* ‘наповнювати’, *einspritzen* ‘впорскувати’; укр. *вливати*, *вмазувати*.

Для проведення аналізу ДР з семантикою включення або приєднання були виокремлені описові семи, ознаки, які конституюють певні значення у всіх досліджуваних мовах, і зміст яких відбивається у таких тлумаченнях:

а) займати – розташувати об'єкт у певне положення $P1$ на поверхні $L = A1$, англ. *put on* ‘покласти’, *serve* ‘накривати на стіл’, нім. *anpflanzen* ‘насадити’, *legen* ‘покласти’, укр. *кинути*, *поставити*;

б) заповнювати – розташувати об'єкт у певне положення усередині певної ємності $L2=A2$, англ. *fill* ‘наповнювати’, *flood* ‘затоплювати’, нім. *einfüllen* ‘наповнювати’, *einspritzen* ‘впорскувати’, укр. *наситити*, *налити*;

в) фіксувати – розмістити об'єкт у певне стабільне положення, закріпивши його на поверхні $L1$ чи усередині порожньої ємності $L2 = A$ англ. *glue on* ‘наклеювати’, *install* ‘установлювати’, нім. *einkleben* ‘наклеювати’, *anrahmen* ‘вставляти у раму’, укр. *приклеїти*, *вкрутити*.

Тлумачення ситуації розташування дало змогу класифікувати відносні семи для досліджуваної дієслівної лексики: певний об'єкт, певне місце, певне положення, певна дія, заповнення певного простору / розміщення у певному просторі, тлумачення яких відбувається за такими характеристиками:

а) певний об'єкт – об'єкт, що розташовують у певне, властиве лише йому місце= $У$, англ. *park* ‘паркувати’, нім. *deponieren* ‘депонувати’, укр. *депонувати*;

б) певне положення – положення, властиве певному напрямку дії =P, англ. *hang* ‘вішати’, нім. *stellen* ‘ставити’, укр. *поставити, насадити*;

в) певна дія:

1) дія, яка здійснюється за наявності певного інструмента або певного матеріалу = I, англ. *solder in* ‘впаювати’, нім. *einlöten* ‘впаювати’, укр. *обшити*;

2) дія, що виконується певним способом = M, англ. *scatter* ‘сипати’, нім. *verschütten* ‘засипати’, укр. *втирати*.

г) певна поверхня – місце, що має характеристики зовнішньої сторони чого-небудь = L1; англ. *pave* ‘асфальтувати’, нім. *anspannen* ‘натягувати’, укр. *прибити*;

д) певний простір – місце, яке характеризується об’ємом та протяжністю, властиве лише певній дії = L2, англ. *pack* ‘пакувати’, *stuff* ‘начиняти’, нім. *packen* ‘пакувати’, *minieren* ‘мінувати’, укр. *начиняти, пакувати*.

Етап виокремлення відносних сем дає можливість стверджувати, що спільні характеристики притаманні ДР усіх трьох досліджуваних підгрупах.

Наприклад, у таблиці 1 відображені структури значення ДР з семантикою приєднання у досліджуваних мовах. Сема У „певний об’єкт”, що є одним з компонентів значення ДР *saddle* ‘сідлати’ становить один зі значеннєвих елементів семантичної структури ДР з семантикою включення *furnish* ‘меблювати’, що наведено у таблиці 2. Зазначена відносна сема У „певний об’єкт” фіксується також у складі значеннєвої структури ДР з семантикою приєднання і з семантикою включення *pour* ‘наливати, розливати’, що видно із таблиці 3. Наявність відносної семи М „певний матеріал”, у ДР з семантикою приєднання у німецькій мові *ankleben* ‘наклеювати’ відзначається також у ДР з семантикою включення *einkleben* ‘вклеювати’ (таблиці 1, 2), а відносна сема „певне положення” характеризує ДР з семантикою приєднання *bedecken* ‘накривати’ та у ДР з семантикою приєднання і з семантикою включення *stellen* ‘ставити’ (таблиці 2, 3).

Відносна сема „певний спосіб дії” складає один із компонентів семантичної структури ДР з семантикою включення в українській мові *вкидувати* та значеннєвої структури ДР з семантикою приєднання і з семантикою включення *пересипати* (таблиці 2, 3). ДР з семантикою приєднання *коронувати* містить у своїй структурі значення відносну сему „певний об’єкт”, яка також виявилась одним з конститuentів структури значення ДР з семантикою включення *вливати* (таблиця 1, 2)

Таблиця 1. Наявність відносних сем у ДР з семантикою приєднання в англійській, німецькій та українській мовах

Мова	Дієслова розташування з семантикою приєднання	
	Структура значення	Приклад
Англійська	С архісема „розташовувати” А1 описова сема „займати” <u>У відносна сема „певний об’єкт”</u> L1 відносна сема „певна поверхня”	<i>saddle</i> ‘сідлати’
	С архісема „розташовувати” А1 описова сема „займати” <u>М відносна сема „певний спосіб дії”</u> L1 відносна сема „певна поверхня”	<i>sew</i> ‘пришивати
Німецька	С архісема „розташовувати” А1 описова сема „займати” <u>І відносна сема „певний матеріал”</u> L1 відносна сема „певна поверхня”	<i>ankleben</i> ‘наклеювати’
	С архісема „розташовувати” А1 описова сема „займати” <u>Р відносна сема „певне положення”</u> L1 відносна сема „певна поверхня”	<i>bedecken</i> ‘накривати’
Українська	С архісема „розташовувати” А1 описова сема „займати” <u>М відносна сема „певний спосіб дії”</u> L1 відносна сема „певна поверхня”	<i>прибити</i>
	С архісема „розташовувати” А1 описова сема „займати” <u>У відносна сема „певний об’єкт”</u> L1 відносна сема „певна поверхня”	<i>коронувати</i>

Таблиця 2. Наявність відносних сем у ДР з семантикою приєднання і з семантикою включення в англійській, німецькій та українській мовах

Мова	Дієслова розташування з семантикою включення	
	Структура значення	Приклад
Англійська	С архісема „розташовувати” А2 описова сема „заповнювати” <u>У відносна сема „певний об’єкт”</u> L2 відносна сема „певна ємність”	<i>furnish</i> ‘меблювати’
	С архісема „розташовувати” А1 описова сема „заповнювати” <u>М відносна сема „певний спосіб дії”</u> L1 відносна сема „певна ємність”	<i>stick</i> ‘вставляти’

Продовження табл. 2

Німецька	С архісема „розташовувати” А1 описова сема „займати” <u>відносна сема „певний матеріал”</u> L1 відносна сема „певна ємність”	<i>einkleben</i> ‘вклеювати’
	С архісема „розташовувати” А1 описова сема „заповнювати” <u>Р відносна сема „певне положення”</u> L1 відносна сема „певна ємність”	<i>hineinstellen</i> ‘вставляти’
Українська	С архісема „розташовувати” А1 описова сема „займати” <u>М відносна сема „певний спосіб дії”</u> L1 відносна сема „певна поверхня”	<i>вкидувати</i>
	С архісема „розташовувати” А1 описова сема „займати” <u>У відносна сема „певний об’єкт”</u> L1 відносна сема „певна поверхня”	<i>вливати</i>

Таблиця 3. *Наявність відносних сем у ДР з семантикою включення в англійській, німецькій та українській мовах*

Мова	Дієслова розташування з семантикою включення і з семантикою приєднання	
	Структура значення	Приклад
Англійська	С архісема „розташовувати” А1 описова сема „займати”, А2 описова сема „заповнювати”, <u>М відносна сема „певний спосіб дії”</u> L1 відносна сема „певна поверхня” L2 відносна сема „певна ємність” С архісема „розташовувати” А1 описова сема „заповнювати”, А1 описова сема „займати”, <u>У відносна сема „певний об’єкт”</u> L1 відносна сема „певна поверхня” L2 відносна сема „певна ємність”С	<i>scatter</i> ‘пересипати’, <i>pour</i> ‘наливати, розливати’
Німецька	С архісема „розташовувати” А1 описова сема „займати” А2 описова сема „заповнювати”, <u>М відносна сема „певне положення”</u> L1 відносна сема „певна поверхня” L2 відносна сема „певна ємність” С архісема „розташовувати” А1 описова сема „займати” А2 описова сема „заповнювати”, <u>У відносна сема „певний об’єкт”</u> L1 відносна сема „певна поверхня”	<i>stellen</i> ‘ставити’ <i>auspflanzen</i> ‘розсаджувати’

Продовження табл. 3

Українська	С архісема „розташовувати” А1 описова сема „займати” А2 описова сема „заповнювати”, <u>Р відносна сема „певне положення”</u> L1 відносна сема „певна поверхня” L2 відносна сема „певна ємність”	<i>розвішувати</i>
	С архісема „розташовувати” А1 описова сема „займати” А2 описова сема „заповнювати”, <u>М відносна сема „певний спосіб дії”</u> L1 відносна сема „певна поверхня”	<i>пересипати</i>

У результаті аналізу були виділені три лексико-семантичні парадигми ДР на позначення ситуації розташування з метою приєднання або включення:

1) парадигма дієслів розташування певного об'єкта у певне місце (англ. *accommodate* ‘селити’, *board* ‘розміщуватися на транспорті’, *deposit* ‘класти гроші на депозит’; нім. *einquartieren* ‘селити’, *deponieren* ‘класти гроші на депозит’; укр. *заселяти, гримувати*);

2) парадигма дієслів розташування об'єкта куди-небудь у певному положенні (англ. *hang up* ‘підвішувати’, *wind* ‘оббивати’; нім. *anlegen* ‘прикладати’, *stellen* ‘ставити’; укр. *накинути, налістувати, підставити*);

3) парадигма дієслів розташування об'єкта де-небудь у результаті певної дії (англ. *glaze* ‘склити’, *brick* ‘викладати цеглою’; нім. *einlöten* ‘впаювати’, *verglasen* ‘склити’; укр. *склити, мурувати*), де базовими елементами для здійснення класифікації слугували описові семи А1, А2, А3, А4 та відносні У, Р, І, М, L1, L2.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Вихованець І. Р.* Частина мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. — К. : Наук. думка, 1988. — 256 с.
2. *Гак В. Г.* Высказывание и ситуация / В. Г. Гак // Проблемы структурной лингвистики. — М. : Наука, 1973. — С. 349–372.
3. *Гак В. Г.* О контрастивной лингвистике / В. Г. Гак // Новое в зарубежной лингвистике. — М. : Прогресс, 1989. — Вып. XXV. — С. 5–17.
4. *Камынина А. А.* Современный русский язык / А. А. Камынина. — М. : Изд-во Моск. гос. ун-та, 1999. — 240 с.
5. *Кацнельсон С. Д.* Содержание слова, значение и обозначение / С. Д. Кацнельсон. — Л. : Наука, 1965. — 110 с

6. *Кобозева И. М.* Лингвистическая семантика / И. М. Кобозева. — М. : Эдиториал УРСС, 2000. — 350 с.
7. *Кочерган М. П.* Про семантичний принцип контрастивних лінгвістичних досліджень / М. П. Кочерган // Проблеми зіставної семантики : зб. наук. пр. — К. : Вид. Центр КНЛУ, 2003. — С. 3–7.
8. *Левицкий Ю. А.* Основы теории синтаксиса / Ю. А. Левицкий. — М. : Эдиториал УРСС, 2002. — 232 с.
9. *Семантические типы предикатов* / [под. ред. О. Н. Селивестровой]. — М. : Наука, 1982. — 364 с.
10. *Скаличка В.* Типология и сопоставительная лингвистика / В. Скаличка // Новое в зарубежной лингвистике. — Москва : Прогресс, 1989. — Вып. 25. — С. 27–32.
11. *Смирницкий А. И.* К вопросу о слове (проблема «тождества слова») / А. И. Смирницкий // Труды института языкознания. — М., 1954. — Т. IV. — С. 3–49.
12. *Теньер Л.* Основы структурного синтаксиса / Л. Теньер. — М. : Прогресс, 1988. — 656 с.
13. *Щерба Л. В.* Языковая система и речевая деятельность / Л. В. Щерба. — Л. : Наука, Ленингр. отделение, 1974. — 338 с.
14. *Duden. Die Grammatik* / [Herausgeg. von Prof. G. Drosdowski]. — Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich : 1995. — Bd. 4. — 864 S.

Надійшла до редакції 12.09.10

© 2010 О. М. Образцова
(м. Одеса)

СМИСЛО-РОЛЬОВА ТА РЕФЕРЕНТНА СЕМАНТИКА РЕЧЕНЬ СТРУКТУРНО-СИНТАКСИЧНОЇ МОДЕЛІ S+[VCd]p

ОБРАЗЦОВА О. М. СМИСЛО-РОЛЬОВА ТА РЕФЕРЕНТНА СЕМАНТИКА РЕЧЕНЬ СТРУКТУРНО-СИНТАКСИЧНОЇ МОДЕЛІ S+[VCd]p

На основі зіставлення одночасно актуалізованих лексико-семантичних та граматичних характеристик лексем, що є обов'язковими елементами речення – підметом (S), а також особово-дієслівним конституентом присудка (V) та його обставинним компонентом (Cd), які в сукупності складають присудок ([ ]p), – визначено, зіставлено і систематизовано смысло-рольові моделі простих повноскладних розповідних речень англійської, російської та української мов. Виявлено граматичне значення речень – референтну співвіднесеність із елементарним процесом-відношенням (суб'єктно-адвербіальним) – в варіативності типів процесу (дія, стан, зміна стану); виявлено наявність кореляції між структурно-синтаксичною моделлю речень, їх смысло-рольовими моделями та вираженим граматичним значенням. Доведено універсальність для даних мов семантичної побудови висловлень даної структурно-синтаксичної моделі.

ОБРАЗЦОВА Е. М. СМЫСЛО-РОЛЕВАЯ И РЕФЕРЕНТНАЯ СЕМАНТИКА ПРЕДЛОЖЕНИЙ СТРУКТУРНО-СИНТАКСИЧЕСКОЙ МОДЕЛИ S+[VCd]p

На основе сопоставления одновременно актуализированных лексико-семантических и грамматических характеристик лексем, выступающих обязательными элементами предложения – подлежащим (S), а также лично-глагольным конституентом сказуемого (V) и его обстоятельственного / адвербиального компонента (Cd), которые в совокупности составляют сказуемое ([ ]p), – определены, сопоставлены и систематизированы смысло-ролевые модели простых полносоставных повествовательных предложений английского, русского и украинского языков. Выведено грамматическое значение предложений – референтную соотношенность с элементарным процессом-отношением (субъектно-адвербиальным) – в вариативности типов процесса (действие, состояние, изменение состояния); выявлено наличие корреляции между структурно-синтаксической моделью предложений, их смысло-ролевыми моделями и выраженным грамматическим значением. Показано универсальность для данных языков семантического построения высказываний данной структурно-синтаксической модели.

OBRAZTSOVA O. M. THE ROLE AND REFERENTIAL SEMANTICS OF UTTERANCES MODELLED AS S+[VCd]p

The article analyzes lexical and grammatical features of the obligatory sentence elements – the Subject (S) and the Predicate ([ ]p) made up of the Finite-Verb Predicate Component (V) and the Adverbial Complement (Cd) in order to distinguish the semantic roles models of the respective simple non-elliptical narrative sentences in English, Russian and Ukrainian.

The semantic roles models actualized by the utterances include those of: 'Agent + Predicate + Locative', 'Experiencer + Predicate + Locative', 'Existent + Predicate + Locative', 'Experiencer + Predicate + Experiencer / Locative'. The first model ('Agent + Predicate + Locative') appears to be the most productive.

It has been found that every utterance modelled as S + [VCd]p refers to a particular instance of a relationship between the substantive components of an elementary process – the Subject and the Adverbial complement. Thus, the reference to an elementary Subject-Adverbial relationship process is treated as the grammatical meaning of the respective utterance. Depending upon the referential content of the sentences analyzed, upon the lexical meaning of the lexemes which function as sentence elements, the processes have been qualified as either a relationship-state-process, a relationship-action-process or a relationship-change of state-process.

An evident correlation has been revealed among the syntactical structure of the utterance, the semantic roles model, and the type of process referred to. This correlation, as well as the semantic models typology, has been found to be universal for the three languages.

Ключові слова: структурно-синтаксична модель, обов'язкові елементи речення, смысло-рольова модель речення, референтна семантика речення, процес-відношення.

Дослідження семантики речення (яке постає як багатоаспектна і багаторівнева семантико-синтаксична побудова) з другої половини двадцятого століття стало одним з пріоритетних напрямків в лінгвістиці. В семантичній теорії поняття значення ще не набуло однозначного трактування [13, с. 169; 14, с. 79; 21, с. 94], в якості змістовної

сторони речення-висловлення виокремлюють семантичну структуру речення як «сукупність семантичних відношень між реаліями об'єктивної дійсності, відображених в синтаксичних конструкціях» [7, с. 273]; граматичне значення як надбудову над лексичним значенням, амодальну пропозицію (диктум), предикатно-актантну структуру як пропозиціональну функцію, модус (суб'єктивну модальність) як сукупність характеристик оцінного характеру тощо [1; 22; 16; 20, с. 705; 5, с. 40; 19]. Значення речення розглядається і як сукупність «значень лексем, граматичних значень слів і значень синтаксичних конструкцій», процес «складення» яких «далеко не ясний»; але визнано виключну важливість опису значення формально-синтаксичних моделей, оскільки «абстрактні значення компонентів схеми і відношення між ними служать першоосновою семантичної структури речення, представляючи її в максимально узагальненому вигляді» [19, с. 461; 3, с. 53; 12, с. 12; 15, с. 26; 8, с. 26]. Формально-граматичною організацією висловлення вважають структурно-синтаксичну модель речення.

Визначення смислової організації і семантичних моделей речення, виявлення співвідношення структури речення з описуваною ситуацією дотепер залишаються серед актуальних завдань семантико-синтаксичних досліджень [4, с. 504], оскільки семантична теорія синтаксису дотепер перебуває в «стадії розробки», а номенклатура, системні відношення між класами аргументів та предикатів, їх природа "поки що намічені лише в першому наближенні" [11, с. 602–604; 10, с. 62]. Зокрема, в прагненні скласти найповніший перелік можливих семантичних (смилових) ролей, виконуваних різними елементами речення, дослідники аналізували висловлення безвідносно до їх синтаксичної структури, без врахування обов'язкового або факультативного статусу окремих елементів ([наприклад, див. 18]). Речення ж конкретних структур потребують вивчення як в окремих мовах, так і в зіставному плані. Тому компаративне дослідження семантики речень різних структурно-синтаксичних моделей в українській, англійській та російській мовах є **актуальним**.

Метою даної публікації є виявлення смисло-рольової та референтної семантики речень, побудованих за структурно-синтаксичною моделлю $S + [VCd]_p$, на основі зіставлення лексико-семантичних і граматико-парадигматичних характеристик обов'язкових складових таких висловлень – підмета (S) і присудка ([VCd]_p): особово-дієслівного конститuenta присудка (V) та його адвербіального комплементу (Cd). Заявлена мета передбачає вирішення таких **завдань**: виявити, чи залежні смислові ролі елементів від способу вираження відповідних елементів висловлення; визначити смисло-рольову модель (смило-рольові моделі) речень досліджуваної структурно-синтаксичної моделі; виявити референтну семантику цілого речення і його обов'язкових елементів; зіставити і систематизувати виявлені характеристики – які з них є спільними для трьох мов, а які є мовноспецифічними.

Матеріалом для аналізу стали 3 000 прикладів, виокремлених методом суцільної наскрізної вибірки із художньої прози ХХ століття (англомовної, російськомовної та україномовної – по 1000 простих двоскладових повних розповідних речень).

Стрижневим постулатом семантики слова вважається діалектична єдність трьох складових: матеріальної оболонки слова – його звукової або написаної чи видрукованої форми; поняття – абстракції, що існує в свідомості людини; денотату / референту – того явища (речі, якості, характеристики) в навколишньому світі, котре позначається даним словом. Семантичний трикутник – абстракція, теоретична модель; вона знаходить свою конкретизацію при застосуванні відносно кожної окремої лексеми. Екстраполяція трикутничкової моделі на висловлення дає подвійну абстракцію: синтаксична модель речення (абстрактна форма, що в мовленні актуалізується завдяки конкретному лексичному наповненню); в функції поняття в даному разі виступає абстракція думка / судження, тобто результат мисленнєвої операції співвіднесення даної складної форми із процесом – абстрацією від конкретного фрагмента дійсності (*події, события, event*). Якщо в семантичному трикутнику *слово-поняття-денотат* змістовна сторона включає відношення між поняттям і річчю, то в аналогічному трикутнику синтаксична модель – думка / судження – процес семантика речення визначається як співвідношення між думкою/судженням та процесом; тобто, як опосередкована мисленням людини референція висловлення до процесу (наприклад, див. [6, 9]). Відмінність цієї точки зору від інших теорій про референцію речення до «ситуації», «події» (рос. «положение дел») полягає в наступному. Процес розуміється як діалектична єдність і вербального, і субстантивного компонентів: матерії (в вигляді фрагменту матерії – субстанції) та її проявів в часі – існування, знаходження в просторі, відношення одних субстанцій до інших. Таке розуміння процесу впливає із методологічних тверджень філософії про те, що світ являє собою сукупність процесів, що світ є нічим іншим, як рухомою матерією, про рух як спосіб існування матерії, про невід'ємний, непротиставний характер зв'язку між матерією та рухом. «Процес» в такому розумінні зв'язується не з одним лише дієсловом, а з єдністю присудка та підмета – структурою предикації. Підмет речення в мовленні є співвідносним з субстантивним компонентом процесу – окремим фрагментом об'єктивної або мислимої дійсності, мислимим як «матерія». Відповідно, присудок речення є співвідносним з «рухом» такого субстантивного компонента – існуючими в часі конкретними проявами властивості(ей) даної субстанції. За наявності лише одного субстантивного компонента в реченні, співвідносний з реченням процес характеризується як «процес-невідношення». Якщо учасниками процесу є дві або декілька субстанцій, то «рух» розуміємо як існуюче (або таке, що змінюється) в часі відношення між субстанціями. В останньому випадку процес характеризується як «процес-відношення». «Дія», «стан», «зміна стану» – все це

окремі різновиди процесу. Звідси, належність або неналежність елемента до синтаксичної моделі речення обумовлена референцією цього елемента з: – субстанцією, – такою її характеристикою, яка даним реченням прив'язується до певного періоду в часі – із дією чи певним станом субстанції, або з відношенням між субстанціями, що також відбувається в часовому просторі. Граматичне значення речення – це референтна співвіднесеність висловлення (здійснювана колективним і індивідуальним мисленням комунікантів – через формулювання елементарного судження, думки) з типом елементарного процесу об'єктивної або мислимої дійсності, а обов'язкових членів висловлення – з компонентами такого елементарного процесу.

Визнання приналежності і структурно-синтаксичної, і семантичної моделей речення глибинному рівню дає підстави виявити їх кореляцію: відповідність елементів речення елементам семантичної (смісло-рольової) моделі, потенційну взаємозалежність між смісло-рольовими і структурно-синтаксичними моделями. Оскільки глибинний рівень вважається абстрактним, узагальненим, співвідносним із типом ситуацій (а не з конкретною, окремою ситуацією, подією), то логічним є і виявлення кореляції між структурно-синтаксичними, смісло-рольовими моделями речення і граматичним значенням речення. Для виявлення кореляції між синтаксичною та семантичною моделями речення нами співвіднесено поняття смислових (семантичних) ролей з поняттями елементів речення. Застосоване в роботі розмежування обов'язкових і факультативних членів речення на підставі їх приналежності до однієї з синтаксичних структур – предикації, комплементатії, координації та модифікації – дозволило чітко розмежувати статус аргументів (партиципів, актантів) і ситуантів (сірконстантів). Обов'язкові елементи (конституенти первинних структур предикації та комплементатії), виконуючи певні граматичні функції в синтаксичній структурі речення, з точки зору семантики, співвідносяться з денотатами, які є складовими елементарного процесу. Тим самим структурно обов'язкові елементи виступають семантично обов'язковими компонентами ситуації-речення (предикатом, актантами), виконують певні смислові ролі в його семантичній структурі. Структурно факультативні члени речення у семантичній структурі висловлення можуть бути непередставленими без змін диктуму, пропозиції. Статус структурно факультативних елементів речення – ситуанти (сірконстанти).

Розглянемо семантико-рольові відношення в простих повноскладних реченнях моделі S + [VCd]p. Обов'язковими елементами речення даної моделі виступають *підмет* і присудок, що складається з особово-дієслівного конституента присудка і його адвербіального комплементу (для унаочнення аналізу прикладів прийнято відповідне маркування елементів). Перш за все, визначимо спосіб вираження кожного з обов'язкових

членів речення.

Підмет у половині розглянутих висловлень (англ. – 51%; укр. – 52,2%; рос. – 48,7%) виражено іменником, що позначає живу істоту (людину) – або власним ім'ям, або загальною назвою, а також відповідними їм займенниками, наприклад: рос.: *Кузьмин, Лантев, Мунко, Аля*; укр.: *вітчим, людина, комітет, ми, він, вона*; англ.: *Robert, Lord Nesby, count, they, he, she*. Такі підмети у поєднанні з дієсловами дії (переміщення у просторі) і дієсловами, що позначають перебування у спокої (заперечення переміщення), називають субстанцій-компоненти процесу-відношення, які активно проявляють свою волю і витрачають певну кількість енергії при виконанні дії – виступають у ролі **агенса**. Наприклад: *She stepped into the little room* ‘Вона увійшла до маленької кімнати’ [31, с. 45]; *Они сели в глубокие кресла* [23, с. 51]; *А мы сейчас вошли в настоящую Японию*. [27, с. 34]; *Тетя Даша сидит за столом и чинит мою рубашку* [25, с. 49]; *Они недвижно стояли на коленях перед закрытыми воротами Каннона* [27, с. 33]; *Але в ній іноді буває дехто з коноводів* [26, с. 49]. У поєднанні з дієсловами стану або зміни стану вони перебувають у або змінюють стан певних відношень із іншими субстанціями, що мисляться як оточення, тобто функціонують як **експерієнцер**, наприклад: *Мы попали в притон инвалидов-спекулянтов* [25, с. 53]; *На севере города еще сидели на голодном пайке, без электричества* (= испытывали недостаток в обеспечении нормальной жизнедеятельности) [23, с. 57]; *Я попал до маршовой роты сто дванадцатого полку* [26, с. 47].

Незначну частку прикладів вибірки (англ. – 2,4%; укр. – 1,8%; рос. – 2,6%) становлять ті, в яких підмети виражено іменниками (загальними назвами), які називають **частини тіла людини** (рос.: *брови, взгляд, глаза*; укр.: *кров, особа, обличчя, постать*; англ.: *look, head, hand*), **елементи одягу** (рос.: *молнии, куртка*; укр.: *плащ, сукня*; англ.: *dress, coat*) **емоції, почуття** (рос.: *активность, любопытство*; укр.: *одвертість, правдивість*; англ.: *fear, curiosity*). Сполучувальні характеристики підметів даної групи (із дієсловами, що позначають дію-переміщення у просторі та заперечення такого переміщення) аналогічні вищеописаним, як і смислові ролі, які актуалізуються даними актантами в аналізованих реченнях: **агенса** (*Из соседней комнаты донесся резкий голос Али* [23, с. 71]; *Рука ее в синей перчатке лежала на его согнутой руке* [23, с. 78]; *Тоненькі чіткі брови здивовано підвелися над теплими темно-каштановими очима* [26, с. 53]); **експерієнцер**: *От него исходило преувеличенное благодущие и приветливость занятого человека, улучившего приятный перерыв* [23, с. 62]; *Обличчя Медяникові розливалось в приятельській посмішці* [26, с. 48]. *Barefoot, he crossed to the pool-house*. ‘Босоніж, він перебіг до переодягальні перед басейном’ [33, с. 8].

Значну групу (англ. – 46,6%; рос. – 46%; укр. – 48,7%) складають приклади, в яких підмети виражено іменниками, що називають явища **ландшафту, інтер'єру, виробничої та іншої діяльності людини** (рос.: *города, плотина, буфет*; укр.: *гора, справа, полум'я*; англ.: *door, bedroom, bench*). Ці підмети вжито в реченнях у поєднанні з дієсловами, які, метафорично персоніфікуючи явище (об'єкт), називають специфічне розташування його в просторі (особливо це характерно для вибірки укр. м.), наприклад: **В комнатe стоял запах духов** [28, с. 10]; **На комодe, покрытом кружевной накидкой, между вазами голубого витого стекла, стоял его портрет** [25, с. 33]; *Просто нас, на північ, лягли широкі степові простори Кубаницини й Ставрополя* [26, с. 39]; *Просто перед очима, здається, зразу за містом, нависла мальовнича Столова гора з своїми суворими лініями гранітних скель і химерних зламів, немовби штучно зроблених умілим майстром. За нею зеленіли круті горосхили під незайманим рухом вікового лісу. Ще вище здійнялися кам'яні нагромодження могутнього Кавказького кряжа в найніжніших акварелях тихого осіннього ранку* [26, с. 38]; *The only door out of the dressing room led to the bedroom* 'З гардеробної єдині двері вели до відпочивальні' [31, с. 56]; *On each side of the hall was a plain wooden bench up against the wall* 'По обидві сторони вітальні стояли прості дерев'яні лави з високими спинками, що упиралися в стіну' [31, с. 40]; *Now there were holes in the feet of her stockings* 'Панчіхи знизу порозривалися, в них тепер були дірки' [31, с. 40]. За реченнями такого типу закріпилася назва «буттєвих», проте смислові ролі актантів в них залишаються і недослідженими, і невизначеними [17]. Для підмета в буттєвих реченнях П. Шахтер пропонує роль «екзистент» (= існуючий), але при цьому вважає її частиною присудка, а не підметом [18, с. 340–342]. Запропонований П. Шахтером термін *екзистент* для визначення смислової ролі підмету в реченнях розглянутого типу може бути застосованим відносно підметів, виражених іменниками на позначення живих істот та / або неживих об'єктів і явищ, які вжито в реченнях в сполученні з дієсловами, що позначають незмінний стан. В таких випадках спостерігаємо модель **Екзистент + Предикат (стан) + Локатив**. *She was standing on the lawn with her baby in her arms, smiling in an unnatural and unbecoming way*. 'Вона стояла на газоні перед домом, тримаючи на руках немовля, недоречно і неприродно посміхаючись' [32, с. 207]; *Саня спит на ee постели* [25, с. 45]; *Просто нас, на північ, лягли широкі степові простори Кубаницини й Ставрополя* [26, с. 39].

Відносну частотність вживань підметів в різних смислових ролях в реченнях моделі S + [VCd]p представлено в табл. 1.

Таблиця 1. Семантичні ролі лексем-підметів в реченнях моделі S + [VCd]p

Семантичні ролі підмету	Англ.		Рос.		Укр.		Разом	
	К-ть прикл	%	К-ть прикл	%	К-ть прикл	%	К-ть прикл	%
1. агенс	585	58,5	656	65,6	638	63,8	1879	61,5
2. експерієнцер	34	3,4	138	13,8	81	8,1	253	8,9
3. ?(екзистент)?	381	38,1	206	20,6	281	28,1	868	29,6
Разом	1000	100%	1000	100%	1000	100%	3000	100%

Особово-дієслівний конститuent присудку (Предикат) в таких реченнях виражений дієсловами, співвідносними з дією (переміщенням в просторі або запереченням таких): англ.: *follow, turn, go, walk*; рос.: *идти, прыгать, остановиться*; укр.: *стриміти, здійсатися*; **станом** (зокрема, розташуванням у просторі): англ.: *lie, be, reach*; рос.: *сидеть, стоять, висеть*; укр.: *пломеніти, майоріти, виднітися*; **зміною стану**: англ. (з післялогами): *lie, sit, stand*; рос.: *зарождається, приходить в себя*; укр. м.: *лягти, розливатися, спалахнути, підвестися*; **циклічно здійснюваними діями і станами**, що їх зазнає, переживає субстанція-підмет або субстанція-комплемет: англ.: *follow, walk, turn*; рос.: *бывают, накатывают, жить*; укр.: *жити, працювати, служити* (про роботу). Наприклад: *Галька накатывает на берег* [25, с. 50]; *И этот Гаер бывал теперь у нас каждый вечер* [25, с. 29]; *Мы живем в мире нереализовавших себя миров...* [27, с. 12]. *Now and then a leaf of yellow flag-iris twisted on the banks* ‘Подекуди по берегах жовтіли іриса (пелюстки яких мають перекручену форму)’ [29, с. 61].

Найбільш частотними у вибірках з російської мови та української мови є дієслова, що називають рух (зі всілякими префіксними варіаціями, див. приклади вище). В англійській мові найчастотнішим у висловленнях даної структурно-синтаксичної моделі є дієслово стану (*to be*). Наприклад: *There was a counter ahead of them with two policemen behind it, one middle-aged and stocky and the other young and thin*. ‘Перед ними була перегородка, за якою знаходилися два поліцейських: один середнього віку і огрядний, інший – молодий та худий’ [31, с. 40].

Обставинний (адвербіальний) комплемет в російській та українській мовах в переважній своїй більшості виражено іменником загальною назвою, що номінує **певну точку в просторі (місце, де знаходиться (або переміщується звідки куди) в певний момент або період часу субстанція-підмет.)** – (англ. – 92,4%: *room, house, bench*; укр. – 99,1%: *стілець, підлога, річка*; рос. – 99,6%: *базар, вагон, буфет*.) або применниково займенниковою фразою (англ. – 0,7%; укр. – 0,4%: *у нього*; рос. – 0,1%: *у нас*), або прислівником – (англ. – 6,9%: *here, there*; укр. – 0,5%: *там, тут*; рос. – 0,3%: *там, тут*).

Обов'язковий характер обставин в розглянутих реченнях диктується «неповнотою» лексичної семантики дієслова, що виступає у функції особово-дієслівного конститuenta присудка: для актуалізації даного конкретного смислу дієслово вимагає обов'язкової комплементатії. «Точка простору» мислиться як компонент-учасник процесу, поряд із субстанцією-підметом. Речення, таким чином, співвідносяться з процесами-відношеннями (суб'єктно-адвербіальними). Обставинний комплемент у висловленнях з дієсловами, що позначають переміщення в просторі, є актантом і виконує свою смислову (семантичну) роль **локатив** (місцевий відмінок).

Смисло-рольова модель речень визначається як **Агенс + Предикат (дія) + Локатив** (з дієсловами на позначення переміщення в просторі) або **Агенс + Предикат (стан) + Локатив** (з дієсловами, що позначають стан). Такі речення референтно співвідносяться з **процесами-відношеннями-діями**: *Rain fell in dark diagonals across the summer lawn*. 'Літній дощ косими темними діагоналями лупив по галявині поза домом' [33, с. 7]; *Последние плоты уже прошли вниз по реке* [25, с. 14]; *А мы сейчас вошли в настоящую Японию* [27, с. 34]; *Тривожні тіні пробігли по відкритому, ясному обличчю* [26, с. 52]. *Терські козацькі полки ще не вернулись з фронту* [26, с. 36]; або з **процесами-відношеннями-станами**: *We both stood at last on the bare-wood floor, scratching and saying our prayers*. 'Нарешті ми вдвох стояли на колінах, обдираючи їх об нефарбовану дощату підлогу, і промовляли свої молитви' [30, с. 65]; *Дом творчества стоял на берегу моря* [27, с. 6]; *Лазарев сидел за большим обеденным столом* [23, с. 58]; *У другій зводній козацькій дивізії були якісь заколоти* [26, с. 49].

Якщо предикат називає певну зміну стану (що в різних прикладах вибірок стосуються субстанції-підмету або / та субстанції-адвербіального комплементу) семантична роль субстантиву, що зазнає зміни стану, в таких реченнях визначено як **експерієнцер**. Наприклад: ***Во мне** все теперь всколыхнулось* [28, с. 58]; (= все мои мысли и чувства пришли в движение) – змінюється стан як субстанції-підмету, так і субстанції-комплементу) *Все **это** уйдет на дно* [23, с. 69] (долина в связи с постройкой ГЭС будет затоплена, все это = что видно в зору: долина, села, луга, леса и т.д.) – змінюється стан субстанції-підмету; (*Охотники были как живые: сидели, подломив под себя ноги.*) *У одного даже **трубочка** вмерзла в рот...* [27, с. 8] – змінюється стан як субстанції-підмету, так і субстанції-комплементу; *По-настоящему он пришел в себя на следующий день* [23, с. 17] (= к нему вернулось сознание) – змінюється стан субстанції-підмету, частиною якого є субстанція-комплемент; ***Полум'я** пожжею спалахнуло на нижних дівочих щоках* [24, с. 53] (= Щоки дівчини зашарілися рум'янцем) – змінюється стан субстанції-

комплементу. У вибірці з англійської мови подібних прикладів не зустрілося.

Відносна частотність вживань адвербіальних комплементів в різних смислових ролях в реченнях моделі S + [VCd]p представлено в табл. 2.

Таблиця 2. Семантичні ролі лексем-обставинних комплементів в реченнях моделі S + [VCd]p

Семантичні ролі	Англ.		Рос.		Укр.		Разом	
	К-ть прикл.	%	К-ть прикл.	%	К-ть прикл.	%	К-ть прикл.	%
1. локатив (місцевий відмінок)	1000	100	960	96,0	976	97,6	2936	97,9
2. експерієнцер	–	–	40	4,0	24	2,4	64	2,1
Разом	1000	100%	1000	100%	1000	100%	3000	100%

Таким чином, залежно від конкретної сукупності лексико-семантичних та граматичних характеристик лексем в синтаксичних функціях підмету та конститuentів присудка, речення моделі S + [VCd]p актуалізують одну з можливих моделей, частотність яких представлено в табл. 3.

Таблиця 3. Смысло-рольові моделі, актуалізовані реченнями моделі S + [VCd]p

Смысло-рольові моделі	Англ.		Рос.		Укр.		Разом	
	К-ть прикл.	%	К-ть прикл.	%	К-ть прикл.	%	К-ть прикл.	%
1. Агенс + Предикат (дія) + Локатив	359	35,9	381	31,8	376	37,6	1116	37,3
2. Екзистент + Предикат (стан) + Локатив	381	38,1	206	20,6	281	28,1	868	28,9
3. Агенс + Предикат (стан) + Локатив	226	22,6	252	25,2	249	24,9	727	24,2
4. Експерієнцер + Предикат (стан) + Локатив	34	3,4	121	12,1	70	7,0	225	7,5
5. Агенс + Предикат (стан / зміна стану) + Експерієнцер	–	–	23	2,3	13	1,3	36	1,2
6. Експерієнцер + Предикат (стан/зміна стану) + Експерієнцер	–	–	17	1,7	11	1,1	28	0,9
Разом	1000	100%	1000	100%	1000	100%	3000	100%

Наприклад:

1. *They went **inside***. ‘Вони увійшли’ [31, с. 40]; *He turned **to the desk***. ‘Він повернувся до письмового столу’ [31, с. 45]; *Лантев **переместился в другое измерение***. [23, с. 37]; *Незабаром **вертаються з фронту*** другий Волзький і третій Кізляро-Гребенський полки [26, с. 42].

2. *We both **stood at last on the bare-wood floor**, scratching and saying our prayers*. ‘Нарешті ми вдвох стояли на колінах, обдираючи їх об нефарбовану дощату підлогу, і промовляли свої молитви’ [30, с. 65]. *The only **door out of the dressing room led to the bedroom***. ‘В гардеробній були лише одні двері, які вели до спальні’ [31, с. 56]; *Саня **спит на ее постели***. [25, с. 45]; *Лазарев **сидел за** большим обеденным **столом*** [23, с. 58]; *Я **был в Испании*** [25, с. 20]; *Так **мы жили** – двое детей – **в пустой избе** в глухой, заваленной снегом деревне* [25, с. 16].

3. ***On each side of the hall** was a plain wooden **bench** up against the wall*. ‘По обидві сторони холу стояли прості дерев’яні лави з високими спинками, що упиралися в стіну’ [31, с. 40]; ***В комнате стоял запах** духов* [28, с. 10]; *Просто **перед очима**, здається, зразу **за містом**, нависла мальовнича **Столова гора** з своїми суворими лініями гранітних скель і химерних зламів, немовби штучно зроблених умілим майстром* [26, с. 38];

4. *Now and then **a leaf of yellow flag-iris twisted on the banks***. ‘Подекуди по берегах жовтіли іриси (пелюстки яких мають перекручену форму)’ [29, с. 61]; *На **севере города еще сидели на голодном пайке, без электричества*** [23, с. 57]; *Я **попав до маршової роти** сто дванадцятого полку* [26, с. 47]

5. *She **scrambled to her feet** quickly*. ‘Вона швидко здійнялася на ноги’ [29, с. 38]; *Тривожні **міні пробігли по відкритому, ясному обличчю*** [26, с. 52]; ***Полум’я** пожежею **спалахнуло на** нижних дівочих **щоках*** [24, с. 53].

6. ***Рука ее в синей перчатке лежала на его согнутой руке*** [22, с. 78]; ***Во мне все теперь всколыхнулось*** [27, с. 58]; (Охотники были как живые: сидели, подломив под себя ноги.) *У одного **даже трубочка вмерзла в рот**... ..* [23, с. 8]; *По-настоящему он **пришел в себя** на следующий день* [22, с. 17].

З даних табл. 3 очевидно, що розподіл відносної частотності актуалізації смисло-рольових моделей в вибірках не є рівномірним: найчастотнішою виявлено модель **Агенс + Предикат + Локатив**, яка функціонує у двох свої різновидах, позначаючи або процес-стан (25,3%), або процес-дію (34,7%). Сумарно ця модель продукує 60% вживань прикладів сукупної вибірки. Другою за частотністю застосувань виявлено модель **Екзистент + Предикат + Локатив** (29,9% прикладів сумарної вибірки). Названі частотні

моделі сумарно покривають майже 90 % речень сукупної вибірки. На цьому тлі вживання речень інших моделей (**Експерієнцер + Предикат + Локатив**, **Експерієнцер + Предикат + Експерієнцер**, **Агенс + Предикат + Експерієнцер / Локатив**) є, практично, поодинокими. Виявлена закономірність є спільною для досліджуваних мов.

Усі речення моделі S + [VCd]p співвідносні з процесами-обставинними відношеннями між субстанцією-підметом та обставинним комплементом, представленим в мисленнєвій картині світу і в мовленні комунікантів як субстантивний компонент процесу. Ці процеси-суб'єктно-обставинні відношення (в залежності від лексичної семантики дієслівних конститuentів) підрозділяються на процеси-стани, процеси-дії, процеси-зміни станів (субстанції підмета відносно оточення або частини самої себе, мислимої як «точка простору»).

Виявлене граматичне значення речень також корелює із смысло-рольовими моделями в залежності від лексико-семантичних характеристик лексем, що в своїй лінійній послідовності складають речення моделі S + [VCd]p. Результати зіставлення смысло-рольових моделей та граматичного значення речень, організованих за структурно-синтаксичною моделлю S + [VCd]p подано в табл. 4.

Таблиця 4. Кореляція між смысло-рольовими моделями та граматичним значенням речень моделі S + [VCd]p

Смысло-рольові моделі	Граматичне значення речення	
1. Агенс + Предикат (дія) + Локатив	Процеси-відношення (суб'єктно-обставинні)	(дія) – переміщення субстанції-підмета відносно простору (субстанції-обставинного комплементу)
2. Агенс + Предикат (стан) + Локатив		(стан) – перебування в просторі субстанції-підмета (відносно субстанції-обставинного комплементу)
3. Експерієнцер + Предикат (стан) + Локатив		
4. Екзистент + Предикат (стан) + Локатив		
5. Експерієнцер + Предикат (стан / зміна стану) + Експерієнцер		
6. Агенс + Предикат (стан / зміна стану) + Експерієнцер / Локатив		(стан/зміна стану) субстанцій (підмета відносно обставинного комплементу) / (і підмета, і обставинного комплементу)

Таким чином, дослідження смысло-рольової та референтної семантики речень моделі S + [VCd]p виявило:

Специфічними для мов у зв'язку з їх типологічними та узусними властивостями є:

1) частотності вживань конкретних дієслів: в англійській мові перелік вжитих дієслів у 4 рази коротший, ніж у російській і в 5 разів коротший, ніж в українській; але

частотність вживань конкретних дієслів в англійській мові багаторазово перевищує відповідні вживання конкретних дієслів в російській та українській мовах. Найчастотнішими дієсловами у вибірках з російської та української мов – є (із префіксними варіаціями), що такі, називають рух; в англійській мові – *(to) be* 'бути розташованим, перебувати'.

Спільними для досліджуваних мов є таке:

1) підмет у реченнях моделі $S + [VCd]p$ виражено: іменником (власним ім'ям, або загальною назвою), що позначає живу істоту (людину), або відповідними їм займенниками – (англ. – 51%; укр. – 52,2%; рос. – 48,7%); іменниками, що називають явища ландшафту, інтер'єру, виробничої та іншої діяльності людини – (англ. – 46,6%; рос. – 46%; укр. – 48,7%); іменниками (загальними назвами), які називають частини тіла людини, елементи одягу, емоції, почуття – (англ. – 2,4%; укр. – 1,8%; рос. – 2,6%);

2) обставинний комплемент виражено іменником (загальною назвою), що називає певну точку в просторі (місце) – (англ. – 92,4%; укр. – 99,1%; рос. – 99,6%);

3) особово-дієслівний конститuent присудка виражено: дієсловами, співвідносними з **дією** (переміщенням в просторі або запереченням таких); **станом** (розташуванням у просторі); **змінюю стану**; **циклічно здійснюваними діями і станами**, що їх зазнає, переживає субстанція-підмет або субстанція-комплемента;

4) залежно від лексико-семантичних та морфолого-парадигматичних характеристик лексем, що функціонують як члени речення, їх конкретних характеристик, одночасно актуалізованих в висловленні, всі речення структурно-синтаксичної моделі $S + [VCd]p$ в мовленні представляють одну з **6 смисло-рольових моделей** (див. табл. 3):

▪ *Агенс + Предикат (дія) + Локатив* – (37,3% сукупної вибірки; англ. – 35,9%; рос. – 31,8%; укр. – 37,6%);

▪ *Агенс + Предикат (стан) + Локатив* – (24,2 % сукупної вибірки; англ. – 22,6%; рос. – 25,2%; укр. – 24,9%);

▪ *Екзистент + Предикат (стан) + Локатив* – (28,9 % сукупної вибірки; англ. – 38,1%; рос. – 20,6%; укр. – 28,1%);

▪ *Експерієнцер + Предикат (стан) + Локатив* – (7,5% сукупної вибірки; англ. – 3,4%; рос. – 12,1%; укр. – 7,0%);

▪ *Агенс + Предикат (стан / зміна стану) + Експерієнцер* – (1,2% сукупної вибірки; англ. – 0%; рос. – 2,3%; укр. – 1,3%);

▪ *Експерієнцер + Предикат (зміна стану) + Експерієнцер* – (0,9% сукупної вибірки; англ. – 0%; рос. – 1,7%; укр. – 1,1%);

5) найпродуктивнішою із смисло-рольових моделей виявлено модель *Агєнс + Предикат + Локатив*, в двох її різновидах (*стан*) або (*дія*) – сумарно ця модель покриває понад **60%** вживань сукупної вибірки, ця модель в різновиді *процес-відношення-дія* є найпоширенішою в російській та українській мовах, в англійській мові – другою за частотністю вживань;

6) другою за частотністю вживань в сукупній виборці і мовних вибірках з російської та української мов є смисло-рольова модель *Екзистент + Предикат (стан) + Локатив* (для англійської мови саме ця модель є найтиповішою);

7) граматичним значенням речень структурно-синтаксичної моделі S + [VCd]p визнано співвіднесеність із процесами-відношеннями (суб'єктно-об'єктними), яка конкретизується як процес-відношення-дія, процес-відношення-стан, процес-відношення-зміна стану;

8) конкретний тип процесу корелює із смисло-рольовими моделями (див табл. 4).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Адмони В. Г. Структура грамматического значения и его статус в системе языка / В. Г. Адмони // Структура предложения и словосочетания в индоевропейских языках. — Л., 1979. — С. 6–36.

2. Богданов В. В. О перспективах изучения семантики предложения / В. В. Богданов // Синтаксическая семантика и прагматика. — Калинин, 1982. — С. 22–38.

3. Булатецька Л. І. Теорія і теоретизація у лінгвістиці / Л. І. Булатецька. — Вінниця : НОВА КНИГА, 2004. — 176 с.

4. Гак В. Г. Теоретическая грамматика французского языка / В. Г. Гак. — М. : Добросвет, 2000. — 832 с.

5. Гусаренко С. В. Системное взаимодействие и энтропия когнитивно-семантических структур дискурса : автореф. дисс. на соискание науч. степени доктора филол. наук : 10.02.19 «Общее языкознание» / С. В. Гусаренко. — Ставрополь : Изд-во СГУ, 2009. — 42 с.

6. Жаборюк О. А. Лінгвістична структура предикації та думка (когнітивно-комунікативна розвідка) / О. А. Жаборюк // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. — Харків : Константа, 2003. — Вип. 586. — С. 108–112.

7. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови : Синтаксис : [монографія] / А. П. Загнітко. — Донецьк : ДонНУ, 2001. — 662 с.

8. *Ломтев Т. П.* Предложение и его грамматические категории / Т. П. Ломтев. — [3-е изд.]. — М. : Издательство ЛКИ, 2007. — 200 с.
9. *Морозова І. Б.* Парадигматичний аналіз структури і семантики елементарних комунікативних одиниць у світлі гештальт теорії в сучасній англійській мові : [монографія] / І. Б. Морозова. — Одеса : Друкарський дім, 2009. — 384 с.
10. *Мустайоки А.* Теория функционального синтаксиса: от семантических структур к языковым средствам / А. Мустайоки. — М. : Языки славянской культуры, 2006. — 512 с.
11. *Никитин М. В.* Курс лингвистической семантики : [учебн. пособие для студентов, аспирантов и преподавателей лингвистических дисциплин (к курсам языкознания, лексикологии и теоретической грамматики) в школах, лицеях, колледжах и вузах] / М. В. Никитин. — С.-Петербург : Научный центр проблем диалога, 1996. — 760 с.
12. *Падучева Е. В.* Высказывание и его соотнесенность с действительностью / Е. В. Падучева. — [4-е изд., испр. и доп.]. — М. : КомКнига, 2004. — 272 с.
13. *Селіванова О.О.* Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія : [наукове видання] / О. О. Селіванова. — Полтава : Довкілля. — К., 2006. — 716 с.
14. *Селіванова О. О.* Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : [підручник] / О. О. Селіванова. — Полтава : Довкілля. — К., 2008. — 712 с.
15. *Селиверстова О. Н.* Когнитивная семантика на фоне общего развития лингвистической науки / О. Н. Селиверстова // Вопросы языкознания. — 2002. — № 6. — С. 12–26.
16. *Тагуэлл Д.* Динамическая грамматика и ее употребление в автоматической обработке языка [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.dialog-21.ru/Archive/2004/Tugwell.htm>.
17. *Татьянченко Н. Ф.* Семантика локалізатора в буттєвому елементарному реченні / Н. Ф. Татьянченко // Мова і культура : науковий щорічний журнал. — К. : Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2003. — Вип. 6. — Т. III. — Ч. I. Лінгвокультурологічна інтерпретація тексту. — С. 577–583.
18. *Шахтер П.* Ролевые и референциальные свойства подлежащего / П. Шахтер // Новое в зарубежной лингвистике. — М. : Прогресс, 1982. — № 11. — С. 317–356.
19. *Шведова Н. Ю.* О соотношении грамматической и семантической структуры предложения / Н. Ю. Шведова // Славянское языкознание. — М. : Наука, 1973. — С. 461–472.
20. *Шевченко І. С.* Историческая динамика прагматики предложения: английское вопросительное предложение XVI–XX вв. : [монография] / И. С. Шевченко. — Харьков : Константа, 1998. — 168 с.

21. Уфимцева Н. В. Этнопсихолінгвістика: вчера и сегодня [Электронный ресурс] / Н. В. Уфимцева // Вопросы психолінгвістики. — Москва — 2006. — № 4. — С. 92–101. — Режим доступа : <http://iling-ran.ru/library/voprosy/4.pdf>.

22. *Copestake A. Minimal Recursion Semantics* / Ann Copestake, Dan Flickinger, Ivan A. Sag // *An Introduction. Language and Computation*. — 2001. — Vol. I. — No. 3. — P. 1–47.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

23. *Гранин Д. Эта странная жизнь* / Д. Гранин. — Кишинев : Литература артистике, 1986. — 606 с.

24. *Загребельний П. А. Роксолана* : [роман] / П. Загребельний. — К. : Дніпро, 1988. — 603 с.

25. *Каверин В. Два капитана* : [роман] / В. Каверин. — К. : Веселка, 1985. — 607 с.

26. *Капельгородський П. Шурган* : [роман] / П. Капельгородський // *Твори* : [в 2 т.]. — К. : Дніпро, 1982. — Т. 1. — 605 с.

27. *Семенов Ю. На "козле" за волком* / Ю. Семенов. — М. : Московский рабочий, 1974. — 704 с.

28. *Трифонов Ю. Предварительные итоги* : [роман] / Ю. Трифонов. — Кишинев, 1985. — 654 с.

29. *Bates H. E. Oh! To be in England!* : [a novel] / H. E. Bates. — L. : Penguin Books, 1977. — 126 p.

30. *Jakes J. The Americans* : [a novel] / J. Jakes. — N. Y. : A Jove Books, 1980. — 800 p.

31. *Follett K. Night over water* : [a novel] / K. Follet. — L. – N. Y. – Toronto – Auckland – Victoria : Penguin Group, 1991. — 527 p.

32. *Spark M. The Public Image. Stories* : [a novel, stories] / M. Spark. — Moscow : Progress Publishers, 1976. — 291 p.

33. *Vidal G. Washington, D.C.* : [a novel] / G. Vidal. — Granada Publishing Limited, 1977. — 331 p.

Надійшла до редакції 10.09.2010

© 2010 Ю. К. Островська
(м. Донецьк)

МОРФОЛОГІЧНА ДЕРИВАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ПОПОВНЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ НЕОЛОГІЗМАМИ-СУБСТАНТИВАМИ З ОЦІННОЮ СЕМАНТИКОЮ

ОСТРОВСЬКА Ю. К. МОРФОЛОГІЧНА ДЕРИВАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ПОПОВНЕННЯ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ НЕОЛОГІЗМАМИ- СУБСТАНТИВАМИ З ОЦІННОЮ СЕМАНТИКОЮ

Стаття присвячена вивченню і зіставному описові англійських та українських морфологічних іменникових інновацій кінця ХХ – початку ХХІ століття. Вступні зауваження містять інформацію про модель дослідження явищ словотворення неологізмів з оцінною семантикою у порівнюваних мовах зазначеного періоду, а також про місце неологізмів-субстантивів у корпусі досліджуваних оцінних новотворів. У статті подано результати аналізу механізмів утворення нових англійських і українських оцінних іменників межі ХХ – ХХІ століть і описано морфологічні способи деривації досліджуваних одиниць у зіставляваних мовах, при цьому словотворчі форманти представлено з точки зору їх ролі у наданні оцінним інноваціям-іменникам певного забарвлення.

ОСТРОВСКАЯ Ю. К. МОРФОЛОГИЧЕСКАЯ ДЕРИВАЦИЯ КАК СРЕДСТВО ПОПОЛНЕНИЯ АНГЛИЙСКОГО И УКРАИНСКОГО ЯЗЫКОВ КОНЦА ХХ – НАЧАЛА ХХІ ВЕКА НЕОЛОГИЗМАМИ- СУБСТАНТИВАМИ С ОЦЕНОЧНОЙ СЕМАНТИКОЙ

Статья посвящена изучению и сопоставительному описанию английских и украинских морфологических субстантивных инноваций конца ХХ – начала ХХІ века. Вступительные замечания содержат информацию о модели исследования явлений словообразования неологизмов с оценочной семантикой в сравниваемых языках указанного периода, а также о месте неологизмов-субстантивов в корпусе исследуемых оценочных новообразований. В статье приведены результаты анализа механизмов образования новых английских и украинских оценочных существительных рубежа ХХ – ХХІ веков и описаны морфологические способы деривации исследуемых единиц в сопоставляемых языках, при этом словообразовательные форманты представлены с точки зрения их роли в придании оценочным инновациям-существительным определенной окраски.

OSTROVSKA Yu. K. MORPHOLOGICAL DERIVATION AS A MEANS OF ENRICHING ENGLISH AND UKRAINIAN AT THE END OF THE XXTH – THE BEGINNING OF THE XXIST C. BY NEOLOGISMS-SUBSTANTIVES WITH EVALUATIVE SEMANTICS

The article deals with the study and comparative description of the English and Ukrainian morphological noun innovations of the end of the XXth – the beginning of the XXIST c. Introductory notes contain the information on the model of the study of word-building of neologisms with evaluative semantics in the languages compared in the period in question and on the place of neologisms-substantives in the corpus of the evaluative innovations under discussion.

The article casts light on the results of the analysis of the coinage mechanisms of new XX – XXI c. English and Ukrainian evaluative nouns and provides the description of the morphological means of derivation of the units under consideration in the English and Ukrainian languages. The word-building elements have been characterized in terms of their role in endowing evaluative noun innovations with certain colouring.

Ключові слова: неологізм, субстантив, оцінне значення, морфологічна деривація, англійська мова, українська мова.

1. Вступні зауваження

Вивчаючи шляхи поповнення англійської та української мов кінця ХХ – початку ХХІ століття новими оцінними мовними одиницями, явища словотворення оцінних неологізмів розглядаємо в аспекті розрізнення лексико-граматичних класів та виявлення продуктивних словотвірних типів та моделей у зіставляваних мовах. Описуючи структурні типи, моделі оцінних новотворів, продуктивні словотвірні форманти,

виявляємо, як вони корелюють зі знаком оцінки утворюваних одиниць в англійській та українській мовах кінця XX – початку XXI століття. Ця стаття є фрагментом порівняльного дослідження семантики та структури англійських та українських оцінних інновацій зламу XX–XXI століть і присвячена зіставному описові нових оцінних іменників, утворених морфологічним способом.

Як вже зазначалося вище, розгляд явищ словотворення оцінних ціліснооформлених неологізмів починаємо з розрізнення в корпусі мовного матеріалу одиниць різних лексико-граматичних класів, в межах яких проводимо подальший аналіз структурних особливостей досліджуваних одиниць. Кількісну характеристику представленості різних частин мови в межах нової оцінної лексики наводимо нижче у таблиці 1.

Таблиця 1. *Класифікація англійських оцінних неологізмів за частиномовною належністю (кількісна характеристика)*

Мови Частини мови	Англ.		Укр.		Приклади
	К-сть	%	К-сть	%	
Іменники	953	74,4	1056	71	<i>junkaholic, прихватизатор</i>
Прикметники	257	20	297	20	<i>hyperpowerful, наджорстокий</i>
Дієслова	64	5	119	8	<i>issualize</i> ‘гіперболізувати події’, <i>задемонструвати</i>
Прислівники	5	0,4	15	1	<i>dinkum</i> ‘чесно’, <i>фаховито</i>
Вигуки	2	0,2	–	–	<i>feh</i> ‘передає несхвалення, невдоволення, відразу’
Всього	1281	100	1487	100	

Дослідження свідчить про значну перевагу оцінних неологізмів-іменників у зіставлюваних мовах (74,4% і 70% в англійській і українській мовах відповідно). Менша частка оцінних новотворів виражається прикметниками, ще менше фіксуємо в межах нових оцінних мовних одиниць дієслів. Найменшу за обсягом групу складають прислівники в українській мові та вигуки – в англійській. Кількісну перевагу іменників над одиницями інших лексико-граматичних класів необхідно розглядати як універсальну новітнього мовного розвитку [19, с. 123], зумовлену загальною тенденцією до номіналізації в багатьох мовах, зокрема і в українській та англійській, про яку пишуть багато дослідників [2, с. 5; 5, с. 12–18; 9, с. 36–52; 10, с. 228–238; 12, с. 205–206; 14, с. 75–108; 15, с. 105–106; 20, с. 50–59].

2. Морфологічна деривація оцінних інновацій-субстантивів

Аналіз оцінних інновацій-субстантивів дозволяє зробити певні висновки щодо ролі

різних словотворчих та семантичних процесів у їхньому утворенні в англійській мові кінця ХХ – початку ХХІ століття (див. табл. 2).

Таблиця 2. *Способи утворення оцінних інновацій-субстантивів*

Способи утворення	Мови	Англ.		Укр.	
		К-сть	%	К-сть	%
Суфіксий		277	29	380	36
Телескопія		219	23	63	6
Словоскладання/основоскладання		162	17	222	21
Префіксий		162	17	95	9
Запозичення (іншомовні та внутрішньомовні)		62	6,5	53	5
Лексико-семантичний (семантична деривація)		43	4,5	63	6
Абревіація		28	3	63	6
Складно-суфіксий		–	–	53	5
Безафіксий спосіб / конверсія		–	–	32	3
Префіксно-суфіксий		–	–	32	3
Всього		953	100	1056	100

Як свідчать отримані дані, серед оцінних неологізмів-іменників досліджуваного періоду основне місце посідають одиниці, утворені морфологічним способом, при цьому найбільш продуктивним в обох мовах є суфіксий словотвір (29% і 36% дериватів в англійській та в українській мовах відповідно).

2.1. Нові оцінні суфіксий іменники. Досліджуючи нові оцінні іменники, утворені суфіксийним способом, вивчаємо роль різних формантів у словотворі досліджуваних одиниць та у наданні їм певного забарвлення.

2.1.1. В англійській мові межі ХХ – ХХІ століть негативно забарвлені номінації людей, схиблених на тому, що позначається кореневою морфемою, активно утворюють напівсуфікси *-junkie* та *-head*, близькі за своїм словотвірним значенням: *information-junkie* ‘людина, схиблена на здобуванні інформації, особливо журналіст’, *space-junkie* ‘людина, схиблена на космосі, на космічних польотах’, *digithead* ‘розм. той, хто надто полюбляє комп’ютерну техніку’ (“*You engineers are all a bunch of digitheads*”), *zipperhead* ‘дурна або обмежена людина’ (“*Most of the people use their boats and Waverunners properly, but then we have those we call zipperheads,*” said Sgt. Jim Cowan of the marine division. “*These are otherwise intelligent people who when they get on the water, they unzip their heads, take out their brains and then go out on the lake with their Jet Skis*” (Jim Tittsworth, “Jet skiing may be a gas, but don't forget to check your gauge”, The Detroit News, June 2, 1998)) тощо.

Високою продуктивністю в утворенні англійських негативнооцінних неологізмів-

іменників відзначається формант *-(a)holic*: *junkaholic* ‘той, хто збирає викинуті речі і використовує їх для своїх потреб’, *celloholic* ‘особа, надмірно захоплена мобільним зв’язком’, *dietholic* ‘людина, яка надто переймається своєю дієтою’ тощо. Спосіб утворення подібних одиниць можна розглядати як телескопію, але, здається, значна кількість одиниць з цим елементом свідчить про те, що у досліджуваний період він перетворився на самостійний, відтворюваний формант.

Активну участь у деривації нових англійських негативнооцінних іменників на межі XX – XXI століть бере суфікс *-cide*, при цьому варто відзначити, що він функціонує як у своєму традиційному, прямому значенні «вбивство» (*juniorcide* ‘вбивство неповнолітньої особи’, *bullycide* ‘самогубство дитини, спричинене знущаннями та приниженнями старшими дітьми чи її ровесниками’), так, і навіть частіше, у переносному (*chronocide* = *temporicide* ‘марна трата часу’, *dignitycide* ‘злочин проти самого себе, який полягає у свідомому сприянні поширення недоброї слави про себе, насамперед своїми аморальними вчинками’).

Досить значну групу оцінних інновацій в англійській мові кінця XX – початку XXI ст. складають іменники, утворені за участю форманта *-phobia*, при цьому, як демонструє мовний матеріал, значення форманта зазнає розширення: *vestaphobia* ‘відчуття невдоволення особи асортиментом свого гардеробу’.

Серед малопродуктивних та непродуктивних суфіксів, що утворюють нові негативно забарвлені іменники-найменування особи на межі XX – XXI століть, фіксуємо форманти *-maniac* (*criticomaniac* ‘особа, яка має постійне нездорове бажання критикувати будь-що’), *-ette* (*populette* ‘дівчинка, яка не по літах забагато цікавиться грішми, хлопцями’), *-ster* (*fakester* ‘особа, яка подає неправдиву інформацію про себе на певні вебсайти’), запозичений з італійської *-azzi* (*rumorazzi* ‘автори статей у рубриці «світська хроніка»’), *-gate* (*weaponsgate* ‘скандал навколо неіснуючої зброї масового знищення в Іраку (заяви американського уряду про наявність такої зброї було підставою для війни з цією країною)’ та деякі інші.

Незначною активністю у деривації негативнооцінних абстрактних іменників у кінці XX – на початку XXI століття відзначаються суфікси *-ism* (*rumortism* ‘патологічний стан суспільства, в якому слухи та інсинуації сприймаються як реальні факти’, *fashionism* ‘приділення надмірної уваги своєму зовнішньому вигляду’), *-itis* (*tycoonitis* ‘надмірна жага і прагнення збагачуватись’, *instantitis* ‘постійне сильне бажання щось отримати негайно; патологічний вияв нетерпіння’), *-mania* (*infomania* ‘надмірна пристрасть до накопичення інформації’) та деякі інші.

В українській мові виражене негативне забарвлення мають іменники-неологізми із

суфіксом -щин-, відприкметникові і відіменникові, які позначають соціальні явища, течії, в тому числі ті, які мають певні риси та ознаки, пов'язані із конкретною особистістю: *брутальщина, аморальщина, безідейщина, професорщина* 'абстрактно-узагальнена назва суспільного явища, пов'язаного із «професором» В. Януковичем', *кіркоровщина* 'явище (негативне) в музиці, пов'язане з російським співаком Ф. Кіркоровим' тощо.

Достатньо частотними є негативно забарвлені іменники із суфіксом -ств / -цтв на позначення абстрактних понять, властивостей за значеннями прикметників, від яких походять, поведінки, стану, течії. Наприклад: *версифікаторство* (з англ. – бездарний поет), *графоманство, політиканство, україножерство, манкуртство, мажорство* 'поведінка, ознака мажорів (крутеликів)' тощо. В межах цього словотвірного типу фіксуємо також оцінні неологізми-деривати від власних імен, наприклад, *кобзонство* («*Можє, справді, нарешті, відступає, відходить пора «кобзонства», а утверджується доба кобзарства — себто творчості питома національної і разом з тим сучасної, новаторської, модерної*» (ЛУ, 11/06, с.2)).

У досліджуваній період в українській мові відбувається деривація оцінних новотворів-іменників із суфіксом -ад- / -іад-, які передають процеси, служать збірними назвами дій, поведінки особи, номінованої твірною основою, в тому числі основою власної назви, та є, у переважній більшості, негативно оцінними одиницями, серед яких, наприклад, *спікєриада* 'затяжний процес виборів спікєра у Верховній Раді', *іродіада* 'збірна назва всього, що нагадує дії, явища, ознаки і т.ін. Ірода', *хамелеоніада* 'збірна назва дій, вчинків, ознак і т.н. хамелеона (про людину)'. У багатьох випадках така морфологічна деривація комбінується із семантичною, як демонструють приклади вище.

Досить поширеним є утворення дериватів із суфіксом -ист / -іст, що набувають словотвірне значення «прибічник, послідовник, особа, яка належить до певних рухів тощо». Здебільшого такі найменування осіб є відантропонімічними, що й зумовлює їхнє оцінне, зокрема негативно оцінне, значення, наприклад, *наташист* 'прихильник Наташі (Вітренко)', *кравчукіст* 'учасник, прихильник виборчого блоку «Не так!», лідером якого є Л. Кравчук' і т.п.

Додаючись до основ на позначення неістот, суфікс -ець надає їм конотативне значення зневажливості, незначущості позначуваного, наприклад, зневажливо-іронічне до «фільм» *фільмець*.

Іменники-новотвори із суфіксом -ізацій / -изацій утворюються від іншомовних та питомих дієслівних, іменникових та прикметникових основ основ: *лібералізація* 'звільнення від обмежень', *абсурдизація, криміналізація, карнавалізація, баналізація,*

стереотипізація, хамізація та ін. Одиниці, утворені таким способом, позначають актуальні процеси у суспільно-політичній, економічній, культурній та інших сферах життя українців та людства загалом. Знак оцінки таких неологізмів зумовлюється семантикою твірної основи, однак фіксуємо перевагу негативно забарвлених одиниць із афіксом -ізацій / -изацій, окремі приклади яких наведено вище.

Нерідко нові оцінні іменники на -ізацій / -изацій утворюються від назв держав, континентів і т.п. і номінують процеси поширення, насадження всього, наявного у або характерного для певної країни, її історії. Такі інновації є здебільшого негативно оцінними, при цьому інтерпретація значення та закладеної до їхньої семантики оцінності, як правило, вимагає не тільки контексту найближчого оточення, а і розуміння вертикального контексту: *балканізація* («Ви йдете до **балканізації** процесу, ви отримаєте югославський варіант» (Україна, 1996, № 6–7, с. 5)), *латиноамериканізація* («**Припинити латиноамериканізацію** України ми можемо» (Відродження, 40/95, с. 2)), *ірландізація* («...криє в собі... небезпеку розламу України, її **ірландизації**» (Ч-Т, 18/96, с. 3)) тощо.

У досліджуваній період суфікс -ізм / -изм із загальним значенням абстрагованої ознаки також досить активно бере участь у творенні відприкметникових та віддієслівних субстантивів, які позначають різноманітні напрями, явища, процеси, особливості й властивості, в тому числі характеру людини, тощо, при цьому переважно більшість таких субстантивів складають негативно забарвлені одиниці, наприклад, *наплювізм, вампіризм, абракадабрізм, ярликізм, гармонізм*. Специфічною рисою розвитку української мови на межі століть є відантропонімічна деривація оцінних іменників із суфіксом -ізм / -изм, наприклад, *сердючкізм* ‘соціальне явище, пов’язане зі знеціненням свого, змішування російського й українського тощо, виразним носієм, втіленням чого є сценічний образ Вірки Сердючки’, *піночетизм* ‘явища, ознаки, пов’язані з Августо Піночетом (генерал-диктатор Чілі)’ та інші.

Серед суфіксоїдів, які беруть участь у творенні оцінних іменників-неологізмів, фіксуємо іншомовні інтернаціональні форманти. Серед них -маній-, який має загальне значення надмірності потягу до чогось, захоплення чимось, а отже іменники з цим суфіксоїдом мають негативне забарвлення: *міфоманія*. Таке забарвлення характерне і для субстантивів із суфіксоїдом -фобій-: *ксенофобія, галичинофобія* ‘боязнь (фобія), пов’язана з Галичиною’ (про політику). Компонент -цид із семою «знищення кого-небудь, чого-небудь», додаючись до іменникових основ, зумовлює негативну оцінність іменників: *доміцид, етноцид, формоцид* ‘знищення форми’ (стосовно процесу у українській мові) та інші. Зауважимо, що в деяких випадках, походження одиниць із іншомовними

суфіксоїдами не є однозначним, оскільки не виключена можливість їхнього запозичення в українську мову у готовому вигляді.

Інші (менш продуктивні та непродуктивні) суфікси, які беруть участь в утворенні оцінних іменників-інновацій в українській мові досліджуваного періоду: -ес (*метреса* ‘жінка-метр’ «*Нащо бути вам другою Ліною? Нащо бути вам третьою Лесею? Нащо бути в поезії тлінною, Іще в юності ставши метрескою!*») (О. Стусенко. Епістола Катерині Калитко про її роль і місце), *політикеса*), -юг (*шовінюга, журналюга*) тощо.

2.1.2. Низку англійських позитивнооцінних неологізмів формують субстантиви на позначення відомих людей, спеціалістів у певній сфері у досліджуваній період утворено за участю нового суфіксу -erati: *soccerati* ‘зірки футболу’, майже ідентичні за значенням *cyberati* і *digerati* ‘авторитети, відомі спеціалісти в галузі комп’ютерної техніки’ («*Stefani Syman and Steven Johnson are firmly entrenched members of New York cyberati*» (Newsweek, 23 Dec 1996); «*But there is another, more important distinction, one that even the digerati are just now starting to appreciate*» (Economist, 16 Nov 1996)) тощо. Необхідно зауважити, що цей формант також утворює негативно забарвлені одиниці, наприклад, *ligerati* ‘ті, хто полюбляють відвідувати модні вечірки без запрошення’.

2.1.3. Більшість суфіксів, що беруть участь у деривації нових англійських оцінних субстантивів у досліджуваній період, утворюють деривати з різним забарвленням. До них зараховуємо такі: -ing (*hyperparenting* ‘процес виховання дітей у сучасних умовах, коли дитина стає лише об’єктом реалізації “батьківського его”’, *piggybacking* ‘використання Інтернету без офіційного дозволу’); -er/-or: *capitulator* ‘вояк, що здається в полон або дезертує зі своєї військової частини’; -ist (*couchist* ‘особа, яка веде пасивний стиль життя’, *fashionist* ‘людина, яка приділяє надмірну увагу своєму зовнішньому вигляду, слідкує за модою’, *declinist*), -(i)an (*USan/Usian* ‘американець (іноді вживається зневажливо)’), -arian (*dignitarian* ‘людина, яка виступає за гідне, пристойне суспільство і сама є взірцем поведінки в ньому’), -phile (*logophile* ‘той, хто надмірно захоплюється словами’), -ness (*überness* ‘внутрішнє відчуття довершеності’) та інші.

Відбувається утворення негативнооцінних і позитивнооцінних іменників-неологізмів на позначення процесів за допомогою суфіксів -ization та -tion. Традиційно, ці суфікси утворюють субстантиви від дієслів на -ize, але досліджуваній період характеризується черезступінчатою деривацією від іменникових основ (*sloganization* ‘перенасиченість інформації лозунгами внаслідок чого вона втрачає смисл’, *Coca-Colanization* ‘розповсюдження західного (особливо американського) образу життя в світі’), *paparazzification* ‘процес тривіалізації чогось’).

Українські негативно- та позитивно оцінні найменування осіб за видом діяльності утворюється додаванням до дієслівних основ суфікса -атор, наприклад, *гуманізатор*, *денаціоналізатор*, при цьому серед оцінних неологізмів цього словотвірного типу одиниці, утворені від потенційно можливих основ, як то *дебілізатор*, *лукашенкізатор* тощо.

Аналіз матеріалу демонструє, що демінутивний суфікс -ят, поряд з реалізацією свого традиційного словотвірного значення (*в'юнята*, *дзбеньята*), утворюючи відсубстантивні іменники, в тому числі від антропонімічних основ, має здатність надавати їм пейоративної конотації, наприклад, *чорноволята* 'сини В'ячеслава Чорновола' («Серце б обірвалося у В'ячеслава Максимовича Чорновола від зради двох його синів... Ні, цей злочин неспівмірний зі злочином гоголівського героя Андрія... Кохання, благородне почуття... А що ж у **чорноволят**? Помста? Заздрощі? Неспроможність досягти власного Афону?» (ЛУ, 47/04, с. 1)), *олігархенята* 'малі олігархи, їхні продовжувачі, спадкоємці' («...невже ви думаєте, що місцеві та київські олігархи й **олігархенята**, які «тримають» фракцію БЮТ у Полтавській обласній раді, залишаться разом із Юлею і перейдуть у жорстку опозицію до уряду Януковича?» (УМ: 172/06, с. 5)) та інші.

Дещо менш продуктивним є словотвірний тип неологізмів, як з позитивно-, так і з негативно оцінною семантикою, із суфіксом -н'н'. Твірними основами для таких інновацій здебільшого виступають запозичені або українські дієслова, однак фіксуємо випадки, коли відбувається черезступінчата деривація від іменників та прикметників, наприклад, *політикування*, *спорожніння*, *спідління*, *зросійщення* та інші.

Високопродуктивним є словотвірний тип відприкметникових іменників із суфіксом -ість на позначення абстрагованої ознаки: властивості, якості, явища, риси характеру і т.п. Семантика іменників із суфіксом -ість тісно пов'язана із семантикою твірних основ, а отже і з оцінним компонентом їхнього значення. Так, в межах цього словотвірного типу фіксуємо як позитивно (*безпомильність*, *найкращість*, *молодависть*), так і негативно забарвлені (*несистемність*, *другорядність*, *невідшліфованість*, *нечитабельність*) неологізми, при цьому останні значно переважають.

2.2. Нові оцінні префіксні іменники. Неологізми-субстантиви є досить численними у зіставлюваних мовах зазначеного періоду (17% – в англ. мові і 9 % – в укр. мові). Серед префіксів і префіксоїдів, за участю яких відбувається деривація інновацій-іменників кінця XX – початку XXI століття, фіксуємо такі, які характеризуються тенденцією до утворення одиниць з певним забарвленням, і ті, що задіяні в утворенні інновацій з різним знаком оцінки.

2.2.1. В англійській мові сталим негативним забарвленням відрізняється формант

narco-, який у досліджуваній період набуває значення «пов'язаний із незаконним виробництвом і торгівлею наркотиками»: *narco-threat* 'негативні соціальні наслідки поширення наркобізнесу', *narco-guerilla* 'член озброєної партизанської організації наркомафії, наркобойовик' ("*Bill Clinton's (anti) drug tsar, Barry McCaffrey, denounced its rebels as narcoguerrillas*" (The Economist, 25 Oct 1997)), *narcoterrorism* 'союз між наркоділками і збройними угрупованнями, що займаються терористичною діяльністю' та багато інших.

В українській мові у досліджуваній період зростає активність префіксоїдів квазі-, псевдо-, лже-, напів-, недо- у творенні оцінних, здебільшого негативно забарвлених, неологізмів. Форманти квазі-, псевдо- і менш продуктивний лже- є майже ідентичними за своєю семантикою. Їх об'єднують семи «несправжній», «удаваний», які, додаючись до значення твірної основи, негативно забарвлюють деривати: *квазісудочинство, квазіеліта, квазіпатріотизм; псевдоактивність, псевдоблагодійник, псевдореформа; лжестабільність, лжеметод, лжетрадиція* тощо.

Префіксоїди недо- і напів- наближаються за значенням до вище згаданих формантів і утворюють оцінні неологізми із семантикою неповноти вияву ознаки, невідповідності певним нормам та еталонам: *недомистецтво, недопоет, недоідея; напівправа, напівмакулатура* («*Але ця, до речі, дуже різна белетристика якось ніяковіє поміж: завалів попси чи нової книжкової напівмакулатури*» (ЛУ, 45/06, с.6)), *напівокупація* та інші.

2.2.2. У 90-ті роки ХХ – на початку ХХІ століття в англійській мові функціонує словотворчий елемент *must-*, який щойно з'явився і отримав назву "combining form" (Ауто, 1989, 259). Маючи загальне значення «надто необхідний, дуже бажаний» формант утворює позитивнооцінні неологізми, серед яких іменники *must-see* 'дещо, що необхідно побачити, особливо про видовище, розвагу тощо' ("*this sassy and superior suspense thriller is a must-see*"), *must-read* 'дещо, що має бути прочитано' ("*it's a must-read for anyone interested in the geologic history recorded in the landscape*") тощо.

2.2.3. Серед англійських нових продуктивних словотвірних формантів префікс *near-* у значенні «майже», при цьому наявність оцінності у семантиці новотвору залежить від значення кореневої морфеми. Так, наприклад, неологізм *near-video-on-demand* 'платний телеканал, який цілодобово демонструє (з невеликими перервами) популярні кінофільми' не є оцінним, оскільки подібність телеканалу до відео за замовленням не сприймається як дещо негативне, тоді як синонімічні інновації *near-collapse, near-demise, near-death, near-gridlock, near-meltdown*, які позначають ситуацію на межі краху, занепаду, руйнацію, майже повну дезорганізацію, та подібні до них, очевидно, є негативно забарвленими.

Префікс *cyber-* із загальним значенням «пов'язаний з комп'ютерами» виявляє високу активність у творенні оцінних іменників-інновацій у сфері інформаційних технологій, а також неологізмів, пов'язаних зі злочинністю у цій сфері: *cybercriminal* 'особа, яка здійснює злочини з допомогою комп'ютерної техніки', *cyber-jihad* "кіберджихад", електронна "священна війна" екстремістських організацій і угруповань, атака на інформаційні, комп'ютерні системи, програми і дані, *cybervandal* 'кібервандал, той, хто отримує моральне задоволення від проникнення у чужі програми' тощо.

Близьким до префікса *cyber-* за своєю семантикою є словотворчий формант *e-*, скорочене від *electronic*, (*e-bomb*) (*e-waste*). Розглядаючи *e-* як префікс, підтримуємо думку висловлену деякими дослідниками, які вважають, що аббревіатури можуть виконувати роль афіксальних елементів [22].

Доволі активно в якості препозитивного форманта функціонує аббревіатура *Mc-*: *McFashion* "Мак - мода", масова, сурогатна мода, *McMansion* 'величезний, розкішний будинок' тощо.

Близькі за значенням префікси-інтенсифікатори демонструють досить високу активність у досліджуваній період: *super-* (*superthriller* 'фільм або книга пригодницького жанру з дуже захоплюючим сюжетом (користується великою популярністю)', *superterrorism* 'сучасний тероризм (з реальною загрозою використання терористами зброї масового знищення)'), *mega-* (*megacelebrity* "мегазірка", всесвітньо-відома особистість; всесвітня слава, відомість', *megaego* 'надто завишена самооцінка'), *hyper-* (*hyperengineering* 'поєднання процесів ділової діяльності в єдиний "мега-процес"'), запозичений з німецької *über-* (*überhipness* 'надсучасність, надмодність', *übernerd* 'дуже відомий спеціаліст, знаток в галузі сучасної комп'ютерної техніки, програмного забезпечення') і менш продуктивний *giga-* (*gigadeath* 'тотальне знищення'). Необхідно зазначити, що знак оцінки неологізмів, утворених за участю вище згаданих префіксів, залежить від семантики кореневої морфеми.

В утворенні оцінних іменників-інновацій також беруть участь малопродуктивні префікси та префіксоїди *poly-* (*polyattentiveness*), *multi-* (*multi-slacking* 'ігри на комп'ютері у робочий час замість виконання службових обов'язків'), *quasi-* (*quasi-scandal* 'незначний скандал').

Аналіз матеріалу в українській мові також засвідчує досить високу активність префіксів-інтенсифікаторів, серед яких іншомовні, але вже адаптовані українською, супер- і мега-, ультра- та питомий афікс над-, які виражають особливість, надзвичайність, неперевершеність, найкращість за певними характеристиками і т.п., наприклад,

суперперспектива, супероптиміст; мегазірка, мегаметр; надцінність, надмислення 'вища за звичайну здатність до пізнання дійсності усього буття' та інші. Іноді в мові паралельно функціонують оцінні інновації, утворені за участю синонімічних іншомовних і власне українських формантів, наприклад, *суперпатріот, ультрапатріот* і *надпатріот*. Зауважимо, що, хоча більшість таких дериватів є позитивно забарвленими, знак оцінки похідного слова залежить також від значення основи, до якої додається префікс. Так, утворюючи неологізм *мегатеракт*, префікс мега- лише посилює негативну оцінність лексеми *теракт*, а префікс над- може виражати словотвірне значення надмірності, перевищення норми, межі, наприклад, *надцентралізація*.

Відносно продуктивним у творенні оцінних неологізмів є іншомовний префікс анти-. Похідні здебільшого виражають протилежність, протидію, ворожість тому, що позначено твірною основою, що і впливає на знак оцінки. В межах цієї структурної підгрупи фіксуємо як негативно (*антиробота, античеснота*), так і позитивно забарвлені (*антидебілізація, антикультівець*) інновації.

Префікс *де-*, поєднуючись із твірними основами на -ізацій / -изацій, -ацій, утворює нові оцінні одиниці на позначення соціальних процесів, які відбуваються у суспільстві, що здебільшого полягають у знищенні, ліквідації того, що було раніше. В таких випадках особливо важливим є політично-культурний контекст, який дозволяє зрозуміти, чи є позбавлення від чогось позитивною чи негативною зміною для суспільства, що у результаті і визначає знак оцінки новотвору. Наприклад, позитивнооцінні *детнізація* («Новий уряд готовий йти на зниження податків, скасувати репресії податкової та інших структур, очікує від бізнесу **детнізації**, чесної праці і сплати податків» (Нід, 6/05, с.2)), *деімперіалізація* 'знищення імперії, імперського світобачення, мислення; відмова від проведення імперської політики' («Цивілізований світ твердо став на шлях реалістичної політики, політики повної **деімперіалізації** Росії» (ЛУ, 19.03.92)) тощо й негативнооцінні *депрофесіоналізація* 'зниження професійного рівня; перебування на важливих, відповідальних посадах людей із низьким рівнем професійної підготовки, непрофесіоналів' («Найбільшою бідю для України є і ще певний час буде **депрофесіоналізація**» (Діло, 27.01.97)), *дегуманізація* 'приниження людської гідності, цінності кожної особистості; заперечення ідеалів гуманізму' («Криза є безпосереднім наслідком **дегуманізації** суспільства» (ЛУ, 3.12.92)) та інші.

Оцінні інновації-іменники утворено також за участю непродуктивних префіксів та префіксоїдів: мікро- (*мікрокартина*), пост- (*постсклеротизм* («Ось так постмодернізм перекочує у **постсклеротизм**, коли надідея Петька чи Гоци гоцає босоніж рештками

читацьких спогадів і авторської точності» (ЛУ, 30/06, с. 6)), нео- (*неофарисей*), міні- (*міні-мініатюрист*), архі- (*архітвір*), мало- (*малоінформативність*), пан- (*пангуманізм*), ре- (*реінтеграція*), спів- (*співобвинувачений*), все- (*всещедрість*) та інші.

2.3. Нові оцінні іменники-компози. Композиція є одним з високопродуктивних способів творення нових оцінних іменників в англійській та українській мовах кінця XX – початку XXI століття (17% і 21% одиниць відповідно). Прозора внутрішня форма складних неологізмів сприяє великому ступіню образності, експресивності та маркованості таких одиниць.

2.3.1. Словоскладання, що є, за термінологією В. В. Віноградова, синтаксико-морфологічним способом словотвору [4], представляє собою широко розповсюджене явище не тільки в англійській, а і в усіх інших індоєвропейських мовах. Відомо, що його сутність полягає в тому, що нове слово утворюється з двох, рідше трьох існуючих повнозначних основ, при чому, як правило, значення утвореного цілого стає не тотожним сумі значень частин, що входять до його складу [1, с. 68].

Знаходження чітких та об'єктивних критеріїв розмежування між справжніми складними словами та стійкими визначальними комплексами, в яких іменник у формі загального падежу вживається як препозитивне визначення, досі залишається проблемою у мовознавстві. В цьому дослідженні у наші задачі не входить детальне теоретичне висвітлення проблеми і тим більше її подальша розробка, тому, наслідуючи підхід деяких мовознавців [1, с. 69], строго обмежуємося розглядом так званих «класичних складних слів», застосовуючи при цьому критерії, запропоновані А. І. Смирницьким та О. С. Ахмановою для визначення складного слова, а саме ціліснооформленості і, у більшості випадків, ідіоматичності, а іноді граматичної неоформленості перших компонентів [18].

Група оцінних неологізмів, утворених шляхом словоскладання, в межах якою є як негативно, так і позитивно забарвлені одиниці, є досить численною у досліджуваний період в англійській мові, при цьому найпродуктивнішою моделлю є N + N: *goalhanger* 'зневажл. гравець, який проводить більшу частину гри біля ворот команди-суперника в надії забити легкий гол', *data-snatcher* 'викрадач інформації з комп'ютеру, комп'ютерний пірат', *cot-case* 'брит. розм. ексцентрична або божевільна людина', *stage-phoning* 'манера показово, навмисно голосно розмовляти з кимось по телефону, хизуючись і привертаючи увагу оточуючих' тощо.

Серед непродуктивних моделей нових оцінних іменників-комполітів, що з'являються в англійській мові в останнє десятиріччя XX – на початку XXI століття фіксуємо наступні:

Adj + N (*hotdot* ‘«крута» інтернетівська компанія’), Adj + on + Adj (*blue-on-blue* ‘втрати в живій силі і техніці у результаті помилкових обстрілів і бомбардувань’), N + Adj (*war-lite* ‘«полегшений», з незначними втратами (про війну)’), тощо.

2.3.2. Найбільша кількість нових складних оцінних іменників в українській мові періоду, що вивчається, утворено чистим основоскладанням (*жінкозвір, людинобог*) і складно-суфіксальним способом, коли основоскладання поєднується із суфіксацією (*правдописка, своєземець*). Основи поєднуються за допомогою інтерфіксів (о, е/є, и) або у поодиноких випадках нульовим сполучним голосним. Нові оцінні іменники утворюються на основі об’єктної синтаксичної конструкції (опорне дієслово недоконаного виду + залежний іменник (у більшості випадків без прийменника): *фанероспівачка, правозахисник, кризоутворювач, вушкодерник, доброчинник, окоплюв, україножер, мандатоносець*; атрибутивної синтагми, або іменного словосполучення (іменник + залежний прикметник): *сизопташечка, високолобець, фальшиво валютник*, а також займенниково-іменникової об’єктної конструкції (віддієслівний іменник + залежний займенник у родовому відмінку) на позначення опредметненого процесу над самим собою: *самооблуда, самовіднайдення, самопоновлення*.

Серед оцінних іменників-неологізмів досліджуваного періоду ті, що утворені словоскладанням (зрощенням та юкстапозицією), формують відносно невелику групу Зрощення є результатом універбації кількох синтаксично пов’язаних слів, які зберегли свою граматичну форму, при цьому, на відміну від базової синтаксичної конструкції, опорний компонент є наголошеним, а порядок частин закріпленим [19, с. 148]. Низку одиниць утворено на основі чистого зрощення, частку – зрощеннево-суфіксальним способом (*нікомуненалежність, нарукуросійство*). До оцінних іменників-неологізмів, утворених словоскладанням, зрощенням зокрема, відносимо складні новотвори із препозитивними компонентами кіно-, відео-, авто-, -радіо, та подібними, погоджуючись із думкою низки мовознавців, які вважають здатність таких елементів вживатися самостійно, як повнозначні слова, підставою для того, щоб кваліфікувати їх як компоненти складних слів [6, с. 90; 7, с. 41; 16, Т. I, с. 243–244; 19, с. 148]. Наприклад, *кінохіт, автоконтрабанда, відеопіратство, радіошахрайка* тощо. Ескпресивності та оцінності подібних неологізмів сприяє їхня здатність поєднувати номінативну функцію із характерологічною, при цьому їхня маркованість зростає, коли компоненти таких складних слів є різними, а іноді протилежними, за стильовою та семантичною належністю, наприклад: *кінопоміи, автотехночудо, кіноверики* («*Ми ж з вами за цю п’ятирічку скуштуємо стільки кіновериків, що, либонь, вважатимемо себе за знавців*

світового кінематографу» (Кур'єр Кривбасу, 1996, № 53–54, с.40)) тощо.

Аналіз структури і способів творення оцінних іменників-неологізмів межі XX – XXI століть демонструє невисоку продуктивність юкстапозиції, під якою розуміємо складання кількох оформлених слів або форм слів в одну лексичну одиницю, для якої характерне поєднання двох чи більше компонентів без сполучних голосних [13, с. 3]. У мовному корпусі цього дослідження переважають субстантивні юкстапозити, які складаються з двох компонентів-іменників, питомих українських, запозичених або інтернаціональних, на письмі поєднаних дефісом: *медіа-магнат*, *медіа-піратство*, *диво-дерево* тощо.

2.4. Нові оцінні іменники-абрєвіатури. Низку оцінних інновацій в англійській та українській мовах зламу XX – XXI століть утворено шляхом абрєвіації (3% – в англ. мові і 6% – в укр. мові).

2.4.1. Хоча абрєвіатури, особливо акроніми, є дуже поширеними в англійській мові межі XX та XXI століть [11, с. 27; 21], кількість абрєвіатур в масиві оцінних інновацій досліджуваного періоду є відносно незначною. При цьому деякі з оцінних ініціальних скорочень призначені для вживання виключно у письмовому мовленні, як наприклад, *RTFM* ‘комп. розм., грубо read the fucking manual (вживається здебільшого в електронних листах як реакція на питання, відповідь на яке є без сумніву очевидною)’, інші – не характеризуються подібними обмеженнями у функціонуванні: *FSP* (*filthy street person*) ‘волоцюга, бомж’, *COTU* (*center of the universe*) ‘людина егоцентристських та егоїстичних поглядів’, *kipper* (*kids in parents' pockets eroding retirement savings*) ‘дорослий син чи дочка, які живуть за рахунок батьків’ (“*Have you got a **kipper** in your nest? The first withering acronym of the year has been coined by the British building society Prudential to describe adult children reluctant the fly the nest. "**Kippers**" – Kids In Parents' Pockets Eroding Retirement Savings – are a million strong in Britain. In Japan, where they are described as "Parasite Singles", adults living in the family home are considered a serious drain on the ageing population*” (The Irish Times, Jan. 13, 2004)),

2.4.2. Серед українських оцінних іменників-неологізмів кінця XX – початку XXI століття переважають часткові абрєвіатури, які у мовознавстві також називають частковоскороченими абрєвіатурами, або контрактурами, і які утворені з частини або частин слів і повного слова. Високопродуктивними є універбати, в яких повне слово-означуване поєднується із усіченими прикметниками, що функціонують як початкові компоненти абрєвіатури і здебільшого представлені лексеми-морфемами, як запозиченими, так і питомими, серед яких **теле-** (від *телевезійний*): *телехануга*, *телезнаменитість*; **нарко-** (від *наркотичний*): *наркодилер*, *наркокапітал*; **політ-** (від

політичний): *політістеблішмент, політприслуга*; **еко-** (від *екологічний*): *ековандалізм, екокатастрофа*; **біо-** (від *біологічний*): *біозброя*; **агро-** (від *аграрний*): *агромафія*; **парт-** (від *партійний*): *партрозмноження*; **секс-** (від *сексуальний*): *секс-гейт*; **імпер-** (від *імперський*): *імпершовініст*; **держ-** (від *державний*): *держпахан*; **літ-** (від *літературний*): *літпідлабузник, літбазікання*; **тер-** (від *терористичний*): *терахт*; **порно-** (від *порнографічний*): *порноіндустрія, порнопродукція* тощо. Прозора внутрішня форма таких абrevіатур полегшує розуміння їхнього значення, в тому числі інтерпретації його оцінного компонента, іноді навіть поза контекстом. Такі одиниці є емоційно-експресивно маркованими і часто вживаються з метою досягнення певного стилістичного ефекту, зокрема іронії, викривальності тощо: «*І характеризує ця відмінність не лише інтелектуальний рівень наших кіношників, що залюбки віддали свою власність чужиницьким телеханугам*» (Дніпро, 2000, № 11–12, с. 20); «*Здавалося, що після «Я, Богдан», а особливо після творчого буйства «Вічного Миколая» він себе завершив і міг позиркувати на нашу літсуєту звисока, з мефістофельською посмішкою літературного Зевса*» (ЛУ, 40/06, с. 2).

Ініціальні абrevіатури, чи акроніми, утворені з початкових звуків чи літер слів, не є широко представленими в українському досліджуваному матеріалі, однак функціонують як основи для творення низки оцінних неологізмів, в тому числі іменників. Так, наприклад, від запозиченої з російської абrevіатури *бомж* на межі століть утворюються оцінні субстантивні неологізми *бомжатня, бомження, бомжизація, бомжиха*, а ініціальна абrevіатура *ГЗЕ* (*голографічний захисний елемент*), поєднуючись із *гедзь*, у процесі телескопії утворює негативно забарвлений новотвір зі значенням ‘ГЗЕ (голографічний елемент захисту) настирний, всюдисущий, набридливий, як гедзь’ (*ГЗЕдзь кусає за кишеню*) (ПК, 7/04, с. 23)).

2.5. Нові оцінні іменники-телескопізми. Телескопія (злиття, зрощення), під якою розуміють спосіб словотвору, що полягає у злитті повної основи одного твірного слова з усіченою основою іншого або у поєднанні двох усічених основ вихідних слів (Английские 83, 101), є надзвичайно продуктивним способом утворення англійських оцінних неологізмів у період, що вивчається (23% одиниць). В українській мові досліджуваного періоду оцінні неологізми-телескопізми складають 6%.

2.5.1. Як визначають дослідники, семантика нового слова, утвореного шляхом телескопії, включає в себе повністю або частково значення компонентів, що входять до його структури [3, с. 174]. Така особливість телескопізмів, виразність та експресивність їхньої внутрішньої форми, очевидно, зумовлює їхню активність як засобів оцінної

номінації в англійській мові кінця XX – початку XXI століття. Наприклад, *biostitute* (biologist + prostitute) ‘вчений, якому платять за те, що він свідчитиме на користь компанії, що завдає шкоди довкіллю’ (“*And for 20 years, they’ve been trying to deceive the American public by housing these phony scientists. We call them **biostitutes** who are lying and deceiving the American public and saying there’s no such thing as global warming*” (MSNBC, May 25, 2004)), *funtamination* (fun + contamination) ‘розбещеність задоволеннями, забавами’, *diabesity* (diabetes + obesity) ‘діабет, спричинений надмірною вагою; стан здоров’я людини, що страждає діабетом і має надмірну вагу’ (“*Dr Phillips said some authorities had compared the world epidemic of "**diabesity**" (diabetes and obesity) expected in the first 20 years of the 21st century to the AIDS epidemic in the last 20 years of the 20th century*” (The Advertiser, Febr. 8, 2002)), *brandalism* (brand + vandalism) ‘спотворення екстер’єру будівель та естетичного вигляду міста загалом різноманітними рекламними щитами і т. п.’ (“***Brandalism** [is] the creeping corporatisation of schools, libraries and other public buildings, which are gradually being daubed with company logos and slogans. The process is all too common in the United States and it is starting to happen here. Have you been in a Yahoo! taxi yet?*” (The Daily Telegraph, Apr. 5, 2001)), *sheeple* (sheep + people) ‘люди, які покійно і сліпо вірять в ідею, легко підпадають під чийсь вплив’ тощо.

2.5.2. Значна кількість оцінних іменників-інновацій в українській мові, як і в англійській, виникає внаслідок телескопії. Оцінні телескопізми в українській мові досліджуваного утворюються за різними моделями. Найчастіше твірними основами є іменники, в тому числі антропоніми: *литвинарник* (Литвин + свинарник) ‘свинарник, в якому править В. Литвин (зневажливо про Верховну Раду)’ («*Із Верховної Ради — улюбленого вашого **литвинарника** – виженуть*» (5-ий канал: 5 копійок, 27.02.06)), *відМОРОЗок* (відморозок + Мороз) ‘О. Мороз та його однодумці’ («*Кучмоноїдам, **відМОРОЗкам**, голубим пацанам вхід заборонено*» (СТБ: Вікна-Новини, 12.07.06)), *хамократія* (хам + демократія), *кучманізм* (Кучма+комунізм) тощо. Іншою продуктивною моделлю є комбінація основ дієслова та іменника, наприклад, *відсидент* (відсидіти+дисидент) ‘дисидент, що «відсиджує» термін ув’язнення’, *балотриса* (балотуватися+актриса) ‘жінка, що балотується, як актриса’ («*Вітренко – професійна **балотриса***» (ПК, 3/04, с. 7)), *політреформа* (політреформа + пролетіти) ‘політреформа, яка не пройшла (пролетіла)’. Серед інших моделей телескопії злиття прикметника та іменника, але такі випадки є поодинокими: *бувшовик* (бувший + більшовик).

2.6. Префіксно-суфіксийнний словотвір нових оцінних іменників. Префіксно-суфіксийнний словотвір нових оцінних іменників є характерним тільки для однієї з

порівнюваних мов, зокрема, для української, що пояснюється різноструктурністю зіставляваних мов. Однак такий спосіб не є продуктивним у творенні нових оцінних іменників у кінці XX – на початку XXI століття (3% досліджуваних інновацій).

До іменників, утворених префіксно-суфіксом способом, відносять ті, що формуються приєднанням префікса і суфікса до твірної основи, а також ті, що виникають на основі прийменниково-іменникових сполучень, у яких прийменники виконують функцію префікса і разом із суфіксами беруть участь у словотворчому процесі [17, с. 289].

Більшість оцінних неологізмів-іменників утворена від іменникових основ і представлена малопродуктивними і непродуктивними словотвірними типами, серед яких без- + /-j-/ (*безгрунття, безпідмурів'я*), без- + -ич (*безголович*), без- + -ець (*безхлібець*), за- + /-j-/ (*закулісія*).

Відприкметникові оцінні інновації-субстантиви належать до двох малопродуктивних способів: у- + -н'н'- (*усамостійнення, узалежнення, унезалежнення*) та о- + -н'н'- (*ошляхетнення*).

3. Висновки

3.1. Аналіз шляхів і засобів поповнення англійської та української мов кінця XX – початку XXI століття оцінними неологізмами-субстантивами засвідчує перевагу морфологічного способу над семантичною деривацією та запозиченням у обох мовах.

3.2. У ході вивчення особливостей деривації оцінних іменникових новотворів доходимо висновку, що в обох мовах досліджуваного періоду найбільшу кількість оцінних неологізмів-іменників утворено суфіксом способом. Значна частка нових оцінних субстантивів утворилася у зіставляваних мовах шляхом композиції. В англійській мові також досить продуктивними є телескопія та префіксний спосіб словотвору. Складно-суфіксний, а також префіксно-суфіксний способи утворення оцінних неологізмів кінця XX – початку XXI ст. є лакунарними в англійській мові зазначеного періоду. Такі розбіжності пояснюються різноструктурністю зіставляваних мов.

3.3. Аналіз префіксних оцінних неологізмів дозволяє виявити специфічну природу у порівнюваних мовах префіксів-інтенсифікаторів, які мають здатність посилювати оцінність, закладену у семантику твірної основи.

3.4. Серед формантів, що беруть участь у словотворі оцінних неологізмів в англійській та українській мовах кінця XX – початку XXI століття, зафіксовано ті, які можуть надавати дериватам певного забарвлення, однак з'ясовано, що у зіставляваних мовах знак оцінки похідного у більшості випадків визначається комбінацією основи та афікса, тому можливо говорити лише про перевагу одиниць з негативним або позитивним

забарвленням серед інновацій, утворених за участю певного словотворчого форманту.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Амосова Н. Н.* Этимологические основы словарного состава современного английского языка / Н. Н. Амосова. — М. : Издательство литературы на иностранных языках, 1956. — 218 с.
2. *Березовенко А. В.* Лексичні інновації в сучасній болгарській мові (на матеріалі 80-х років) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.03 “Слов’янські мови” / А. В. Березовенко. — К., 1993. — 16 с.
3. *Бортничук Е. Н.* Словообразование в современном английском языке / Е. Н. Бортничук, И. В. Василенко, Л. П. Пастушенко. — К. : Вища шк., 1988. — 261 с.
4. *Виноградов В. В.* Об основном словарном фонде и его словообразующей роли в истории языка / В. В. Виноградов // Известия АН СССР. — 1951. — Вып. 3. — С. 4.
5. *Віняр Г. М.* Словотворчі тенденції в сучасній українській мові (на матеріалі усного і писемного мовлення 80-х – початку 90-х років XX століття : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Г. М. Віняр. — Дніпропетровськ, 1992. — 229 с.
6. *Городенская Е. Г.* Аффиксоиды украинского языка / Е. Г. Городенская // Проблема статуса деривационных формантов. — Владивосток : ДВО АН СССР, 1989. — С. 86–94.
7. *Городенська К. Г.* Префікси і префіксоїди в українській мові / К. Г. Городенська // Мовознавство. — 1986. — № 1. — С. 36–41.
8. *Жлуктенко Ю. А.* Динамика словообразовательной системы и неологизмы / Ю. А. Жлуктенко // Английские неологизмы. — К. : Наукова думка, 1983. — С. 5–11.
9. *Заботкина В. И.* Новая лексика современного английского языка / В. И. Заботкина. — М. : Высшая школа, 1989. — 124 с.
10. *Зацний Ю. А.* Розвиток словникового складу англійської мови в 80-ті – 90-ті роки XX століття : дис. ... доктора філол. наук : 10.02.04 / Ю. А. Зацний. — Запоріжжя, 1999. — 403 с.
11. *Зацний Ю. А.* Мова і суспільство : збагачення словникового складу сучасної англійської мови / Ю. А. Зацний, Т. О. Пахомова. — Запоріжжя : Запорізький держ. університет, 2001. — 243 с.
12. *Земская Е. А.* Словообразование как деятельность / Е. А. Земская. — М. : Наука, 1992. — 220 с.

13. *Клименко Н. Ф.* Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові / Н. Ф. Клименко. — К. : Наук. думка, 1984. — 251 с.
14. *Коць Т. А.* Функціональний аспект лексичної норми в засобах масової інформації (на матеріалі газет 90-х років ХХ ст.) : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Т. А. Коць. — К., 1997. — 194 с.
15. *Мазурик Д. В.* Інноваційні процеси в лексиці сучасної української літературної мови (90-і роки ХХ ст.) : дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.01 / Д. В. Мазурик. — Львів, 2002. — 212 с.
16. *Русская грамматика* : [в 2-х т.]. — М. : Наука, 1980. — Т. I. — 783 с.
17. *Словотвір сучасної української літературної мови* / [відп. ред. М. А. Жовтобрюх]. — К. : Наукова думка, 1979. — 406 с.
18. *Смирницкий А. И.* Образования типа stone wall, speech sound в английском языке / А. И. Смирницкий, О. С. Ахманова // Доклады и сообщения Института языкознания АН СССР, II. — М., 1952.
19. *Стишов О. А.* Українська лексика кінця ХХ століття : (на матеріалі мови засобів масової інформації) / О. А. Стишов. — [2-ге вид., переробл.]. — К. : Пугач, 2005. — 388 с.
20. *Ферм Л.* Особенности развития русской лексики в новейший период (на материале газет) / Л. Ферм. — Uppsala, 1994. — 238 с.
21. *Preface* // Oxford Dictionary of Abbreviations. — Oxford : Oxford University Press, 1996. — 397 p.
22. *Quinion M.* In Brief [Електронний ресурс] / M. Quinion. — Режим доступу : <http://www.worldwidewords.org/>. — 2000. — Nov. 10.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

23. Діло, 27.01.97.
24. Дніпро, 2000, № 11 – 12, с.20.
25. Кур'єр Кривбасу, 1996, № 53 – 54, с.40.
26. Літературна Україна, 1992 – 2006.
27. Нація і держава, 6/05, с.2.
28. *О. Стусенко.* Епістола Катерині Калитко про її роль і місце.
29. Політика і культура, 7/04, с. 23; 3/04, с.7.
30. Україна, 1996, №6 – 7, с.5.
31. Україна молода, 172/06, с. 5.
32. Час/Time, 18/96, с. 3.

33. Economist, 16 Nov 1996; 25 Oct 1997.
34. MSNBC, May 25, 2004.
35. Newsweek, 23 Dec 1996.
36. The Advertiser, Febr. 8, 2002.
37. The Irish Times, Jan. 13, 2004.
38. The Daily Telegraph, Apr. 5, 2001.
39. The Detroit News, June 2, 1998.

Надійшла до редакції 25.09.2010

© 2010 О. Л. Путіліна
(м. Донецьк)

КАТЕГОРІЯ ВІДМІНКА У СВІТЛІ ТРАДИЦІЙНОЇ, УНІВЕРСАЛЬНОЇ, ГЕНЕРАТИВНОЇ ТА ВІДМІНКОВОЇ ГРАМАТИК

**ПУТІЛІНА О. Л. КАТЕГОРІЯ ВІДМІНКА У СВІТЛІ ТРАДИЦІЙНОЇ, УНІВЕРСАЛЬНОЇ,
ГЕНЕРАТИВНОЇ ТА ВІДМІНКОВОЇ ГРАМАТИК (ДО 70-Х РОКІВ ХХ СТ.)**

Стаття присвячена визначенню статусу категорії відмінка в межах магістральних напрямів світової лінгвістики ХХ століття, а саме: традиційної (утрадиційненої) й універсальної граматики, а також відмінкової граматики як новосформованого окремого напрямку лінгвістичних досліджень. Охарактеризована суперечлива ситуація щодо визначення приналежності відмінка до певного рівня мови і наявності / відсутності формальних маркерів відмінкових форм. Проаналізовані основні підходи до визначення методу дослідження цієї категорії з урахуванням їхніх переваг і недоліків.

**ПУТИЛИНА О. Л. КАТЕГОРИЯ ПАДЕЖА В СВЕТЕ ТРАДИЦИОННОЙ, УНИВЕРСАЛЬНОЙ,
ГЕНЕРАТИВНОЙ И ПАДЕЖНОЙ ГРАММАТИК (ДО 70-Х ГОДОВ ХХ ВЕКА)**

В статье определяется статус категории падежа в рамках магистральных направлений мировой лингвистики ХХ века, а именно: традиционной (ставшей традиционной) и универсальной грамматик, а также падежной грамматики как новосформированного отдельного направления лингвистических исследований. Была охарактеризована противоречивая ситуация, сложившаяся в отношении принадлежности падежа тому или иному уровню языка и наличия / отсутствия формальных показателей падежных форм. Проанализированы основные подходы к установлению метода изучения этой категории с учетом их преимуществ и недостатков.

**PUTILINA O. L. THE CATEGORY OF CASE IN THE LIGHT OF TRADITIONAL, UNIVERSAL,
GENERATIVE AND CASE GRAMMARS (UP TO THE 70^S OF THE XXTH C.)**

The article is devoted to the problems of case grammar in the light of the general linguistic paradigm. It is aimed at establishing the sources of case grammar and tracing the reasons, preconditions, and specific nature of its development as an independent linguistic trend. In this paper the category of case is seen as a basic category in the conception of case grammar. The process of developing conceptual principles of the theory of deep cases in American and Ukrainian linguistics from the concepts of universal grammar to the theories of structuralism, functionalism, traditional linguistics and partly generative grammar has been described. In those approaches, except the traditional one, the case was qualified as a deep universal category which can be represented in all languages of the world irrespective of their genetic belonging to a language group or territorial diffusion. The methodological basis of Ch. Fillmore's conception is the synthesis of philosophic grammars of the XVI-XVII c., in particular Cartesians rationalistic conception, the German classic philosophy and the philosophy of neopositivism. Fillmore's theory promoted a new vision of the system of cases, their formal / informal manifestations, semantic meanings and structural characteristics on the level of the sentence structure. The study of the deep and the surface levels of the case category, the principles and regularities of its surface manifestation have enabled scholars to determine the peculiarities of reflection of the semantic meaning with the means of any natural language, in particular Ukrainian and English. The principal part in the case theory belongs to grammatical categories of the verb and the noun as the invariant means of case presentation because the surface form of a case is a morphological form of the noun. The principles of correlation of word-forming, morphological, morphosyntactic and purely syntactic markers of conveying the case semantics have been analyzed with the focus on a specific character of traditional, universal, generative and case grammars and their methods from the beginning of XX AD to the 70^s of the XXth c. The effectiveness and the scientific adequacy of the general synthesized linguistic method for the analysis of the category of case has been proved.

Ключові слова: афікс, категорія відмінка, поняттєва категорія, тип речення, укрупнення граматики, універсальний синтезований метод.

Проблема кореляції компонентів глибинної структури речення із відповідним набором формально-поверхневих відмінків, а також виявлення тенденцій реалізації елементів глибинної організації на поверхневому рівні речення в сучасних українській та англійській мовах, що є, власне, об'єктом дослідження відмінкової граматики як

окремого, специфічного напрямку дослідження в сучасній лінгвістиці, останнім часом набуває актуальності. Але попри видиму сучасність і самостійність відмінкова граматика має власну історію і причини свого постання, а ключова категорія, довкола якої вона побудована, – категорія відмінка – досі залишається не проаналізованою в усіх своїх можливих виявах у різних мовах світу, зокрема в українській та англійській, які становлять безпосередній інтерес для нашого дослідження. Удавана простота вивчення категорії відмінка як словозмінної категорії, що презентує себе через систему афіксів, протягом тривалого часу вводила в оману багатьох дослідників своєю «звичністю», «елементарністю» і прив'язкою тільки до слов'янських мов як мов флективного типу, а власне-природа й особливості семантико-синтаксичної організації конструкцій, в які включені відмінкові форми в певній мові, фактично, неможливість їхньої побудови поза відмінками довгий час залишалися за межами сфери зацікавлень науковців, що, у свою чергу, зумовлює **актуальність** пропонованого дослідження. Тому **метою** цієї статті є огляд тих тенденцій у світовій лінгвістиці, що мали місце безпосередньо перед остаточним формуванням відмінкової граматики як лінгвістичного напрямку та його базової категорії або впливали на неї під час і після її самооформлення, а безпосереднє **завдання** полягає у з'ясуванні статусу відмінка – основного **об'єкта** нашої розвідки, його природи, семантики й закономірностей реалізації, насамперед, у різноструктурних мовах, не поєданих генетичною приналежністю до однієї мовної групи чи спільним ареалом функціонування.

На початку ХХ століття після проголошення представниками школи “Слів і речей” (В. Мейєр-Любке, Р. Мерінгер, Й. Міккола та інші) примату семантики над фонетикою і перенесення його на етимологічні дослідження зміщення акцентів на семантику відбулося й у граматиці. У цей час особливої ваги набуває вивчення семантичної мотивованості граматичних одиниць, співвідношення в них семантичного і формально-граматичного змісту і под. Найпотужнішим стимулом були праці з формалізації семантики, де стверджувалося, що семантика повинна мати свій синтаксис, породжуваний до й незалежно від синтаксису членів речення.

На певному етапі розвитку ідею “синтаксису в семантиці” [44, с. 204], а також ідею “синтаксису акту висловлення”, що передбачала врахування насамперед семантичного плану повідомлення, було поєднано. Останнє конкретизувалося в концепції глибинних структур [25, с. 32]. За Н. Д. Арутюновою, ідея глибинних структур виникла з прагнення знайти оптимальний спосіб опису ситуації неоднозначності у відношеннях між формою і

змістом у синтаксисі. Це знаходить вияв у можливості однакового прочитання різних речень [2, с. 119].

Більш віддаленим прообразом глибинних структур – і водночас їхнім реальним підґрунтям – виявилися ідеї синтаксичної типології мов [1, с. 12; 29, с. 124], пор. праці Й. Ф. Андерша, В. Г. Гака, А. Мартіне, І. І. Мещанинова, Ч. Філлмора, В. М. Ярцевої тощо. Так, І. І. Мещанинов стверджував, що спільним для усіх мов субстратом (лінгвістичною субстанцією) виступають елементи не морфології та лексики, а синтаксису, тому що визначальні синтаксичні категорії беруть участь у членуванні кожного речення: “Підмет, присудок, додаток, означення є загальномовними категоріями; їх наявність зумовлена тією функцією, яку вони виконують у побудові речення; їх призначенням є передача відношень між його членами, оскільки предикативні, об’єктні й атрибутивні відношення простежуються в усіх мовах” [18, с. 7]. Подібний підхід щодо категорії відмінка запропонували А. Мартіне, Ч. Філлмор, хоча, на відміну від І. І. Мещанинова, вони заперечували трактування функцій членів речення як універсальних мовних категорій, підкреслюючи їх суто логічне походження. А. Мартіне також вказує на подібність “глибинного відмінка” Ч. Філлмора до “синтаксичної функції” у власному розумінні [43, с. 5-24]. Власне, А. Мартіне і Ч. Філлмор під “відмінком” розуміли місце в глибинній семантичній структурі висловлення, позначеній як “sentence type”, а на поверхневому рівні речення відмінки можуть реалізовуватися по-різному: у формі відмінка (у традиційному морфологічному значенні), прийменника, безприйменникового додатка, обставини тощо. Аналогічні ідеї розвиваються в багатьох працях російських та українських лінгвістів – Н. А. Арутюнової, А. В. Власенко, В. Г. Гака, М. М. Гухман, М. Л. Іваницької, С. Д. Кацнельсона, Г. О. Климова, О. В. Коськіної, О. С. Мельничука, Н. І. Моревої, Т. М. Наумової та ін. [2; 5; 6; 8; 10; 11; 12; 13; 16; 19; 21; 32].

Загалом поняття відмінка (гр. *ptósis*, лат. *casus* – падіння, від метафори “*падіння костей у грі*”) уживалося ще Арістотелем і введене в обіг стоїками (кін. IV-III ст. до н.е.) в близькому до сучасного розумінні як категорія позначеного, категорія змісту. Стоїки виділяли 5 граматичних відмінків: прямий, родовий, давальний, знахідний і пізніше – кличний [23, с. 65], а в українському мовознавстві цей термін уперше вжито у праці “Руска граматика” С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера (1893 р.). Традиційна лінгвістика підходить до визначення відмінка насамперед через поняття граматичної категорії, що властива кожному лексико-граматичному класу слів. Здебільшого граматичну категорію кваліфікують як те загальне, що знаходить свій вияв у частковому – у граматичному

значенні, оскільки кожна з цих категорій знаходить свій вияв у наборі однорідних граматичних значень, узагальненням яких вона є. Наприклад, Л. Пац говорить загалом про категорію як максимально широке поняття, в якому відображуються найбільш загальні й суттєві властивості, ознаки, зв'язки і відношення предметів та явищ об'єктивного світу [22, с. 323]. Звідси відповідне трактування природи відмінка як граматичної категорії, що об'єднує в собі всі значення окремих відмінкових форм (напр., в українській мові їх сім, у російській – шість, у болгарській та англійській – дві тощо), а також домінуючий підхід до дослідження цієї категорії у статусі морфологічної граматичної категорії, що властива слову як морфологічній одиниці, залежно від виконуваної функції, вужче – словозмінної парадигматичної граматичної категорії [23, с. 65], що об'єднує форми слова в межах тієї самої лексеми і відображає повний набір словозмінних форм.

Аналогічні висловлення знаходимо в працях зарубіжних лінгвістів. Так, Дж. Лайонз визначає відмінок у традиційному морфологічному вигляді, хоча й говорить про це дещо відсторонено, розглядаючи водночас граматичні категорії передусім як словозмінні, що доповнюють систему частин мови: “У традиційній граматиці, що ґрунтується на слові, подібно до того, як словозміна доповнює синтаксис, словозмінні, або граматичні, категорії доповнюють систему частин мови. Наприклад, “однина” й “множина” пов'язуються з категорією числа; ... “називний”, “родовий”, “знахідний”, “давальний” – з категорією відмінка і т. ін. Такі традиційні ярлики показують, що мається на увазі, коли говорять, ... що певні частини мови змінюються за певними граматичними категоріями” [14, с. 107]. В аналітичних мовах, наприклад, в англійській, відмінок (у традиційному його потрактуванні) може визначатися сполучуваністю іменників із прийменниками у препозиції й постпозиції, синтаксичною позицією [34, с. 52; 41, с. 72; 42, с. 269], порядком слів чи відповідною конструкцією (наприклад, словоформою узгоджуваного з іменником слова).

Розуміння відмінка як власне-словозмінної категорії властиве традиційній граматиці (подекуди і функційній (пор. [15, с. 3, 11])) і виключає можливість визнання його універсальності. Нівелювання семантичного аспекту категорії відмінка зумовлює заперечення Дж. Лайонзом її універсальності, “у тому розумінні, що вона не виражена в усіх без винятку мовах світу”, оскільки існують мови, що не мають категорії відмінка (формально вираженої афіксами), і дозволяє стверджувати, що граматична категорія загалом встановлюється через морфему як базову одиницю граматики і трактується як множинність граматичних морфем (на противагу лексичним морфемам, позначеними у словнику як основи іменників, основи дієслів і под.), визначуваних синтаксичними правилами [Там само, с. 107–108].

Причиною такого підходу до аналізу поняття “відмінок”, на думку Ю.С. Степанова, є “укрупнення граматики”, а категорії “спосіб”, “час”, “вид”, “відмінок” тощо є одним зі ступенів узагальнення в граматиці, тенденції лінгвістики до вияву загальних категорій [25, с. 18] (загалом, тенденція до вияву таких категорій (маються на увазі категорії, що об’єднували б декілька граматичних категорій (у традиційному розумінні), наприклад, “спосіб” і “час”, поєднували граматичну категорію із супровідними явищами в лексиці й семантиці, наприклад, “відмінок” і “прийменник”, або “способи дієслівної дії (Aktionsarten)”, “види дієслова” й “придієслівні прислівники міри й ступеня”) помітна була ще в 20-і роки ХХ століття [Там само, с. 18]).

Одним з перших подібну ідею обґрунтував І. Бодуен де Куртене в дослідженні “категорії кількості” (1927), вважаючи останню, певною мірою, паралеллю до поняття кількості в математиці й підводив під неї різноманітні мовні явища (кількісні числівники, ітеративні дієслова та ін.) [3]. Подальший етап пов’язаний з типологічними дослідженнями 40-х років у радянській та американській лінгвістиці, коли ідея структурності мови і способи її вияву ще не досягли повного розвитку, тому розширення меж граматики відбувалося насамперед на семантичній основі. У цьому контексті важливою є ідея поняттєвих категорій І. І. Мещанинова, що реалізуються одночасно й паралельно в лексиці, морфології та синтаксисі [17, с. 197]. Подібну роль в американській лінгвістиці зіграли приховані категорії, або “криптотипи”, Б. Уорфа (вираження кількості та форми, що в європейських мовах постає розчленованою семантичною структурою “форма або кількість + безформність”: *склянка води, кілограм цукру*, а в деяких інших мовах, напр. хопі, нерозчленованою) [26, с. 143]. Аналогічні дослідження мали місце і в західноєвропейській лінгвістиці [38, с. 56; 39, с. 28; 40, с. 19], а також у радянській германістиці та романістиці (дослідження Б. М. Баліна, Є. В. Гулиги, Є. І. Шендельс та ін. [7, с. 13–15; 25, с. 19; 27, с. 7; 28, с. 62]), але не досягли такого узагальнення. Ці питання піднімалися і в романістиці Ж. Брюнелем, Л. І. Ілія, А. Ключом, Е. Світсером, Г. Стеном та ін. щодо сполучуваності дієслів [31; 37; 46; 45] (пор. із роботами О. В. Бондарка у вітчизняному мовознавстві, у яких називаються шість узагальнених, функціонально-семантичних (за визначенням автора), категорій: темпоральність, модальність, персональність тощо, встановлені на основі центрального ядра, яким є морфологічна категорія, і часткової семантичної спільності з нею інших явищ лексики і синтаксису, певною мірою обмежені формальними граматичними показниками із залученням семантичного аспекту лише як допоміжного [4, с. 9], а також Ю. С. Степанова, який, спираючись на семантичний принцип, доповнює його семіотичним принципом мови –

принципом структурної ієрархії і уводить метаграматичні категорії, під якими розуміє не тільки семантично змістовні загальні категорії (напр., категорія “визначеності-невизначеності”, досліджувана лінгвістом у французькій мові), але й формальні загальні категорії з урахуванням дистрибутивної структури – шляхом з’ясування значення граматичних форм через встановлення типових контекстів, у яких зустрічається та чи інша конструкція [24, с. 3–5]).

За Ю.С. Степановим, необхідно відмовитися від єдиного методу вивчення загальних категорій мови [25, с. 11], в тому числі й категорії відмінка, а також від усталеного розподілу на яруси мови (лексичний, морфологічний тощо) (див. також [35, с. 342]), оскільки сучасна лінгвістика характеризується екстраполяцією методів [25, с. 12, 15] (пор. із поглядами А. М. Мухіна, який наполягає на тому, що не можна відкидати кваліфікаційну природу методів – їхню приналежність до того чи іншого ярусу мови [20, с. 45]). Ю. С. Степанов вважає, що розподіл на яруси мови впливає на встановлення і визначення природи категорій, тому недоцільним є й пов’язаний із цим розподіл методів на “методи фонології”, “методи морфології”, “методи синтаксису” і под. Одні й ті самі методи переносяться з однієї сфери мови в іншу, на інший мовний матеріал, а єдиним можливим виходом з цієї ситуації є встановлення “глибинного принципу кожного методу” [25, с. 12], який і має на меті синтез основних понять методів як основне лінгвістичне завдання, що передбачає розгляд категорій дистрибуції, опозиції, функції і т.п. з позиції їхньої взаємовідповідності і можливості їхньої транспозиції одна в одну. До того ж, кожна значна сучасна теорія та її метод характеризуються відповідним набором термінів, що зазвичай мають свої аналоги в терміносистемі іншої теорії, внаслідок чого при їхньому зіставленні маємо справу з перекладом з метамови однієї теорії на метамову іншої теорії або зі створенням метамови лінгвістичної теорії [Там само, с. 15]. А. М. Мухін говорить про принцип послідовного розмежування морфологічного та синтаксичного рівнів мови й системи властивих їм методів, але водночас зауважує, що необхідно щоразу брати до уваги і їхню взаємодію, насамперед при визначенні засобів репрезентації певної семантичної ролі [20, с. 45].

Те саме цілком можна віднести до методів і термінів відмінкової граматики, чим і зумовлена неоднозначність її трактування прихильниками традиційної лінгвістики. Водночас такий “синтезований” принцип досліджень мовних категорій (зокрема відмінка) зближує теорію глибинних відмінків з універсальною граматиною і – навіть більше – вказує на останню як на одне з безпосередніх джерел виникнення відмінкової граматики. Спільним для них є і загальний логічний принцип, а також відкидання історичного принципу. І

відмінкову, й універсальну граматику цікавить насамперед сучасний стан розвитку мов, а не історія їхнього розвитку, хоча жодна з них не доходить до повного заперечення історичного методу досліджень, тому що логічний та історичний методи є певною мірою розвитком один одного. Власне, глибинний опис синхронного стану мови є водночас першим етапом її історичної реконструкції. При цьому синхронний опис будується передусім на логічній основі, а історична реконструкція полягає в доповненні цієї основи принципом розвитку й у застосуванні до історії мови. У цьому розумінні історичні принципи є поглибленням і розвитком логічних. Водночас логічні принципи, що є визначальними для відмінкової граматики й універсалізму, вказують на підґрунтя можливих мовних систем, а історичні принципи – на підґрунтя тільки історично засвідчених мовних систем, тобто логічні принципи постають розвитком та узагальненням історичних.

Це торкається і співвідношення методів відмінкової, генеративної та універсальної граматики і розуміння граматики загалом. За генеративного підходу граматика розуміється як теорія речень певної мови, а теорія загалом – як теорія таких граматик. За підходу від “глибинних структур”, до якого має стосунок відмінкова граматика, граматика постає як теорія “мовної здібності” (competence), а теорія загалом ототожнюється з універсальною граматиною. Тому завдання опису мови, на думку прихильників генеративістики, зводиться до формулювання: 1) елементів (подається в термінах дескриптивної граматики); 2) правил, що пов’язують елементи певними відношеннями. Останні можуть імплікуватися (“один елемент вимагає іншого”) згідно з методикою породжувальної граматики. За підходу від “глибинних структур” правила повинні безпосередньо спиратися на такі імплікації, які є універсальними законами мови і мовної здібності людини. Як і генеративісти, прихильники такого підходу виходять з розуміння абстрактного процесу, але ці процеси універсальні, панхронічні. Тому, за П. Кипарським, Ю. С. Степановим, історичні зміни однієї мови відрізняються від історичних змін іншої тільки тим, які процеси з універсального набору процесів чинних у певний період на відповідній території [36, с. 197; 25, с. 98; 30, с. 93], натомість протиставлення діахронії та синхронії в такий спосіб знімається, що, у свою чергу, дає підстави говорити про зняття принципової відмінності між традиційною лінгвістикою та порівняльно-історичним напрямом, з одного боку, і відмінкової, генеративної й універсальної, з іншого. Це знову вказує на необхідність врахування не одного методу, а кількох різних, оскільки вони є взаємопов’язаними і доводять наявність безпосереднього зв’язку відмінкової та універсальної граматики із традиційною. Загалом абсолютизація одного методу як

універсального не є науково коректною, навпаки: залучення багатьох методів дозволяє адекватно підійти до розв'язання основних проблем сучасної лінгвістики.

Наслідком відсутності послідовного залучення необхідної системи методів, у тому числі й методів, що традиційно розуміються як такі, що стосуються морфології та синтаксису, є і недостатнє дослідження категорії відмінка, насамперед глибинного відмінка, з позицій відмінкової граматики. Так, Ч. Філлмор пропонує підхід до універсального опису відмінків крізь призму “глибинних структур”. Він стверджує центральну роль синтаксису в лінгвістичному описі, а його глибинну основу вбачає в “типі речення” (sentence type). Тип речення виступає базовою структурою, що складається з дієслова й однієї або більше іменних фраз, кожна з яких пов'язана з дієсловом-предикатом одним певним “відмінковим відношенням” (case relations), і відмінок постає не морфологічною категорією на поверхневому рівні. Навпаки, відмінок є основою глибинної структури, а різні сполучення цих відмінків утворюють різновиди типів речень, що на поверхневому рівні репрезентовані по-різному, залежно від мови, навіть можуть не мати жодного відмінка у традиційному морфологічному розумінні [32, с. 5 і далі]. Глибинні відмінки є універсальними, а їхня кількість і властивості до сьогодні остаточно не визначені: за однією версією, їх 5 (агентив, комітатив, датив, ергатив, інструменталь) [9, с. 272], за іншою, – 6 (7) (агентив, датив, інструменталіс, об'єктив, фактитив і локатив, можливо, бенефактив) [32, с. 37–38], згодом їхня кількість зростає до 8 (агенс, контрагенс, результат, об'єкт, джерело, мета, інструмент, пацієнс) [33, с. 72], з яких, на нашу думку, найбільш придатним для дослідження глибинної структури української та англійської мов є шестикомпонентна відмінкова система.

Усе це свідчить про те, що, власне, до 70-х років ХХ століття, незважаючи навіть на активний процес формування відмінкової граматики як нового лінгвістичного напрямку, що заявив про облігаторність й визначальну роль у структуруванні будь-якої конструкції будь-якої мови світу відмінка у глибинному значенні, проблема з'ясування місця цієї категорії з-поміж інших лінгвістичних категорій, як і науково адекватні методи її дослідження разом із питанням щодо приналежності її до явищ, властивих мовам синтетичного чи аналітичного типу, залишалася далекою від свого розв'язання. Інтерплосинний та міжрівневий характер категорії відмінка, що став зрозумілим у І половині ХХ століття, відкривав перспективи для її подальшого одночасного дослідження в межах різних лінгвістичних напрямків.

Отже, поштовхом до активного дослідження категорії відмінка слід вважати постання домінувальної ролі семантики в граматиці, а також розвиток синтаксичної

типології мов – визнання центральної ролі синтаксису й універсального характеру синтаксичних принципів побудов граматичних структур. Характерним для лінгвістики від початку ХХ століття і до 70-х років було встановлення сутності категорії відмінка на основі досліджень, виконуваних у чотирьох магістральних напрямках, а саме: відмінковій, універсальній, традиційній і вже почасти генеративній граматиці, необхідною умовою успішності чого стала відмова від єдиного абсолютизованого методу дослідження.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Андерш Й. Ф.* Структурно-семантическая типология простого предложения (на материале глагольных предложений современного чешского и украинского литературных языков) / Й. Ф. Андерш : автореф. дисс. на соискание науч. степени д-ра филол. наук / АН УССР, Ин-т языковедения им. А.А. Потебни. — К., 1987. — 33 с.
2. *Арутюнова Н. Д.* Проблемы синтаксиса и семантики в работах Ч. Филлмора / Н. Д. Арутюнова // Вопросы языкознания. — 1973. — № 1. — С. 117–124.
3. *Бодуэн де Куртенэ И. А.* Избранные труды по общему языкознанию / И. А. Бодуэн де Куртенэ. — М. : Наука, 1963. — Т. 1–2. — 567 с.
4. *Бондарко А. В.* Теория морфологических категорий / А. В. Бондарко. — Л. : Наука, 1976. — 255 с.
5. *Власенко А. В.* Падежная семантика и принципы ее описания : на материале немецкого языка : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / А. В. Власенко. — Волгоград, 2004. — 18 с.
6. *Гак В. Г.* Очерки по сопоставительному изучению французского и русского языков / В. Г. Гак. — М. : Высш. шк., 1965. — 378 с.
7. *Гулыга Е. В.* К вопросу о взаимосвязи уровней (языковые макро- и микрополя) / Е. В. Гулыга // Лингвистика и методика в высшей школе. — М. : МГПИИЯ, 1964. — С. 13–22.
8. *Гухман М. М.* Лингвистические универсалии и типологические исследования / М. М. Гухман // Вопросы языкознания. — 1973. — № 4. — С. 3–15.
9. *Загнітко А. П.* Теоретична граматики української мови : Синтаксис : [монографія] / А. П. Загнітко. — Донецьк : ДонНУ, 2001. — 662 с.
10. *Іваницька М. Л.* До питання про співвідношення семантики і синтаксису (на матеріалі складнопідрядних речень німецької мови) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / М. Л. Іваницька. — Львів, 1994. — 18 с.

11. *Кацнельсон С. Д.* Типология языка и речевое мышление / С. Д. Кацнельсон. — Л. : Наука, 1972. — 216 с.
12. *Климов Г. А.* К характеристике языков активного строя / Г. А. Климов // Вопросы языкознания. — 1972. — № 4. — С. 19–24.
13. *Коськина Е. В.* Образно-ассоциативный и прагмастилистический потенциал семантических категорий “пространство”, “субъект”, “объект”, “инструмент” : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Е. В. Коськина. — Омск, 2004. — 19 с.
14. *Лайонз Дж.* Язык и лингвистика. Вводный курс / Дж. Лайонз. — М. : Едиториал УРСС, 2004. — 320 с.
15. *Ледней О. Ф.* Об’єктні синтаксеми в структурі простого речення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О. Ф. Ледней. — Одеса, 2003. — 19 с.
16. *Мельничук О. С.* Про семантичну структуру речення / О. С. Мельничук // Проблемы изучения семантики языка : тезисы докладов. — Днепропетровск : Изд-во Днепропетровского гос. ун-та, 1968. — С. 9–14.
17. *Мещанинов И. И.* Члены предложения и части речи / И. И. Мещанинов. — М.–Л. : Изд-во АН СССР, 1945. — 321 с.
18. *Мещанинов И. И.* Структура предложения / И. И. Мещанинов. — М.–Л. : Изд-во АН СССР, 1963. — 104 с.
19. *Морева Н. И.* Функционирование глаголов неоднородной объектной направленности в структурах V + ргеп + N₂ и V + N₂ (на материале глаголов hear, know, think, speak, talk) : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Н. И. Морева. — Киев, 1984. — 18 с.
20. *Мухин А. М.* Синтаксическая семантика в аспекте разграничения синтаксического и морфологического уровней языка / А. М. Мухин // Вопросы лингвистической семантики / [под ред. М. Ф. Чикурова]. — Тула : Тульский госпединститут им. Л. М. Толстого, 1978. — Вып. 2. — С. 40–48.
21. *Наумова Т. Н.* Соотношение семантики слова и целого высказывания : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук / Т. Н. Наумова. — Москва, 1972. — 18 с.
22. *Пац Л.* Засоби реалізації лексичної когезії в художньому тексті / Л. Пац // Лінгвістичні студії. — Донецьк : ДонНУ, 2004. — Вип. 12. — С. 323–327.
23. *Селіванова О. О.* Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія /

О. О. Селіванова. — Полтава : Довкілля-К, 2006. — 716 с.

24. *Степанов Ю. С.* Метаописание в исторической грамматике / Ю. С. Степанов // Вестник МГУ. Серия VII. Филология, журналистика. — 1962. — № 2. — С. 3–16.

25. *Степанов Ю. С.* Методы и принципы современной лингвистики / Ю. С. Степанов. — М. : Едиториал УРСС, 2005. — 312 с.

26. *Уорф Б. Л.* Отношение норм поведения и мышления к языку // Новое в лингвистике / Б. Л. Уорф. — М. : Прогресс, 1960. — Вып. 1. — С. 67–98.

27. *Шендельс Е. И.* Грамматическая синонимия : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук / Е. И. Шендельс. — Москва, 1964. — 32 с.

28. *Шендельс Е. И.* Многозначность и синонимия в грамматике : (на материале глагольных форм современного немецкого языка) / Е. И. Шендельс. — М. : Высш. шк., 1970. — 208 с.

29. *Ярцева В. Н.* О некоторых венгерских работах в области контрастивной лингвистики / В. Н. Ярцева // Вопросы языкознания. — 1983. — № 3. — С. 118–124.

30. *Baker M.* On the nature of Non-Configurationality / M. Baker // The Handbook on Contemporary Syntactic Theory / [Baltin M., Collins Ch. (eds.)]. — Blackwell : Blackwell University Press, 2001. — P. 71–104.

31. *Brunel J.* L'aspect et l'ordre du process / J. Brunel. — BSL, 42, fasc. 1, 1946. — P. 43–75.

32. *Fillmore Ch.* The case for case / Ch. Fillmore // Universals in Linguistic Theory / [Ed. by E. Bach and R. T. Harms]. — New York : Holt et al. — Reinehart, 1968. — P. 1–88.

33. *Fillmore Ch.* The Case for Case Reopened / Ch. Fillmore // Syntax and Semantics / [Ed. by P. Cole and J. M. Sadock]. — New York – San Francisco – London : Holt et al, 1977. — P. 59–81.

34. *Hellan L.* On Semantic Scope / L. Hellan // Ambiguities in Intensional Contexts / [Heny F. (ed.)]. — Dordrecht : Reidel, 1981. — P. 47–81.

35. *Keenan E.* Some universals of passive in relational grammar / E. Keenan // Papers from Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society, 1975. — P. 340–352.

36. *Kiparsky P.* Linguistic Universals and Linguistic Change / P. Kiparsky // Universals in Linguistic Theory / [Ed. by E. Bach and R. T. Harms]. — N.Y. etc., 1968. — P. 183–212.

37. *Klum A.* Verbe et adverbe / A. Klum. — Stockholm : University of Stockholm Press, 1961. — 318 S.

38. *Landman F.* Structures for Semantics / F. Landman. — Dordrecht : Kluwer, 1991. — 271 p.

39. *Landman F.* The Progressive / F. Landman // *Natural Language Semantics*. — 1992. — Vol. 1. — P. 1–32.
40. *Levin B. N.* The Assiniboine Language / B. N. Levin // *International Journal of American Linguistics*. — 1964. — Part. II. — Vol. 30. — № 3. — P. 16–28.
41. *Mann W. C.* Relation Propositions in Discourse / W. C. Mann, S. A. Thompson // *Discourse Processes*. — 1986. — Vol. 9. — P. 57–90.
42. *Mann W. C.* Rhetorical Structure Theory : Toward a Functional Theory of Text Organization / W. C. Mann, S. A. Thompson // *Text*. — 1988. — Part. 8.— P. 243–281.
43. *Martinet A.* Cas ou fonctions? A propos de l'article "The Case for Case" de Ch.J.Fillmore / A. Martinet // *La linguistique*. — 1972. — 8 (1). — P. 5–24.
44. *Soames S.* Semantics and semantic competence / S. Soames // *Cognition and representation*. — Colorado : Boubler, 1988. — P. 185–207.
45. *Sten H.* Les temps du verbe fini (indicatif) en français moderne / H. Sten. — Copenhague : Academia, 1952. — 361 p.
46. *Sweetser E. E.* From Etymology to Pragmatics: Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure / E. E. Sweetser. — Cambridge : Cambridge University Press, 1990. — 329 p.

Надійшла до редакції 25.09.10

© 2010 В. В. Ришкова
(м. Донецьк)

СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОНЯТТЄВОГО ШАРУ КОНЦЕПТУ БАТЬКІВЩИНА У СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКІЙ, АНГЛІЙСЬКІЙ ТА РОСІЙСЬКІЙ МОВАХ

**РИШКОВА В. В. СЕМАНТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОНЯТТЄВОГО ШАРУ КОНЦЕПТУ
БАТЬКІВЩИНА У СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКІЙ, АНГЛІЙСЬКІЙ ТА РОСІЙСЬКІЙ МОВАХ**

Стаття присвячена зіставному аналізу семантики імені концепту БАТЬКІВЩИНА в українській, англійській та російській мовах. Виокремлюються основні ознаки концепту БАТЬКІВЩИНА у досліджуваних мовах, розглядається етимологія, деривати, синоніми імені концепту. Встановлено спільні та відмінні риси у групах ознак концепту.

**РЫШКОВА В. В. СРАВНИТЕЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПОНЯТИЙНОГО СЛОЯ КОНЦЕПТА
РОДИНА В СОВРЕМЕННЫХ УКРАИНСКОМ, АНГЛИЙСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ**

Статья посвящена сравнительному анализу семантики имени концепта РОДИНА на материале украинского, английского и русского языков. На основании лексикографических данных выделяются основные признаки концепта РОДИНА в анализируемых языках. Делаются выводы о наличии общих и специфических черт в совокупностях концептуальных признаков.

**RYSHKOVA V. V. SEMANTIC CHARACTERISTICS OF THE NOTIONAL LAYER OF THE
CONCEPT 'MOTHERLAND' IN THE UKRAINIAN, ENGLISH AND RUSSIAN LANGUAGES**

The present article deals with the comparative analysis of the concept MOTHERLAND in the Ukrainian, English and Russian languages. The concept under discussion is considered to be one of the core values in the consciousness of representatives of different linguistic communities. With reference to defining, etymologic and synonymic dictionaries the dominant conceptual features have been identified, the conclusions for common and differentiating characteristics of the concept have been made, changes in the volume of the conceptual field have been pointed out. The results of the research clearly show that the principal peculiarity of the concept analyzed is that it is based on the lexemes denoting proximity of blood, which definitely demonstrates its importance for the native speakers. It has been concluded that semantic characteristics of the notional layer of the concept under discussion indicate different attitudes to the concept in the Ukrainian, English and Russian linguistic communities.

Ключові слова: лінгвокультурологія, концепт, ім'я концепту, структура концепту, поняттєвий шар, семантичні ознаки

1. Вступні зауваження. У статті розглядаються особливості поняттєвого шару лінгвокультурного концепту БАТЬКІВЩИНА у зіставному аспекті. Одним із актуальних напрямків сучасного мовознавства являється дослідження концептів в лінгвокультурологічній та лінгвокогнітивній парадигмі. В цьому напрямку працюють такі відомі сучасні лінгвісти як А. П. Бабушкін, О. Л. Бессонова, С. Г. Воркачев, С. А. Жаботинська, В. І. Карасик, О. С. Кубрякова, В. А. Маслова, М. В. Піменова, З. Д. Попова, Ю. С. Степанов, Г. Г. Слишкін, Й. А. Стернін, В. М. Телія, Р. М. Фрумкіна та багато інших. Концепт знаходить втілення у багатьох галузях лінгвістичної науки. Так, він увійшов у понятійний апарат когнітивістики, семантики, лінгвокультурології. Актуальність використання терміну “концепт” пов'язана із розвитком когнітивного напрямку в психології, мовознавстві і появою спеціальних дисциплін – когнітивної психології, психолінгвістики, когнітивної лінгвістики. Як термін “концепт” відноситься ще до епохи середньовічного концептуалізму, засновниками якого були Т. Гобс, П. Абеляр, У. Окам та ін. “Концептуалізм вивчав концепти як універсалії, що

ототожнюють ознаки речей і створюються розумом для його внутрішнього використання, та зосереджують у собі важливу і актуальну інформацію. П. Абеляр вважав концептом сукупність понять, зв'язування висловлювань у єдину точку зору на той чи інший предмет за умовою наявності сили розуму, що домінує” [10, с. 119].

З поглибленням антропоцентричного напрямку у мовознавстві концепт знову набуває актуальності. Період ствердження терміну в науці пов'язаний, вірогідно, з дякою вільністю його використання, відсутністю певних меж у самому концепті – традиційними є уявлення про концепт у вигляді хмари або плоду [15, с. 58]. Таке метафоричне зображення концепту пов'язано з особливостями його структури, що будується на відносинах більш та менш вагомих асоціацій. Зрозуміло, що кількість асоціацій не має меж, а таким чином і концепт не має чітко окреслених меж.

Сутність та зміст концептів вивчаються у різних напрямках та різними засобами, але багато аспектів залишаються дискусійними.

Актуальність дослідження визначається загальною антропоцентричною спрямованістю сучасних лінгвістичних тенденцій на визначення та опис вербалізованих фрагментів когнітивного світу людини та необхідністю розробки зіставного аналізу концепту *БАТЬКІВЩИНА* у напрямку лінгвокультурології.

Предметом вивчення у статті виступають семантичні особливості поняттєвого шару концепту *БАТЬКІВЩИНА* у сучасних українській, англійській та російській мовах.

Метою статті є встановлення спільних та відмінних рис у семантиці поняттєвого шару досліджуваного концепту на матеріалі української, англійської та російської мов.

Джерелом дослідницької бази слугували дані тлумачних, етимологічних та синонімічних словників української [17; 19; 22; 24; 25], англійської [32–37] та російської [16; 18; 26; 28; 29; 31] мов. Матеріал дослідження складають 68 лексем, 3 з яких репрезентують ім'я концепту *БАТЬКІВЩИНА* у досліджуваних мовах; 26 є синонімами імені концепту в українській, англійській та російській мовах (5, 16 та 5 лексем відповідно); 39 одиниць є дериватами імені концепту, репрезентованими в українській, англійській та російській мовах (10, 9 та 20 лексем відповідно).

2. Інтерпретація концепту у сучасній лінгвістиці

2.1. У лінгвокультурології концепт тлумачиться як “згусток культури у свідомості людини; те, у вигляді чого культура входить до ментального світу людини. З іншого боку, концепт – це те, завдяки чому сама людина входить до культури” [24, с. 23]. Це тлумачення стало майже класичним для визначення концепту в лінгвокультурології. Згідно Ю.С. Степанову, лінгвокультурологічний підхід до розуміння концепту полягає в

тому, що концепт визнається базовою одиницею культури, її домінантою, це “базовий осередок культури у ментальному світі людини” [26, с. 41]. Наряду з цим, існує багато інших визначень концепту. З точки зору С. Г. Воркачева, концепт є “одиницею колективного знання / свідомості, що відсилає до найвищих духовних цінностей, що має мовний вираз та відмічена етнокультурною специфікою” [6, с. 65]. Тобто основними ознаками концепту лінгвіст вважає вербалізованість та етнокультурну маркованість. В. І. Карасик та Г. Г. Слишкін вважають, що концепт – це умовна ментальна одиниця, яка використовується у комплексному вивченні мови, свідомості та культури. Свідомість є сферою перебування концепту, культура детермінує концепт, а у мові і/або мовленні концепт набуває властивостей предмету [7, с. 76]. Саме акцентуація ціннісного ставлення відрізняє лінгвокультурний концепт від інших ментальних одиниць, що виокремлюються у інших галузях науки. Застосовність оцінних предикатів у характеристиці феномену дійсності носієм мови є показником наявності ціннісного ставлення [7, с. 77]. Тобто, концепт вважається сформованим у певній культурі за умовою можливості надання феномену дійсності визначення за допомогою таких слів, як “добре”, “погано”, “цікаво” і т. ін.

2.2. В когнітивній лінгвістиці концепт трактується як “одиниця ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості і тієї інформаційної структури, яка відображає знання та досвід людини; оперативна змістовна одиниця пам'яті ментального лексикону, концептуальної системи та мови мозку (*lingua mentalis*), усієї картини світу, що відображена у психіці людини” [КСКТ, с. 90]. Подібною є точка зору А. П. Бабушкіна, який розуміє концепт як “дискретну, змістовну одиницю колективної свідомості, що відображає предмет реального або ідеального світу і що зберігається в національній пам'яті носіїв мови в вербально позначеному вигляді” [5, с. 53]. З. Д. Попова та Й. А. Стернін надають терміну “концепт” таке визначення: “концепт – це комплексна розумова одиниця, яка у процесі розумової діяльності повертається різними сторонами, актуалізуючи свої різні ознаки та шари” [12, с. 12].

Культурні концепти різних етносів актуалізуються не тільки в мовних кодах, але й (і переважно) у пам'яті об історичній протяжності їх існування. У різних мовних спільнотах ця пам'ять значно відрізняється. Як наголошує Ю. М. Лотман, якщо комуніканти володіють лише загальним мовленнєвим кодом (який вважається штучною структурою, створеною за домовленістю) і не мають спільної пам'яті, то їх спілкування не може бути адекватним і цінність інформації буде мінімальною, а сама інформація – дуже лімітованою [8, с. 14]. Найбільш яскравим прикладом такої комунікації є передача команд. Згідно Ю. М. Лотману, змістове перетинання є вибух, що народжує нові змісти та поняття,

які дуже часто неможливо висловити через інші мовленнєві коди. Тому кожна мовленнєва персоналія є неповторною у своїх культурних концептах, особливо враховуючи фактор динамічності інтелекту людини [8, с. 241].

Проблема мови і культури, що нібито синтезує окремі проблеми мови і історії, мови та суспільства, мови і народу, а останнім часом - мови і персоналії є, на наш погляд, особливо актуальною для відносно молодого суспільства незалежної України, менталітет якого витримує навантаження впливу пострадянських часів та набуває змін у період сьогодення.

В дослідженні концепт розглядається як згусток культури у свідомості людини, як те, у вигляді чого культура входить до ментального світу людини [24, с. 13]; як квант структурованого знання [8, с. 45]. За класифікацією В. І. Карасика та Г. Г. Слишкіна [1] найбільш суттєвими характеристиками концепту *БАТЬКІВЩИНА*, що розглядається у даному дослідженні, є комплексність, ментальне походження, ціннісність, мінливість, обмеженість свідомістю носія, багатомірність та трьохкомпонентність [1, с. 12-13].

2.3. Існує багато класифікацій концептів, різноманітні типології концептів в залежності від основного принципу, що покладений в основу їх диференціації: 1) за принципом організації – найпростіші (репрезентовані одним словом) та складні (репрезентовані в словосполученнях та реченнях) [9, с. 76]; 2) за принципом структури – рамочні концепти (мають основну актуальну ознаку – головний зміст концепту) і концепти з щільним ядром (культурно-значущі у своїй цілісності) [13, с. 19]; 3) за ознакою стандартизованості – індивідуальні, групові, загальнонаціональні концепти [3, с. 116; 7]; 4) за змістом – уявлення, схеми, фрейми, скрипти, сценарії, гештальти, інсайти, калейдоскопічні концепти [3; 7]; 5) за змістовними рівнями – однорівневі концепти (що мають один базовий шар), багаторівневі концепти (що мають декілька когнітивних шарів), сегментний концепт (базовий шар, що оточується декількома сегментами, що є рівноправними за мірою абстракції) [11, с. 62]; 6) за типом дискурсу – пізнавальні концепти і художні концепти [2, с. 269].

Сукупність всіх типів концептів словникового запасу індивіду створює концептосферу – сферу цілком ментальну, що утворюється з концептів різних типів, які узагальнюють різноманітні ознаки навколишнього світу. Як демонструє досвід структурного аналізу, концепт має “шарову” будову, його шари є результатом культурного життя різних епох [11, с. 11, 16].

2.4. Розглядаючи концепт як багатовимірне утворення, представники різних лінгвістичних шкіл погоджуються, що у структурі концепту є поняттєвий (або актуальний), образний (емоційно-чуттєвий та образно-метафорічний) та ціннісний компоненти [1, 5, 6,

11, 13]. З. Д. Попова та Й. А. Стернін пропонують польову модель концепту. В ядрі концентрується базовий шар концепту та найбільш конкретні когнітивні ознаки, що належать побутовому шару свідомості. Близню та дальню периферію складають когнітивні шари, що нібито обволікають ядро. Також існує інтерпретаційне поле концепту, що зберігає оцінки та трактовки змісту концепту національною, груповою та індивідуальною свідомістю [12, с. 9]. Структура концепту не є фіксованою, що зумовлено його динамічним характером та взаємодією з іншими концептами [15, с. 59].

Слід заакцентувати, що лінгвістичне вивчення феномену концепту можливо лише за умови використання комплексу методів. М. В. Піменова виокремлює групи лінгвістичних, психолінгвістичних та лінгвокультурологічних методів дослідження концепту. Серед найбільш популярних методів виділяється метод польового опису концепту, метод концептуального аналізу, метод компонентного аналізу.

У дослідженні використовувалась комплексна методика опису концепту, яка дозволяє щонайглибше виявити суттєві ознаки концепту, що вивчається, а саме: розглядаються словникові дефініції імені концепту, виокремлюються поняттєві ознаки, досліджується етимологія імені концепту *БАТЬКІВЩИНА* у зіставлюваних мовах, досліджується синонімічний ряд слів – репрезентантів концептів. Здійснена спроба визначити спільні та відмінні риси у семантиці поняттєвого шару концепту *БАТЬКІВЩИНА* у мовних картинах світу представників української, англійської та російської лінгвокультур.

3. Особливості семантики імен концептів *БАТЬКІВЩИНА*, *MOTHERLAND*, *РОДИНА* в українській, англійській та російській мовах

3.1. Аналіз імені концепту *БАТЬКІВЩИНА* в українській, англійській та російській мовах.

3.1.1. В українській мові ім'я концепту *БАТЬКІВЩИНА* має два варіанти: *батьків'щина* і *'батьківщина*. Так, Новий тлумачний словник української мови та Словник української мови надають дві окремі словарні статті з урахуванням зміни наголосу. Згідно даних цих словників існує два окремих слова: *батьків'щина* і *'батьківщина*, що зумовлює значення лексем та певні ознаки концепту, ім'ям якого є ці лексеми. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови [17] та у Словнику української мови [25] слово *'батьківщина* трактується ідентично:

1. Спадщина від батьків.
2. Спадковий маєток (з позначкою заст.).

Дещо уточнюється значення лексеми *'батьківщина* у Новому тлумачному словнику

української мови:

1. Спадщина від батьків. Дідизна, вотчина.

2. заст. Спадковий маєток [23].

Словник Б. Д. Грінченка надає схожі тлумачення:

1. Наследство от отца.

2. Родовое имущество. Переносно: наследие от предков. [18]

Лексема на позначення другого імені концепту *БАТЬКІВ'ЩИНА* тлумачиться як:

1. Країна стосовно до людей, які в ній народилися і є її громадянами; вітчизна. //

Місце народження кого-небудь.

2. *перен.* Місце зародження, походження або виникнення чого-небудь [17, 24].

Актуалізацією ознаки “рідного краю” відрізняється тлумачення слова у Новому тлумачному словнику української мови:

1. Країна стосовно до людей, які народилися в ній і є її громадянами; вітчизна, край батьків (дідів), рідний край. // Місце народження кого-небудь.

2. *перен.* Колиска. Місце зародження, походження або виникнення чого-небудь.[23]

Аналіз лексикографічних тлумачень слова *батьківщина* дозволяє виділити наступні ознаки, що складають зміст поняттєвого шару концепту *БАТЬКІВЩИНА*:

1) країна стосовно до людей, які в ній народилися і є її громадянами;

2) місце, що протиставляється любому іншому за принципом “свій-чужій”;

3) місце походження або виникнення чого-небудь;

4) спорідненість;

5) рідний край;

6) спадщина.

3.1.2. В англійській мові фіксується менше значень імені концепту *MOTHERLAND*:

1. A country regarded as a place of origin (as of an idea or a movement).

2. The country of one's parents or ancestors [35].

The New Shorter Oxford English Dictionary фіксує такі значення лексеми *motherland*:

1. A country as the producer of anything.

2. One's native country [36].

У Longman Dictionary of Contemporary English реєструється таке значення лексичної одиниці *motherland* – the country where they were born and to which they feel a strong emotional connection [32].

За даними лексикографічних джерел англійської мови, виокремлюються такі ознаки концепту:

- 1) place of origin;
- 2) country as the producer of anything;
- 3) native country;
- 4) a place you have strong emotional connection to.

Ці ознаки збігаються з такими ознаками концепту *БАТЬКІВЩИНА* в українській мові: “місце походження або виникнення чого-небудь”; “місце, з яким існує сильний емоційний зв’язок”; “місце, що протиставляється будь-якому іншому за принципом “свій-чужий”. В англійській мові ми бачимо різницю в пріоритеті упорядкування значень – у словникових дефініціях перевага віддається саме значенню як “місцю походження або виникнення чогось”: a country as the producer of anything [37], a country regarded as a place of origin (as of an idea or a movement) [36], а вже потім лексема тлумачиться як рідна країна: a one’s native country [37], the country of one’s parents or ancestors [36]. Важливо зауважити, що лише Longman Dictionary of Contemporary English надає тлумачення лексеми *motherland* як рідної країни, до якої існують певні почуття: country ... to which they feel a strong emotional connection [33].

3.1.3. Ознаки концепту *РОДИНА* у російській мові частково співпадають з ознаками концепту *БАТЬКІВЩИНА* в українській мові:

1. Место рождения кого-л.
2. перен. Место появления, возникновения чего-л.
3. Страна, в которой кто-л. родился и гражданином которой является [27].

У словнику С. І. Ожегова знаходимо наступне тлумачення лексеми *родина*:

1. Отечество, родная страна.
2. Место рождения, происхождения кого-чего-л. [29].

У Тлумачному словнику російської мови [30] зафіксовані такі значення:

1. Отечество; страна, в к-рой человек родился и гражданином которой он состоит. // Место рождения кого-н. // перен. Место зарождения, происхождения чего-н.
2. перен. Место возникновения чего-н. [30].

У словнику В. Даля лексична одиниця *родина* визначається як: “родимая земля, чье место рождения. В обширном значении – земля, государство, где кто родился” [19].

Ґрунтуючись на даних тлумачних словників російської мови, ми виділяємо такі семантичні ознаки:

- 1) страна относительно людей, которые в ней проживают и являются её гражданами;
- 2) место, противопоставляемое любому другому по принципу “свой-чужой”;
- 3) место происхождения или возникновения чего-либо;

- 4) место, с которым существует сильная эмоциональная связь;
- 5) родство;
- 6) родная страна, край;
- 7) держава.

3.1.4. Зіставна характеристика семантичних ознак досліджуваного концепту наведена у таблиці 1.

Таблиця 1. Семантичні ознаки імені концепту БАТЬКІВЩИНА, зафіксовані в лексикографічних джерелах в українській, англійській та російській мовах

Семантичні ознаки	Мови	Укр.	Англ.	Рос.
1. Країна стосовно до людей, які в ній народилися і є її громадянами		+	–	+
2. Місце, що протиставляється любому іншому за принципом «свій-чужій»		+	+	+
3. Місце походження або виникнення чого-небудь		+	+	+
4. Місце, з яким існує сильний емоційний зв'язок		–	+	+
5. Спорідненість		+	–	+
6. Рідний край		+	+	+
7. Спадщина		+	–	–
8. Держава		–	–	+

Як свідчать дані таблиці, кількість можливих ознак імені концепту *БАТЬКІВЩИНА* у зіставлюваних мовах дорівнює 8, де споріднені українська та російська мови демонструють найбільшу схожість як у кількісному наборі ознак (6 – в українській мові та 7 – в російській мові), так і в наборі ознак, що співпадають (див. ознаки 1 – країна стосовно до людей, які в ній народилися і є її громадянами; 2 – місце, що протиставляється любому іншому за принципом “свій-чужій”; 3 – місце походження або виникнення чого-небудь; 5 – спорідненість; 6 – рідний край). Таке співвідношення може бути пояснено фактом спорідненості української та російської мов, певними геополітичними факторами, що сприяли формуванню близької ментальності та культури у носіїв української та російської мов.

В англійській мові є наявними 4 з можливих 8 встановлених ознак концепту, що досліджується, 3 ознаки співпадають з ознаками концепту *БАТЬКІВЩИНА* в українській мові (див. ознаки 2 – місце, що протиставляється любому іншому за принципом “свій-чужій”; 3 – місце походження або виникнення чого-небудь; 6 – рідний край) та 4 – збігаються з ознаками концепту *БАТЬКІВЩИНА* в російській мові (див. ознаки 2 – місце,

що протиставляється любому іншому за принципом “свій-чужий”; 3 – місце походження або виникнення чого-небудь; 4 – місце, з яким існує сильний емоційний зв’язок; 6 – рідний край).

3.2. Аналіз етимології імені концепту *БАТЬКІВЩИНА* в українській, англійській та російській мовах.

Аналіз етимології лексем *батьківщина*, *motherland* та *родина* дозволяє виділити додаткові ознаки імен досліджуваних концептів.

В українській мові лексична одиниця *батьківщина* є похідною від ‘*батько*’, що має коріння у праслов’янській мові – ‘*bata*’, ‘*batja*’ та може бути зіставленим з давньоіндійським словом *pita* – ‘*батько*’, з латинським ‘*pater*’. Лексема *батьківщина* вважається також результатом фонетичного спрощення праслов’янського *bratъ* [ЕСУМ].

В англійській мові лексема *motherland* виникла у 18 ст. у результаті словоскладення двох лексем – *mother* та *land*, що первісно прийшли з санскриту та латини і пройшли певний період адаптації та трансформації [EDME].

У російській мові лексема *родина* є загальнослов’янською за своїм коренем, за виникненням та значенням – власне російською. У словниках слово *родина* фіксується з I половини XVIII ст. і вважається похідним від російського давньослов’янського ‘*род*’ [ЭСРЯ].

Таким чином, етимологічний аналіз імені концепту *БАТЬКІВЩИНА* дозволяє зробити спостереження щодо відсутності суттєвих змін у семантичній структурі слова та свідчить, що спільною ознакою концепту у досліджуваних українській, англійській та російській мовах виступає ознака “кровна спорідненість”.

3.3. Характеристика синонімів імені концепту *БАТЬКІВЩИНА* в українській, англійській та російській мовах.

Більшість синонімів імені концепту, що досліджуються, не тільки вербалізують концепт, але й уточнюють основні та репрезентують додаткові семантичні ознаки концепту. До синонімічного ряду імені концепту *БАТЬКІВЩИНА* в українській мові входять 5 лексем: *вітчизна*, *отчизна* (*отчина*), *родина*; *колиска* [ССУМ]. Так, слово *Вітчизна* поглиблює ознаку “країни, стосовно до людей” – “рідний край”, лексема *отчизна* (*отчина*) додає до семантичної структури концепту ознаку “повага до рідного краю”, слово *родина* реалізує ознаку “спорідненість людей одного роду”, лексична одиниця *колиска* – актуалізує ознаку “місце виникнення та розвитку чогось”.

В англійській мові синонімічний ряд лексеми *motherland* нараховує 17 одиниць. Семантичний об’єм концепту *MOTHERLAND* розширюється завдяки таким синонімам, як

homeland, що додає значення “рідного дому”; *fatherland*, значення якого уточнюється як місто саме “народження та землі предків”. Однак, потрібно зазначити, що слово *the Fatherland* у сучасній англійській мові використовується переважно замість “Германія” [COT] та на позначення партії “Батьківщина” у сучасних засобах масової інформації [FT]. Більш поширений ряд синонімів імені концепту *MOTHERLAND* надає Roget’s International Thesaurus: *home, fatherland, country; native soil, native land, “God’s own country,” down home [colloq.]* – у значенні саме дому, рідної країни, своєї землі; *homestead, home stall [Eng.], fireside; hearth, hearthstone; household, housing, dulce domum [L.], paternal domicile* – у значенні дому, родинного вогнища [34].

Синонімами імені концепту *РОДИНА* у російській мові виступають 5 одиниць: *отечество, отчизна, колыбель, держава, отчина*, які також розширюють поле концепту ознаками “край отців”, “рідна сторонка”, “країна”, “отчий край”, “рідна земля”, “рідна країна”, “спадщина” [ССРЯ, ТСЖВЯ].

Таким чином, проаналізувавши семантику синонімів імені концепту *БАТЬКІВЩИНА* в українській, англійській та російській мовах, можливо зробити спостереження, що завдяки їх значенням в усіх мовах розширюється об’єм досліджуваного концепту. В українській та російській мовах акцентуються ознаки “спорідненість” та “рідний край”, в російській мові додаються ознаки “повага до рідного краю”, “власність” та “спадщина”. В англійській мові завдяки синонімії реалізується ознака “дім, рідне вогнище”.

3.4. Семантика дериватів імені концепту *БАТЬКІВЩИНА* в українській, англійській та російській мовах.

В українській мові дериваційне поле імені концепту *БАТЬКІВЩИНА* об’єктивується словами з кореневою морфемою – *бать-*, що складає основу словотворчого гнізда: *батьківщина, батьки, батьків, батьківство, батьківський, батько, батькувати(-ся), батюшка, батюшчин, батя* [СУМ, ВТСУМ], де, як ми бачимо, превалюють іменники: 6 лексем з 10. Аналіз мовного матеріалу підтверджує, що найбільший рівень концептуалізації дійсності репрезентується субстантивними формами вербалізації концептів. Згідно з З. Д. Поповою і Й. А. Стерніним “субстантивна фіксація концепту в мові є свідомством надійної концептуалізації явища, що є максимально абстрагованою від ситуації” [8, с. 79].

В англійській мові слово *motherland* складається з двох лексем – *mother* та *land*, що, у порівнянні з концептом *БАТЬКІВЩИНА* в українській мові, створює більше можливостей для словотвору. Але треба зауважити, що в рамках цього дослідження інтерес викликають лише ті деривати, що семантично пов’язані з іменем концепту

БАТЬКІВЩИНА або його ознаками. Ряд дериватів імені концепту *MOTHERLAND* в англійській мові складається з 9 лексем, а саме: *mother-church, mother country, mothercraft, motherhood, mothering, mother-in-law, motherless, motherlike, motherly*. За даними лексикографічних джерел деривати мовної одиниці *land* не фіксують значень, що відповідають меті нашого дослідження. Як і в українській мові, більшість дериватів концепту *MOTHERLAND* репрезентована іменниками – 6 лексем з 9. До дериваційного поля концепту в англійській мові також належать 3 прикметника, два з яких (*motherlike* та *motherly*) можуть функціонувати і як прислівники.

В російській мові слово *родина* є похідним від слова *род*. Саме це слово є основою словотворчого гнізда: *родинка, родини, родители, родитель, родительница, родить(-ся), родич, родник, роднить(-ся), родничок, родной, родня, родовитый, родовой, родоначальник, родословие, родственник, родственный, родство, роды*. Дериваційний ряд лексеми *родина* налічує 20 слів та складається переважно з іменників – 14 одиниць, 4 прикметників та 2 дієслів.

Російська мова демонструє найбільшу кількість дериватів, що свідчить про більш детальне відображення позамовного середовища. Менша кількість дериватів імені концепту *БАТЬКІВЩИНА*, що зафіксована в українській та англійській мовах, може бути пов'язана з певними історичними процесами, які неодмінно відбиваються у свідомості представників української та англійської лінгвокультур та впливають на формування ментальності і розвиток мови.

4. Висновки

4.1. Лексикографічний аналіз імені концепту *БАТЬКІВЩИНА* в українській, англійській та російській мовах свідчить, що цей концепт є багатовимірною ментальною одиницею, яка своєрідно формується у різних мовних спільнотах. Семантичний простір поняттєвого шару концепту складається з 8 ознак, переважна більшість яких фіксується в українській та російській мовах (6 та 7 ознак відповідно). Три з виокремлених ознак співпадають в усіх досліджуваних мовах: “країна стосовно до людей, які в ній народилися і є її громадянами”, “місце походження або виникнення чого-небудь”, “рідний край”. Якщо повний або частковий збіг концептуальних ознак в українській та російській мовах пояснюється їх (мов) спорідненістю, географічною близькістю розташування країн та схожими історичними процесами розвитку суспільств і, таким чином, подібними умовами формування ментальності у представників української та російської лінгвокультур, то значна відмінність у пріоритеті упорядкування ознак у свідомості носіїв англійської мови наочно демонструє формування ментальності представників англійської лінгвокультури у

набагато раціональніших економічних та історичних умовах. Так, для української та російської мов найбільш актуальними є ознаки з семою “рідний, свій”, а в англійській мові першоплановою є ознака “місце походження або виникнення чогось”.

4.2. Етимологічний аналіз імені концепту *БАТЬКІВЩИНА* дозволяє зробити спостереження, що характерною спільною ознакою досліджуваного концепту в українській, англійській та російській мовах є його походження від лексем, що позначають кровне споріднення: *батько* – в українській мові, *mother* – в англійській, та *род* – в російській мовах.

4.3. Аналіз семантики синонімів імені концепту *БАТЬКІВЩИНА* в досліджуваних мовах дає можливість встановити факт розширення об'єму концепту. В українській та російській мовах синоніми імені концепту *БАТЬКІВЩИНА* наголошують ознаки “спорідненість”, “рідний край”; в російській мові додаються ознаки “повага до рідного краю”, “власність” та “спадщина”; в англійській мові додається ознака “дім, рідне вогнище”.

4.4. Більша кількість дериватів імені концепту *БАТЬКІВЩИНА* зафіксована в російській мові – 20 мовних одиниць, менша – в українській та англійській мовах (10 та 9 лексем відповідно). Переважна більшість дериватів концепту, що досліджується, представлена іменниками. Наявність численних словотворчих рядів свідчить про значущість концепту *БАТЬКІВЩИНА* для представників сучасних української, англійської та російської лінгвокультур та вказує на розширення об'єму концепту.

4.5. Проведений аналіз семантики поняттєвого шару імені концепту *БАТЬКІВЩИНА* в українській, англійській та російській мовах свідчить про подібність його об'єму у свідомості носіїв споріднених української та російської мов. Специфічним у семантиці поняттєвого шару досліджуваного концепту в англійській мові є менша кількість значень імені концепту і суттєва відмінність у пріоритеті їх упорядкування. Таким чином, можливо зробити висновок, що сприйняття концепту *БАТЬКІВЩИНА* є більш подібним у лінгвокультурах споріднених мов.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Антология концептов* / [под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина]. — М. : Гнозис, 2007. — 512 с.
2. *Аскольдов-Алексеев С.А.* Концепт и слово / С.А. Аскольдов-Алексеев // *Русская словесность. От теории словесности у структуре текста.* — М.: Academia, 1999. — С. 276–379.

3. *Бабушкин А. П.* Общеязыковые концепты и концепты языковой личности / А. П. Бабушкин // Вестник ВГУ. Сер. 1. Гуманитарные науки. — Воронеж, 1997. — № 2. — С. 114–118.
4. *Бабушкин А. П.* Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка / А. П. Бабушкин. — Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1996. — 269 с.
5. *Бабушкин А. П.* Концепты разных типов в лексике и фразеологии и методика их выявления / А. П. Бабушкин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. — Воронеж : Воронежский государственный университет, 2001. — С. 52–57.
6. *Воркачев С. Г.* Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической проблемы в языкознании / С. Г. Воркачев // Филологические науки. — 2001. — С. 64–72.
7. *Карасик В. И.* Лингвокультурный концепт как единица исследования / В. И. Карасик, Г. Г. Слышкин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. — Воронеж : Воронежский государственный университет, 2001. — С. 75–80.
8. *Лотман Ю. М.* Культура и взрыв / Ю. М. Лотман. — М. : Гнозис, 1992. — 270 с.
9. *Маслова В. А.* Когнитивная лингвистика : [учеб. пособие] / В. А. Маслова. — 2-е изд. — Минск : ТетраСистемс, 2005. — 256 с.
10. *Неретина С. С.* Слово и текст в средневековой культуре. Концептуализм П. Абеляра / С. С. Неретина. — М. : Гнозис, 1994. — 182 с.
11. *Попова З. Д.* Очерки по когнитивной лингвистике / З. Д. Попова, И. А. Стернин. — Воронеж : Истоки, 2003. — 192 с.
12. *Попова З. Д.* Проблема моделирования концептов в лингвокогнитивных исследованиях/ З. Д. Попова, И. А. Стернин // Мир человека и мир языка: Серия «Концептуальные исследования». — Кемерово, 2003. — Вып. 2. — С. 6–16.
13. *Степанов Ю. С.* Концепты. Тонкая пленка цивилизации / Ю. С. Степанов. — М. : Языки славянских культур, 2007. — 602 с.
14. *Стернин И. А.* Концепты и лакуны / И. А. Стернин, Г. В. Быкова // Языковое сознание: формирование и функционирование. — М., 2000. — С. 55–67.
15. *Стернин И. А.* Методика исследования структуры концепта / И. А. Стернин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. — Воронеж : Воронежский государственный университет, 2001. — С. 58–65.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

16. *Александрова З. Е.* Словарь синонимов русского языка : [практический справочник] / З. Е. Александрова. — М.: Русский язык, 2001. — 568 с. [ССРЯ]

17. *Великий тлумачний словник сучасної української мови* / [уклад. В. Т. Бусел]. — К. , Ірпінь : ВТФ «Перун», 2007. — 1736 с. [ВТССУМ]
18. *Грінченко Б.Д.* Словарь української мови : [в 4-х т.] / Б.Д. Грінченко. — Київ, 1907 – 1909. [СУкМ]
19. *Даль В. И.* Толковый словарь живого великорусского языка : [в 4-х т.] / В. И. Даль. — М. : Русский язык, 1981–1982. [ТСЖВЯ]
20. *Етимологічний словник української мови* : [у 7 т.] / [АН УРСР Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; редкол. О. С. Мельничук та ін.]. — К. : Наукова думка, 1983–1989. [ЕСУМ]
21. *Краткий словарь когнитивных терминов* / [сост. Е. С. Кубрякова]. — М.: Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1997. — 245 с. [КСКТ]
22. *Лингвистический энциклопедический словарь* / [гл. ред. В. Н. Ярцева]. — М. : Сов. энциклопедия, 1990. [ЛЭС]
23. *Новий тлумачний словник української мови* : [у 3 т.] / [уклад. В. В. Яременко, О. М. Сліпушко]. — К. : Аконіт, 2004. [НТСУМ]
24. *Новейший философский словарь*. — 3-е изд., исправл. — М. : Книжный Дом, 2003. — 1280 с. [НФС]
25. *Словник української мови* : [в 11-ти т.] / [ред. кол. І. К. Білодід, А. А. Бурячок, В. О. Вінник та ін.]. — К. : Наукова думка, 1970–1980. [СУМ]
26. *Словник синонімів української мови* : [у 2 т.] / [ред. кол. А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк та ін.]. — К. : Наукова думка, 2000. [ССУМ]
27. *Современный толковый словарь русского языка* : [в 3 т.] / [сост. Т. Ф. Єфремова]. — Астрель, 2006. — 1168 с. [СТСРЯ]
28. *Степанов Ю. С.* Константы. Словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. — М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. — 824 с.
29. *Ожегов С. И.* Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов. — 4-е изд., допол. — М. : Азбуковник, 1999. — 944 с. [ТСРЯ]
30. *Толковый словарь русского языка* : [в 4 т.] / [под ред. Д. Н. Ушакова]. — М., 1935. — Т. 1.; Т. 2. — 1938. — Т. 3. — 1939. — Т. 4. [ТСРЯз]
31. *Философский энциклопедический словарь* / [сост. А. А. Ивина]. — М. : Гардарики, 2004. — 1072 с. [ФЭС]
32. *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка : [в 4-х т.] / М. Фасмер; [пер. с нем.]. — 2-е изд., стереотип. — М., 1987. — Т. 1–4. [ЭСРЯ]

33. *Longman Dictionary of Contemporary English*. — Harlow : Pearson Education Ltd., 2000. — 1668 p. [LDCE]

34. *Roget's International Thesaurus* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.bartleby.com [RIT]

35. *The Concise Oxford Thesaurus in clear A – Z Form* / [compiled by B. Kirkpatrick]. — Oxford University Press, 1997. – 1547 p. [COT]

36. *The Merriam-Webster Unabridged Dictionary* [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.merriam-webster.com [MWUD]

37. *The New Shorter Oxford English Dictionary on Historical Principles* / [Fifth edition C. T. Onions]. — Oxford : Oxford University Press, 2002. — 2672 p. [NSOED]

38. *An Etymological Dictionary of Modern English* / [compiled by E. Weekley] – London: John Murray, 1921; reprint 1967, Dover Publications. – 1660 p. [EDME]

Надійшла до редакції 10.09.10

© 2010 В. І. Руснак
(м. Ужгород)

ПЕРСПЕКТИВИ ВИВЧЕННЯ ЗООСЕМІЧНОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ У ЗІСТАВНОМУ АСПЕКТІ

РУСНАК В. І. ПЕРСПЕКТИВИ ВИВЧЕННЯ ЗООСЕМІЧНОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ У ЗІСТАВНОМУ АСПЕКТІ

У статті розглядаються перспективні напрями у вивченні зоосемічної фразеології, уточнюється суть поняття «своєрідність мов і культур» та її репрезентація у чітко окреслених і несуперечливих категоріях. Проведений авторкою аналіз наявних сьогодні досліджень засвідчує, що переносне значення назв тваринного світу у складі стійких словосполучень є широким пластом активно вживаних одиниць, які віддзеркалюють самобутність національної культури і специфіку образного мислення, характерну для носіїв різносистемних мов.

РУСНАК В. И. ПЕРСПЕКТИВЫ ИЗУЧЕНИЯ ЗООСЕМИЧЕСКОЙ ФРАЗЕОЛОГИИ В СОПОСТАВИТЕЛЬНОМ АСПЕКТЕ

В статье рассматриваются перспективные направления в изучении зоосемической фразеологии, уточняется сущность понятия «своеобразие языков и культур» и его репрезентация в четко очерченных и непротиворечивых категориях. Проведенный автором анализ имеющихся сегодня исследований свидетельствует о том, что переносное значение названий животных в составе устойчивых словосочетаний является широким пластом активно употребляемых единиц, отражающих самобытность национальной культуры и специфику образного мышления, характерную для носителей разносистемных языков.

RUSNAK V.I. THE PROSPECTS OF STUDYING ZOOSEMIC PHRASEOLOGY IN THE CONTRASTIVE ASPECT

The article deals with the promising trend in the study of zoosemic phraseology. The essence of the notion “language and culture peculiarity” has been considered and its representation in definitely outlined categories specified. The analysis of today’s studies made by the author testifies to the fact that the figurative meaning of the names of animal world within set phrases is a broad layer of actively used units of vocabulary which mirror the originality of a national culture and specificity of figurative thinking peculiar to the speakers belonging to different language systems.

Ключові слова: зоосемічна фразеологія, своєрідність мов і культур, усталені вирази, символізація.

Сучасні проблеми систематизації й зіставлення фразеологічних одиниць у різних мовах продовжують привертати увагу як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Свідченням цього є включення в науковий пошук актуальних питань, що стосуються перспективних напрямів подальшого розвитку фразеології як лінгвістичної дисципліни, для якої характерне сьогодні зосередження уваги на процесах розширення й диференціації самого предмета її вивчення поряд із застосуванням нових дослідницьких методів у галузі зіставного мовознавства. Саме на них і зосереджена увага цієї статті.

Розв’язання назрілих проблем у галузі дослідження фразеології, зумовлене необхідністю підвищення ефективності міжнародної та міжкультурної комунікації, висуває на перший план, із одного боку, потребу глибше усвідомити суть поняття «своєрідність мов і культур», а з іншого – описати цю своєрідність у чітко окреслених і несуперечливих категоріях. До них, у першу чергу, належать: етномовна своєрідність фразотвірних моделей, універсальні й національно-специфічні риси, а також

співвідношення, установлені на базі виявлення польової організації та тематичної спільності або відмінності складу і вживання фразеологічних одиниць у різних мовах. Перспективним у цьому плані видається комплексне й поглиблене дослідження фразеологічних одиниць у межах мікросистем близько- і віддаленоспоріднених мов, які є носіями найрізноманітніших знань і уявлень про навколишню дійсність, притаманних кожній національній культурі. Оскільки образ світу у свідомості людини складається з великої кількості понять і концептів та пов'язаних із ними асоціацій, без знання про які не можна досягнути повного розуміння як усередині однієї культури, так і між різними культурами. Тісний взаємозв'язок мови й культури зумовлює появу національно-культурного компонента у значенні слова, який дає про себе знати у зіставленні з семантичною системою іншої мови.

Фразеологія, яка, за словами Я. І. Ройзензона, є найбільш самотнім, складним і комплексним явищем із усіх витворів мовного генія людини [18, с. 116], більшою мірою, ніж інші пласти лексики відображає своєрідність уявлення про світ через призму мови й національної культури. Особливість фразеологічних одиниць полягає в тому, що вони є знаками не первинної номінації, тобто прямого називання об'єктів, а вторинної – з певним переосмисленням назв предметів і явищ навколишньої дійсності. Тому розгляд фразеологічних одиниць під кутом зору національно-культурної специфіки уможливує поглиблення й розширення семантичного аспекту фразеологічного складу будь-якої мови, а конкретний аналіз окремих фразеологізмів дає змогу виявити той фрагмент мовного відображення світу, в якому найяскравіше проявляється національна своєрідність фразеології однієї мови порівняно з іншою. Це, у свою чергу, спричиниться до виявлення й опису специфіки світосприйняття того чи іншого народу, вираженої фразеологічними засобами.

У колі проблем культурної конотації фразеологічні одиниці із зоонімним компонентом привертають увагу дослідників з огляду на ту роль, яку вони традиційно відіграють у свідомості мовної особистості. Для них характерне достатньо часто й продуктивне використання в художніх творах, публіцистиці, численних афоризмах і в повсякденному спілкуванні. У лінгвістиці, наприклад, вивчення зоосемічної тематики безпосередньо пов'язане з такими важливими її розділами, як теорія непрямой номінації та метафора. З'ясування цілої низки питань, що стосуються співвідношення зовнішніх і внутрішніх чинників, які впливають на процеси формування вторинної образної номінації [див., напр. 13; 17; 3; 19], структурно-семантичних, системно-функціональних і комунікативних особливостей фразеологізмів із компонентом-зоонімом у різних мовах [див., напр.: 16; 2; 22; 9], зіставного аналізу [див., напр.: 12; 7], їхнього походження й

еволюції [див., напр.: 19; 8] і, нарешті, різних перекладознавчих аспектів [див., напр.: 10; 14; 11 та ін.], свідчить не тільки про помітну зацікавленість дослідників вивченням ролі зоосемічного елемента у фразеології, а й про те значення, яке мали тварини на ранній стадії розвитку людства, коли анімалізм був основою світогляду. На початкових етапах розвитку цивілізації людина ще не розглядала себе як істоту, що займає особливе місце у світі. Доказом цьому був тотемізм – уявлення первісної людини про світ, у якому вона не тільки бачила себе нащадком певної тварини, а й включала її у соціальну ієрархію. Через те тварини протягом тривалого часу слугували певною наочною парадигмою, а стосунки між її складниками використовувалися як певна модель життя людського суспільства і навколишнього світу в цілому.

Саме тоді почали формуватися перші узагальнення-символи, конкретизовані в образі тієї чи іншої тварини. Назви тварин виявилися одним із найбільш рухомих тематичних пластів лексики, отримуючи не тільки прямі, а й деякі узуальні переносні значення, символи і способи алегорійного позначення людини. Зоонімна лексика з притаманним їй конотативним значенням не є безеквівалентною, і у свідомості носія певної мови супроводжується специфічними «емоційно-естетичними асоціаціями» [21, с. 76].

Як позамова база фразеологічного аналізу фауна знаходить своє безпосереднє відображення в мові, утворюючи її зоосемічну (фауністичну) підсистему, що складається з широкого кола продуктивних засобів непрямой номінації. Зоосемічні фразеологічні одиниці (далі – ЗФО) значною мірою підвищують інформативний потенціал та оцінно-емотивні можливості мови, компенсуючи недостатність наявних у неї засобів позначення і створюючи підґрунтя для формування мотивованої варіантності мовних одиниць. Як складники фразеології будь-якої мови вони характеризуються низкою структурно-семантичних властивостей, спільних для всіх фразеологічних одиниць (далі – ФО). Крім того, досліджувані одиниці характеризуються й такими особливостями, які впливають із самої природи і місця цих утворень у системі певної мови та сфери їх уживання, наприклад, в англійській мові: *Large and strong like a bull* (букв.) *Великий і сильний як бик (буйвол)*; *as strong as an ox* (букв.) *сильний як віл*.

В українській мові: *Здоровий як бик (дуже здоровий)*; *Сильний як бик (дуже сильний)*; *Працює як віл (дуже багато і важко працює)*.

Із наведених фразеологізмів, які містять порівняння з биком (волою) стає очевидним, що в кожній із зіставлюваних мов, крім сприйняття бика як символу сили, наявні національно-марковані конотації.

Для носіїв англійської мови бик і віл є великими і сильними тваринами, тобто підкреслюється фізична міцність цих тварин. Крім того, слово «віл» має додаткову

національно-марковану конотацію «впертий» (*to be as stubborn as an ox* (букв. – *бути впертим як віл*)) і тому є символом впертості і незговірливості. Походження цього символу пов'язане з переосмисленням християнської образності в народній сміховій культурі, де віл присутній у Різдвяних Сценах і символізує «покірливість», яка була пізніше трансформована в «упертість».

В українській мові тільки в образі бика наявна ознака фізичної міцності, а в образі вола підкреслюється висока працездатність, хоча обидві ці ознаки належать до ідеографічного поля «праця – ледарство».

У мовних картинах світу досліджуваних нами мов бик (його різновид – віл) є символом сили. Однак для носіїв української мови в образі бика актуалізується ознака фізичної міцності, в той час як із образом вола пов'язана ознака «висока працездатність».

В англійській мові ми спостерігаємо відмінну ситуацію: у сприйнятті обох цих тварин (віл і бик) у свідомості англословного соціуму актуалізовано тільки ознаку фізичної міцності, а в образі вола наявна додаткова національно-маркована конотація – «впертий». Ознака «висока працездатність» асоціюється з іншими тваринами – *work like a dog i work like a horse* (собакою і конем), а не з волом. Звідси випливає, що якщо в українській мові образ бика і вола можна використати для характеристики людини в межах ідеографічних полів «фізичні якості» і «праця – ледарство», то в англійській мові – для характеристики «фізичних якостей людини і її «характеру».

Однак не всі зооніми утворюють розгорнуті семантичні мікросистеми з сумою переносних значень, спрямованих на інші, крім тварин, об'єкти. Оскільки простежуються своєрідні семантичні лакуни, деякі фразеологізми із зоонімами широко вживаються у багатьох мовах, а інші – тільки okazіонально, не входять до складу мови й не закріплюються в мовленнєвому вжитку.

Поглибленому вивченню теоретичних і практичних питань фразеології сприяло також укладання таких фразеологічних словників: тлумачних (М. Т. Боутнер, В. Г. Коллінз, А. П. Кауї, У. С. Фауер, А. А. Макай, А. І. Молотков та ін.), паралельних (О. В. Кунін, К. Т. Баранцев, К. Борковскі та ін.), тематичних (Р. І. Яранцев) та етимологічних (М. М. Шанський, В. І. Зімін, А. В. Філіпов, О. К. Бірих, В. М. Мокієнко, Л. І. Степанова). Особливо помітним у цьому плані є така подія, як створення фразеологічного підфону в межах Машинного фонду російської мови, до складу якої ввійшли такі відомі фахівці в галузі фразеології, як В. М. Телія, Д. О. Добровольський, Т. З. Черданцева, М. Л. Ковшова, І. Н. Черкасова та ін. Застосування комп'ютерної техніки у вивченні фразеології привело до необхідності розробки параметрів опису семантики

різних груп фразеологізмів і, відповідно, переходу на функціонально-параметричний опис, який різко змінив науковий погляд на саму парадигму фразеологічних знань, привів до формування цілком нових теоретичних постулатів, розробки оригінальних класифікаційних концепцій і т. ін.

Проведені дослідження у цьому напрямі переконливо доводять, що певні риси у поведінці й зовнішньому вигляді тварин, на основі яких у носіїв тієї чи іншої мови формується символічна значимість ЗФО, часто не є істотними, а інколи набувають і уявлюваного характеру. Саме цим і пояснюються непоодинокі випадки, коли одному й тому об'єкту дійсності, одній і тій самій тварині в різних мовних спільнотах можуть приписуватися не тільки різні, а й цілком протилежні ознаки. Наявні сьогодні наукові спостереження також засвідчують, що чим ближча одна до одної культура й умови життя двох народів, у нашому випадку англійського й українського, тим більша площина дотичності стереотипних уявлень про тварин, птахів, комах, плазунів, риб, закріплених у фразеологічних ресурсах їхніх мов.

Проблематика запропонованого нами опису ЗФО зводиться до того, щоб визначити способи розчленування зоосемічної групи фразеологічних номінацій у двох зіставлюваних мовах – англійській і українській на параметри, які можуть знову бути об'єднані в подальшій роботі без утрати цілісного значення фразеологізму як мовної одиниці. З огляду на те, що, починаючи з 60-х років минулого століття значна кількість лексико-граматичних досліджень проводилася на тлі усвідомленого або неусвідомленого порівняння двох і більше мов, ми вважаємо, що зіставний метод повинен ґрунтуватися на послідовному паралельному зіставленні іншомовних фразеологізмів з тими, які є у рідній мові. Отримані результати від такого зіставлення, на наш погляд, не тільки збагатять теорію мовних контактів, а й слугуватимуть методичним підґрунтям для поглибленого вивчення різносистемних мов. Актуальність такого дослідження визначається потребами зіставного вивчення фонових знань і культурних асоціацій, якими характеризуються носії мови й культури, оскільки чисто лінгвістичні методи аналізу сьогодні вважаються вже недостатніми.

Під терміном «зоонім» ми маємо на увазі узагальнену назву всіх живих істот (ссавців, птахів, земноводних, плазунів, комах, риб). Зоонімним компонентом ми вважаємо такий, який із етимологічної і словотвірної точок зору бере свій початок від слова-назви тварини. Терміном «орнітонім» послуговуємося для назви птахів під час опису відібраного нами емпіричного матеріалу. Фразеологічні одиниці із зоонімним компонентом і орнітонімами були предметом вивчення багатьох дослідників, напр.: А. В. Буробіна, Є. Р. Малафєєвої, А. Н. Молчанової, А. В. Парія, Н. Д. Петрової, В. А. Степаненко, Ф. Ф. Фархутдінової, Т. А. Шепілової, Ю. А. Інчіної та ін.

Заслуговує на увагу в дослідженні А. В. Буробіна тематична класифікація російських фразеологізмів-зоонімів, пов'язаних зі спостереженням за поведінкою різних тварин, зі звичаями й побутом російського народу, забобонами, прикметами, віруваннями й особливостями його історичного розвитку [1, с. 53–75]. Ф. Ф. Фархутдінова вказує на велике значення анімалістичної фразеології, оскільки вона може слугувати яскравим прикладом «еволюційних змін у формах мислення людини: від зооморфізму через антропоморфізм до антропоцентризму як самоусвідомлення ролі людини у світі та відчуження людини від світу живої природи» [23, с. 53]. Метою роботи В. А. Степаненко було встановлення різних типів кореляцій між складним словом, що містить зоонім, і зоонімним словосполученням на рівні тексту [20, с. 2]. А. В. Парій дослідила асоціативну природу конотативних ознак зоосемічних фразеологічних одиниць у сучасній німецькій мові та їхню роль у формуванні фразеологічного значення [15]. Досліджуючи лексико-фразеологічні варіанти, Н. Д. Петрова доходить висновку про те, що вони набувають ознак символізації, тобто їм властиве системне абстраговане значення одного лексико-фразеологічного ряду. Наприклад, символічна сема, «жорстокість, нещадність, хижість» характерна для зоосеми «вовк» [17, с. 19].

Різні мовні системи стали об'єктом вивчення фразеологізмів із зоонімним компонентом. Так, наприклад, О. А. Гутман, Ф. А. Литвин і М. І. Черемісіна зіставляли фразеологізми із зоонімним компонентом на матеріалі російської, французької та англійської мов [5]. Образна система назв тварин стала об'єктом порівняння на матеріалі російської та польської мов [6]. Є. Гурбіш, зіставляючи анімалістичні паремії російської та польської мов, доходить висновку, що основний напрям конотативного смислу зоосемант спрямований на відображення негативних характеристик людини і навколишньої дійсності, а найбільш уживаними у процесі цього відображення є лексеми, пов'язані з життям домашніх тварин [4, с. 9]. І. В. Холманських вважає, що фразеологічні образи, які формуються зоонімами, відображають універсальність структурно-семантичних моделей досліджуваних усталених зворотів і водночас їх національну специфіку [24]. Порівняльно-типологічний аналіз фразеологічних зоонімів генетично і структурно віддалених мов – англійської і турецької був здійснений Д. М. Мардановою, які є репрезентацією фразеологічних одиниць із компонентами-назвами домашніх тварин і птахів, що віддзеркалюють життєвий досвід різних народів [12]. Дослідження національно-культурної специфіки фразеологізмів із зоонімним компонентом на матеріалі російської, англійської та німецької мов було здійснено Ю. А. Інчіною [7].

Наведений вище перелік досліджень засвідчує й те, що переносне значення назв тварин

у складі стійких словосполучень є широким пластом активно вживаних мовних одиниць, які віддзеркалюють самобутність національної культури і специфіку образного мислення. Образна основа об'єднує також прислів'я і приказки, які входять до складу фразеологізмів, на думку О. В. Куніна та інших дослідників, хоча вони наділені рядом особливостей порівняно з власне фразеологізмами (незбіги в характері і ступені переосмислення, структурні відмінності і т.ін.). Зоосемізми у складі усталених одиниць із назвами тваринного світу такі різноманітні за властивими їм значеннями й експресивно-емотивними відтінками, як ніяка інша група слів. Розгляд ознак, що лежать в основі переносно-образних значень слів і усталених одиниць методами лінгвістичної науки відкриває шлях до об'єктивного визначення асоціацій, які становлять частину фонових знань.

Перспективою подальшого дослідження зоосемічних фразеологізмів у двох зіставлюваних мовах – англійській та українській є, як нам видається, встановлення зовнішніх (екстралінгвальних) і внутрішніх (мовних) факторів, що зумовлюють варіації переносних використань назв тварин і усталених виразів із цими назвами, визначення універсальних та специфічних ознак, покладених в основу переносно-образних значень зоонімів, їхньої частотності й діапазону поширення образних ознак. Це дасть змогу виявити й описати національні особливості в розумінні й відображенні в мові одного й того ж об'єкта (тварини, птаха, плазуна, комахи і т.ін.) та зробити висновки щодо специфіки й самобутності кожної з досліджуваних мов.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Буробин А. В.* Национально-культурная специфика анималистической фразеологии русского языка : дисс. ... кандидата филол. наук : 10.02.01 / А. В. Буробин. — М., 1994. — 196 с.
2. *Геворкян А. В.* Семантика, структура и происхождение фразеологических единиц с зоонимами (на материале армянского и английского языков) : дисс. ... кандидата филол. наук : 10.02.19 / А. В. Геворкян. — Ереван, 1990. — 184 с.
3. *Григорьева Г. С.* Фразеологические единицы с зоонимами в аспекте теории номинации (на материале современного английского языка) : дисс. ... кандидата филол. наук : 10.02.04 / Г. С. Григорьева. — Ростов-на-Дону, 1985. — 179 с.
4. *Гурбиш Е.* Сопоставительный анализ анималистической паремиологии русского и польского языков : дисс. ... кандидата филол. наук : 10.02.19 / Е. Гурбиш. — Л., 1982. — 193 с.
5. *Гутман Е. А.* Сопоставительный анализ зооморфных характеристик (на материале русского, английского и французского языков) / Е. А. Гутман, Ф. А. Литвин,

М. И. Черемисина // Национально-культурная специфика речевого поведения. — М. : Наука, 1977. — С. 147–165.

6. *Гюлумянц К. М.* Образное употребление названий животных в сравнениях (на материале русского и польского языков) / К. М. Гюлумянц // Вопросы фразеологии IV : Труды СамГУ им. А. Навои. Новая серия. — Самарканд, 1971. — Вып.217. — С. 107–114.

7. *Инчина Ю. А.* Национально-культурная специфика фразеологизмов с зоонимным компонентом в триязычной ситуации (на материале русского, английского и немецкого языков) : дисс. ... кандидата филол. наук : 10.02.19 / Ю. А. Инчина. — М., 2002. — 210 с.

8. *Киндря Н. А.* Английские и русские фразеологизмы с компонентом-зоонимом в свете истории культуры : дисс. ... кандидата филол. наук : 10.02.19 / Н. А. Киндря. — М., 2005. — 218 с.

9. *Киприянова А. А.* Функциональные особенности зооморфизмов (на материале фразеологии и паремиологии русского, английского, французского и новогреческого языков) : дисс. ... кандидата филол. наук : 10.02.19 / А. А. Киприянова. — Краснодар, 1999. — 217 с.

10. *Колесникова М. С.* Лексикографический аспект лингвострановедения : дисс. ... доктора филол. наук : 10.02.19 / М. С. Колесникова. — Ярославль, 2003. — 514 с.

11. *Мансурова Г. И.* Когнитивный аспект перевода фразеологических единиц (на материале художественных произведений английских и американских авторов) : дисс. ... кандидата филол. наук : 10.02.20 / Г. И. Мансурова. — Уфа, 2006. — 184 с.

12. *Марданова Д. М.* Сопоставительный анализ фразеологических зоонимов в английском и турецком языках : дисс. ... кандидата филол. наук : 10.02.19 / Д. М. Марданова. — Казань, 1997. — 283 с.

13. *Молчанова А. Н.* О соотношении внешних и внутренних факторов, влияющих на процесс вторичной образной номинации : дисс. ... кандидата филол. наук : 10.02.19 / А. Н. Молчанова. — М., 1981. — 275 с.

14. *Оботнина Е. В.* Функционально-когнитивное описание актуализации внутренней формы английских фразеологических единиц в переводе : дисс. ... кандидата филол. наук : 10.02.20 / Е. В. Оботнина. — Уфа, 2006. — 176 с.

15. *Парий А. В.* Фразеологические единицы с анимальным значением в современном немецком языке (К проблеме асоциативной природы коннотативных признаков и их роли в формировании фразеологического значения) : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук : 10.02.04 «Германские языки» / А. В. Парий. — Киев, 1988. — 17 с.

16. *Патрушева О. А.* Системно-функциональные особенности иноязычных фразеологических комплексов в современном английском языке : дисс. ... кандидата филол. наук : 10.02.04 / О. А. Патрушева. — М., 1989. — 175 с.

17. *Петрова Н. Д.* Фразео-тематическое поле зоосемизмов в современном английском языке : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук : 10.02.04 «Германские языки» / Н. Д. Петрова. — Киев, 1983. — 22 с.

18. *Ройзензон Л. Й.* Русская фразеология / Л. Й. Ройзензон. — Самарканд : Самарканд.гос.ун-т им. А. Навои, 1977. — 119 с.

19. *Романова Н. Б.* Эволюция некоторых фразеологических единиц с компонентом-зоонимом в свете теории номинации (в языке новоанглийского периода) : дисс. ... кандидата филол. наук : 10.02.04 / Н. Б. Романова. — М., 1987. — 186 с.

20. *Степаненко В. А.* Зоонимы в немецком словообразовании (к проблеме соотношения сложного слова и словосочетания) : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук : 10.02.04 «Германские языки» / В. А. Степаненко. — М., 1992. — 16 с.

21. *Телия В. Н.* Типы языковых значений. Связанное значение слова в языке / В. Н. Телия. — М. : Наука, 1981. — 269 с.

22. *Тимофеева В. В.* Семантические и коммуникативно-функциональные особенности зоосемической фразеологии в американском варианте английского языка : дисс. ... кандидата филол. наук : 10.02.04 / В. В. Тимофеева. — Киев, 1990. — 194 с.

23. *Фархутдинова Ф. Ф.* Фразеологические единицы с анималистическим компонентом в современном русском языке : дисс. ... кандидата филол. наук : 10.02.01 / Ф. Ф. Фархутдинова. — Ростов, 1987. — 286 с.

24. *Холманских И. В.* Компаративные фразеологические единицы с компонентом-зоонимом (на материале русского и болгарского языков) : автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. филол. наук : 10.02.19 «Общее языкознание» / И. В. Холманских. — Тюмень, 2000. — 22 с.

Надійшла до редакції 05.09.10

© 2010 І. Д. Стоянова
(м. Горлівка)

ФУНКЦІОНАЛЬНО-ПРАГМАТИЧНА РОЛЬ МЕТАФОРИ В ДИСКУРСІ АНТИУТОПІЇ (ЗІСТАВНИЙ АСПЕКТ)

СТОЯНОВА І. Д. ФУНКЦІОНАЛЬНО-ПРАГМАТИЧНА РОЛЬ МЕТАФОРИ В ДИСКУРСІ АНТИУТОПІЇ (ЗІСТАВНИЙ АСПЕКТ)

Стаття присвячена вивченню функціонального та прагматичного потенціалу концептуальної метафори у дискурсі антиутопії. Представлено типи концептуальних метафор, аналізуються універсальні та етноспецифічні особливості їх репрезентації в англійському, українському і російському дискурсі антиутопії.

СТОЯНОВА И. Д. ФУНКЦИОНАЛЬНО-ПРАГМАТИЧЕСКАЯ РОЛЬ МЕТАФОРЫ В ДИСКУРСЕ АНТИУТОПИИ (СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ)

Данная статья посвящена изучению функционального и прагматического потенциала концептуальных метафор в дискурсе антиутопии. Представлены типы концептуальных метафор, анализируются универсальные и этноспецифические особенности их репрезентации в английском, украинском и русском дискурсе антиутопии.

STOYANOVA I. D. THE FUNCTIONAL AND PRAGMATIC ROLE OF METAPHOR IN THE DISCOURSE OF ANTI-UTOPIA (A COMPARATIVE STUDY)

The article deals with the analysis of the discourse of anti-utopia based on the methodology of cognitive linguistics and anthropological approach.

The work highlights the conceptual metaphor, its functional and pragmatic role in the discourse of anti-utopia; the universal and ethnolinguistic features of its representation in the English, Ukrainian and Russian discourse of anti-utopia have been discussed.

The participants' communication is governed by the persuasive strategies, i.e. communicative manipulation and communicative pressure, which are manifested by different types of a conceptual metaphor. In the paper 5 types of metaphor have been revealed and described.

The analysis of the conceptual metaphor has resulted in defining the communicative pragmatic factors that account for the specificity of its occurrence in antiutopian communication. It has been concluded that the conceptual metaphor is one of the primary lingual means which expresses the communicative intention and affects the nature of the communicative process in the discourse of anti-utopia.

The results of this research prove that there are linguistic and extralinguistic factors which shed light on ethnocultural character of English, Ukrainian and Russian communication in the discourse of anti-utopia.

Ключові слова: дискурс антиутопії, концептуальна метафора, комунікативна стратегія, маніпулювання, тиск.

1. Вступні зауваження

У когнітивно-дискурсивних студіях останніх років увага зосереджена на теоретичних та прикладних проблемах дискурсу, починаючи від полеміки про визначення дискурсу та характеристики, співвідношення вербального та позалінгвального в дискурсі, впливу на свідомість, закінчуючи аналізом окремих різновидів дискурсу.

Сучасна лінгвістика розглядає мову як засіб пізнання людиною навколишнього світу та як знаряддя здійснення цілеспрямованої діяльності людини. Мова використовується для передачі певної інформації з метою впливу на комунікантів у процесі спілкування, і, виступаючи механізмом створення та транслявання ідей, переконань, цінностей, є фундаментом дискурсу [4], а дискурс відображає ці ідеї, переконання та цінності. У сучасному світі в умовах конкуренції та боротьби за владу великого значення

набувають навіювання та маніпулювання свідомістю [4; 5; 7]. Своє вираження ця проблема знайшла в дискурсі антиутопії, оскільки визначений тип дискурсу викликає особливий інтерес як сфера маніпулювання суспільною свідомістю. Дискурс антиутопії являє собою когнітивно-комунікативну систему, яка визначається єдністю трьох аспектів: аспекту мовного використання, передавання ідей і переконань (когнітивний аспект), соціально-прагматичним аспектом – взаємодією комунікантів у певних соціально-культурних контекстах і ситуаціях. Соціально-прагматичний аспект реалізується завдяки поєднанню стратегій і тактик, які організують сприйняття та інтерпретацію тексту адресатом, і є спрямованим на досягнення цілей комунікантів, що безпосередньо пов'язано з інтенціональністю мовлення. У кожному акті мовленнєвого спілкування будь-якого дискурсу можна простежити процес досягнення позамовленнєвої мети, співвідносною з регуляцією діяльності співрозмовника. Основною цільовою настановою спілкування є керування діяльністю співрозмовника. Р. Блакар зауважив, що „висловитися „нейтрально” неможливо, оскільки навіть неформальна розмова передбачає „реалізацію влади”, тобто вплив на сприйняття й структурування світу іншою людиною” [5, с. 89]. Виходячи з того, що будь-яка діяльність, зокрема інформаційного характеру, цілеспрямована, можна стверджувати, що і будь-яка інформація певним чином впливає на аудиторію. Цільовий аспект комунікативної діяльності пов'язаний з характеристикою скерованого впливу, у якому відображається засіб „збройної” каузативної мовленнєвої висловленості [12, с. 7–8]. Дискурс антиутопії спрямований на досягнення ілюкативної мети комунікантів, що полягає в забезпеченні максимального впливу на адресата задля досягнення власної мети. Поняття комунікативного впливу розуміють як „процес зміни адресантом поведінки адресата, його настанов, намірів, уявлень, оцінок тощо в процесі мовленнєвої взаємодії з ним” [8, с. 63]. А. М. Баранов розуміє мовленнєвий вплив як „комунікативне використання мовних висловів, за якого в модель світу носія мови входять нові знання й модифікуються вже наявні, тобто відбувається процес онтологізації знання” [3, с. 12]. Метою будь-якого комунікативного впливу є спонукання до певних дій, змін або підготовка підґрунтя для змін, тому комунікант, який здійснює вплив використовує багатий запас мовленнєвих засобів з експліцитно та імпліцитно вираженою спонукальністю. Іntenційний вплив здійснюється чотирма способами: 1) завдяки авторитету, законній владі; 2) шляхом маніпуляції, завуальованої влади; 3) за допомогою переконання, аргументації; 4) застосовуючи силу, фізичну й психічну [17, с. 11]. Іntenції в дискурсі антиутопії спрямовані на зміну емоційного або ментального стану партнера по комунікації або примушення адресата здійснити певні дії [9, с. 12]. Актуальність теми визначається спрямованістю лінгвістичних досліджень на вивчення дискурсу, аналіз якого

здійснюється в межах когнітивно-дискурсивної парадигми. Об'єктом дослідження є дискурс антиутопії англійської, української і російської лінгвокультур, предметом дослідження виступає метафора як засіб вираження інтенції в англійському, українському і російському дискурсі антиутопії, її функціонально-прагматичний потенціал, а також етнокультурні характеристики визначеного типу дискурсу. Метою дослідження є визначення різновидів концептуальної метафори в дискурсі антиутопії.

2. Термінологічний апарат дослідження та методологічна основа дослідження

Метафорика впливає на свідомість і, особливо, на підсвідомість адресата, змінюючи систему уявлень у адресантів і адресатів та їхнє емоційне ставлення до відповідного об'єкта. Ефективність мовленнєвого впливу залежить від ступеня його емоційності [5, с. 90], тобто можна припустити, що метафора в досліджуваному дискурсі є одним з таких засобів емоційного впливу. Механізми прагматичного впливу метафорики розглядалися у працях багатьох дослідників. Запропоновані спеціалістами теоретичні пояснення, на нашу думку, доволі послідовні й переконливі [1; 2; 10; 11; 13; 14; 15; 16; 18; 19; 21].

У комунікативній діяльності метафора – важливий засіб впливу на інтелект, почуття й волю адресата. Метафора, на думку А. П. Чудинова, надзвичайно динамічна, вона зрозуміла й дієва лише „тут” і „тепер”, разом з тим узгоджена з основними поняттями окремої культури, має національне коріння [13, с. 22]. Оскільки основу процесу метафоризації складають процедури обробки структур знань, то метафора, в першу чергу, постає когнітивним феноменом, який впливає на мислення людини. Так, було висунуто припущення, що метафора впливає на процес прийняття рішень [10, с. 34]. Залежно від типу дискурсу, метафори, які в ньому використовуються, реалізують конгломерат функцій, які містять експресивну, номінативну, когнітивну функції. Закономірним видається питання й про функції метафори в дискурсі антиутопії. В антиутопічній державі соціальна комунікація характеризується значною роллю ритуального аспекту. Спілкування держави з особистістю стає центральною подією в житті всієї країни, тому що все суспільство перестає жити в реальному просторі з загальноприйнятими нормами поведінки й моральності й занурюється в міфічний простір, де народ поклоняється вождю, а слово набуває магічної сили. Мова дискурсу антиутопії постає фундаментально спонукальною. Тобто, в дискурсі антиутопії метафори виявляють себе як могутні емоційні збудники. Це зумовлено наявністю в них емоційно-оцінних конотацій, що, в свою чергу, призводить до актуалізації в реципієнта мережі асоціативних уявлень у процесі сприйняття метафор. Завдяки зв'язку таких метафор з морально-естетичними й політичними цінностями їх можна кваліфікувати, до певної міри, як ціннісні ярлики.

Метафора в дискурсі антиутопії – засіб певного способу категоризації світу: виокремлення одних фрагментів ситуації й „затемнення” інших, тобто виокремлення конкретних, необхідних мовцеві аспектів ситуації й „затемнення” інших, уможливило створення конкретного образу світу й присвоєння йому певних ціннісних характеристик [20]. На думку А. М. Баранова, метафори, які використовуються в такій якості, наділені певними характеристиками, які відрізняють їх від метафор суто когнітивних [2].

У цьому полягає *прагматична* функція метафори, притаманна дискурсу антиутопії. Ця функція метафори реалізується в дискурсі антиутопії для маніпуляції індивідом, переконання чи впливу на нього. Прагматична функція метафори (функція впливу на адресата) постає могутнім засобом формування в адресата необхідного мовцеві емоційного стану й світосприйняття. У такій функції метафора дискурсу антиутопії – це засіб перетворення наявної у свідомості адресата антиутопічної картини світу, засіб спонукання його до певних вчинків і засіб формування в нього продиктованого адресантом емоційного стану. У наступному пункті подано загальну характеристику концептуальних метафор усвідомлення дійсності, використовуваних адресантами у дискурсі антиутопії мов набору.

3. Аналіз метафори як засобу реалізації інтенції впливу в дискурсі антиутопії англійської, української та російської мов

У результаті аналізу мовного матеріалу встановлено 5 типів метафор, що вербалізують стратегії маніпулювання й тиску та реалізують певний метафоричний образ, об'єктивуючи картину світу антиутопічного суспільства.

Центральне місце в дискурсі антиутопії трьох лінгвокультур належить *мілітарній метафорі*, що нав'язує суспільству конфронтаційні стереотипи розв'язання проблем, обмежує пошук альтернатив соціального розвитку й вирішення конкретних проблем [10, с. 166]. Метафора СОЦІУМ – ВІЙНА пронизує семантичний простір дискурсу антиутопії. Війна є природним і завжди бажаним середовищем – контекстом тоталітарної культури [6, с. 161]. Найрізноманітніші реалії мирного життя (праця, навчання, спорт) у мові відображаються й усвідомлюються через понятійну сферу „війна”. З погляду теорії концептуальної метафори, засилля мілітарної метафори свідчить про мілітаризацію суспільної свідомості, що є невід'ємною ознакою тоталітарного суспільства. Мілітаризація визначає світогляд людини та її поведінку. „Ставши на бік метафори війни, ми починаємо шукати ті шляхи розв'язання конфлікту, які підказують реальні воєнні дії. Тиск розлогого метафоричного поля війни на суспільну свідомість призводить до його мілітаризації, готуючи соціум до дій, які призводять до матеріалізації метафори” [2, с. 15–16].

Як свідчить аналіз мовного матеріалу, антиутопічний соціум усвідомлюється через концептуальну метафору „СОЦІУМ – ВІЙНА” (англ. 35% , укр. 41%, рос. 31%) (див. прикл. (1), (2), (3)):

(1) “*Comrades!*... *Attention, comrades! We have glorious news for you. We have won the battle for production!*” (Orw 1);

(2) “коли б виразно стало питання: або комунізм і з ним криваве знищення капіталістів... плюс руїна світу й страждання всього людства – або трудова колектократія, то вони в більшості своїй прийняли б колектократію. І... поставили б Росію на коліна, вихопили б у неї її велику місію владарки світу! І її роздерли б на шматки!” (Вин);

(3) “*Естественно, что, подчинив себе Голод, Единое Государство повело наступление против другого владыки мира – против Любви... Фантазия. Это – последняя баррикада на пути к счастью. И радуйтесь: она уже взорвана...*” (Зам).

Ще однією спільною для трьох лінгвокультур концептуальною метафорою є усвідомлення антиутопічної держави як артефакту. Спектр концептуальної метафори ДЕРЖАВА – АРТЕФАКТ містить такі кореляти, як „механізм”, „дім, споруда”. Держава зображується як устрій, що здійснює тотальний контроль над масами й формує для них і замість них специфічний образ іншого світу. Спостереження за мовою комунікантів, свідчить про те, що метафора ДЕРЖАВА – АРТЕФАКТ займає певне місце в образному уявленні антиутопічної картини світу. Відповідно до варіантів моделі, держава та владні структури образно представлені адресантами як потужний механізм, що пригнічує, стримує опір (іншої людини). Такий узагальнений образ конкретизується у такій концептуальній метафорі ДЕРЖАВА – МОГУТНІЙ та БЕЗЖАЛЬНИЙ МЕХАНІЗМ (англ. 15% , укр. 23%, рос. 12%) (див. прикл. (4), (5), (6)):

(4) “*The machine turns, turns and must keep on turning – for ever. The wheels began to turn. Wheels must turn steadily, but cannot turn untended. There must be men to tend them, men as steady as the wheels upon their axles, sane men, obedient men, stable in contentment*” (Bell);

(5) “конвеєр на якому деталь по деталі, гвинтик по гвинтикові не складаються, а розбираються людські душі. Це конвеєр... безперервного процесу, ... стандартного „виробництва” – виробництва безвольних істот” (Багр);

(6) “*К счастью, это только мелкие аварии деталей: их легко отремонтировать, не останавливая вечного, великого хода всей Машины. И для того, чтобы выкинуть вон погнувшийся болт, у нас есть искусная, тяжкая рука Благодетеля...*” (Зам).

Інша метафора ДЕРЖАВА – СПОРУДА, актуалізується лише в російській (12%) і

українській мові (22%). За допомогою лексем, які репрезентують цю концептуальну метафору, антиутопічна держава зображується як прототипний дім, господарі якого ліквідують безлад, що виник у результаті подій у країні. Важливий метафоричний образ антиутопічної держави – це продовження будівництва нового суспільства, нової людини. Використання корелятивів „будівництва”, „реконструкції” допомагають описати суть подій, які відбуваються в суспільстві (див. прикл. (7), (8)):

(7) *“це кампанія „реконструкції людини”, в якій віддано на злам геть все, що думало інакше, аніж Політбюро ЦК ВКП(б), на знищення геть все, що не поділяло „генеральної Лінії” кількох людей з верхівки компартії”* (Багр);

(8) *“некоторые номера лишили себя права стать кирпичами обновленного фундамента Единого Государства...”* (Зам).

Метафора СУСПІЛЬСТВО – ЛЮДИНА є ще однією концептуальною метафорою, що представляє картину світу антиутопічного суспільства. Спектр цієї метафори вміщує такі кореляти: “організм людини”, “хвороба”. Концептуальна метафора СУСПІЛЬСТВО – ОРГАНІЗМ традиційна для англійської (13%) й російської (10%) національної свідомості. Для пояснення складних феноменів навколишнього світу сфера – джерело метафори – повинна бути конкретно й загальновідомою, тому в ній і фігурує людина або частини її тіла (див. прикл. (9), (10)):

(9) *“You are here because you have failed in humility, in self-discipline. Only the disciplined mind can see reality, Winston. Reality exists ... only in the mind of the Party... It is impossible to see reality except by looking through the eyes of the Party”* (Orw 1);

(10) *“В один и тот же час единомиллионно начинаем работу – единомиллионно кончаем. И, сливаясь в единое, миллионорукое тело, в одну и ту же, назначенную Скрижалью, секунду, мы подносим ложки ко рту”* (Зам).

Метафора СУСПІЛЬСТВО – ОРГАНІЗМ модифікується в СУСПІЛЬСТВО – ХВОРИЙ ОРГАНІЗМ, що об’єктивується в дискурсі антиутопії в період політичної кризи (англ. 17%, укр. 17%, рос. 9%) (див. прикл. (11), (12), (13)):

(11) *“You are a difficult case. But don't give up hope. Everyone is cured sooner or later... You are mentally deranged. You suffer from a defective memory... Fortunately it is curable”* (Orw 1);

(12) *“Армію прочистити. Всі заражені елементи винищити. При гангрені треба хірургічного ножа, а не гомеопатії!”* (Кож);

(13) *“... вы больны. Имя этой болезни: фантазия. Это – лихорадка, которая гонит вас бежать все дальше”* (Зам).

Концептуальна метафора ДЕРЖАВА – СІМ’Я, що актуалізується лише в англійській

(20%) і російській мовах (22%), ілюструє відношення між державою та громадянами, між лідером країни й народом. Ці відношення концептуально можуть бути представлені як стосунки в родині, члени якої відчують кровний зв'язок між собою, молодші повинні поважати старших за віком. Усі члени сім'ї це „свої”, і за необхідності вони повинні протистояти „чужим”. Відповідно до сімейної етики на захист „свого” треба стати незалежно від того, правий він чи ні. Заміна соціальних зв'язків сімейними зумовлюється тим, що тоталітарна культура спирається на патріархальну свідомість. У більш глибинному сенсі, „ця родинність, запроваджувана й культивована владою, була покликана приховати те, що належало сфері несвідомого, компенсувати природний потяг людської сутності до навколишнього світу і до прагнення уникнути самотності у великій родині й великій рідні” [5, с. 56] (див. приклади (14), (15)):

(14) *“Weak or strong, clever or simple, we are all brothers”* (Orw 2);

(15) *“Одна могучая Семья, ... Каждый член дает Семье все, что он должен дать, ... Одна могучая Семья, Один большой народ – Своих сынов и дочерей храбро в космос шлет...”* (Лев).

3. Висновки

Кількісний аналіз концептуальних метафор, що використовуються для переконання та впливу на індивіда в дискурсі антиутопії, дозволяє зробити такі висновки.

Найбільш представленою в кожній із досліджуваних мов виявилася концептуальна метафора СОЦІУМ – ВІЙНА.

Універсальними типами концептуальних метафор, властивих англійському, українському та російському дискурсу антиутопії, є метафори СОЦІУМ – ВІЙНА, ДЕРЖАВА – МЕХАНІЗМ, СУСПІЛЬСТВО – ОРГАНІЗМ. Метафора СУСПІЛЬСТВО – ОРГАНІЗМ модифікується переважно у СУСПІЛЬСТВО – ХВОРИЙ ОРГАНІЗМ, що актуалізується у змодельованому в дискурсі суспільстві в період політичної кризи.

В англійському та російському дискурсі антиутопії зафіксовано збіг такої концептуальної метафори, як ДЕРЖАВА – СІМ'Я. Заміна соціальних зв'язків сімейними зумовлюється тим, що тоталітарна культура спирається на патріархальну свідомість.

Метафора ДЕРЖАВА – СПОРУДА актуалізується лише в російському та українському дискурсі антиутопії і відтворює суть подій, які відбуваються в суспільстві.

Отже, метафора в дискурсі антиутопії визначається як засіб перетворення у свідомості адресата антиутопічної картини світу. Таке перетворення орієнтоване на програмування особистості в річище тотально-згуртованої свідомості, у межах якої особистість розчиняється в політизованих стереотипах, об'єктивованих у мові.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Баранов А. Н. Русская политическая метафора: [материалы к словарю] / А. Н. Баранов, Ю. Н. Караулов. — М. : Институт русского языка АН СССР, 1991. — 193 с.
2. Баранов А. Н. Словарь русских политических метафор / А. Н. Баранов, Ю. Н. Караулов / РАН. Ин-т Рус. яз. — М. : Помовский и партнеры, 1994. — 330 с.
3. Баранов А. Н. Что нас убеждает? / А. Н. Баранов. — М. : Знание, 1990. — 63 с.
4. Белова А. Д. Лингвистические аспекты аргументации / А. Д. Белова. — К. : КДУ, 1997. — 300 с.
5. Блакар Р. М. Язык как инструмент социальной власти / Р. М. Блакар // Язык и моделирование социального взаимодействия / [сост. В. М. Сергеева, П. Б. Паршина / под общ. ред. В. В. Петрова]. — М. : Прогресс, 1987. — С. 88–125.
6. Добренко Е. А. Метафора власти: Литература сталинской эпохи в историческом освещении / Е. А. Добренко. — Мюнхен, 1993. — С. 377–379.
7. Доценко Е. Л. Психология манипуляции : феномены, механизмы и защита / Е. Л. Доценко. — [3-е изд., испр. и перераб.]. — Санкт-Петербург : Речь, 2003. — 294 с.
8. Желтухина М. Р. Тропологическая суггестивность масс-медиа дискурса : о проблеме речевого воздействия тропов в языке СМИ : [монография] / М. Р. Желтухина. — М. : Ин-т языкознания РАН; Волгоград : Изд-во ВФ МУПК, 2003. — 656 с.
9. Крючкова П. Г. Авторитарный дискурс (на матеріалі сучасної англійської мови) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / П. Г. Крючкова. — К., 2003. — 21 с.
10. Лакофф Д. Метафоры, которыми мы живем / Д. Лакофф, М. Джонсон // Теория метафоры : [сборник / общ. ред. Н. Д. Арутюновой, М. А. Журиной]. — М. : Прогресс, 1990. — С. 387–415.
11. Любимова А. А. Прагматическое использование образного языка как способ воздействия на общественное сознание в средствах массовой информации / А. А. Любимова // Сборник тезисов Международной научной конференции студентов, аспирантов и молодых ученых «Ломоносов – 2004». — М. : МГУ им. М.В. Ломоносова, 2004. — С. 240–241
12. Почепцов Г. Г. Психологические войны : [монография]. / Г. Г. Почепцов. — К. : Ваклер, 2000. — 528 с.
13. Чудинов А. П. Россия в метафорическом зеркале : когнитивное исследование политической метафоры (1991 – 2000) : [монография] / А. П. Чудинов. — Екатеринбург, 2001. — 238 с.
14. Чудинов А. П. Метафорическая мозаика в современной политической коммуникации : [монография] / А. П. Чудинов. — Екатеринбург, 2003. — 248 с.

15. *Charteris-Black J.* Politicians and Rhetoric. The Persuasive Power of Metaphor / J. Charteris-Black. — Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2004. — 256 p.

16. *Chilton P. A.* Metaphor in Political Discourse : The Case of the “Common European House” / P. A. Chilton, M. V. Ilyin // *Discourse and Society*. — 1993. — Vol. 4. — № 1. — P. 7–31.

17. *Hymes D.* On communicative competence / D. Hymes // *Sociolinguistics* / [ed. by J. B. Pride, J. Holmes]. — Harmondsworth : Penguin books, 1972. — P. 269–293.

18. *Lakoff G.* Metaphors we live by / G. Lakoff , M. Johnson. — Chicago : University of Chicago Press, 1980. — 280 p.

19. *Lakoff G.* The Metaphorical Logic of Rape / G. Lakoff , M. Johnson // *Metaphor and Symbolic Activity*. — 1987. — Vol. 2. — P. 73–79.

20. *Langacker R.* A view of linguistic semantics / R. Langacker // *Current issues in linguistic theory. Topics in Cognitive Linguistics* / [ed. by B. Rudzka-Ostyn]. — Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 1988. — P. 49–90.

21. *Zinken J.* Imagination im Diskurs. Zur Modellierung metaphorischer Kommunikation und Kognition : Dissertation zur Erlangung der Wurde eines Doktors im Fach Linguistik / J. Zinken. — Bielefeld : Universität Bielefeld, 2002. — 262 S.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

22. *Багрянний І.* Сад Гетсиманський / І. Багрянний. — К. : Час, 1991. — 512 с. (Багр)

23. *Винниченко В.* Слово за тобою, Сталіне! / В. Винниченко. — К. : Наук. думка, 1999. — 440 с. (Вин)

24. *Замятин Е.* Мы : романи, повісти, розкази, сказки / Е. Замятин. — М. : Современник, 1989. — 560 с. (Зам)

25. *Кожелянко В.* Дефіляда в Москві : [роман, новели] / В. Кожелянко. — Л. : Кальварія, 2001. — 196 с. (Кож)

26. *Левин А.* Этот идеальный день / А. Левин // *Англо-американская фантастика* : [пер. с англ. Дмитрия Тихомирова]. — М. : Змей Горыныч, 1991. — Т. III. — С. 211–433. (Лев)

27. *Bellamy E.* Looking Backward (from 2000 to 1887) / E. Bellamy. — N. Y. : Modern Library, 1951 — 432 p. (Bell)

28. *Orwell G.* 1984 / G. Orwell. — N.Y. : New American Library, 1949. — 177 p. (Orw 1)

29. *Orwell G.* Animal Farm / G. Orwell. — Philadelphia : Open univ. press, 1987. — 110 p. (Orw 2)

Надійшла до редакції 08.10.10

© 2010 О. В. Трофімова
(м. Донецьк)

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ЗІСТАВНОГО ВИВЧЕННЯ СЕМАНТИКИ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ НА ПОЗНАЧЕННЯ НЕГАТИВНИХ ЕМОЦІЙ

ТРОФИМОВА О.В. СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ЗІСТАВНОГО ВИВЧЕННЯ СЕМАНТИКИ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ НА ПОЗНАЧЕННЯ НЕГАТИВНИХ ЕМОЦІЙ

Стаття присвячена аналізу сучасних підходів до вивчення семантики фразеологічних одиниць (ФО), які позначають негативні емоції, у зіставному аспекті. Визначається поняття емоцій, описуються їх функції у життєдіяльності людини. Проведений аналіз сучасних психологічних теорій дозволяє уточнити суть та важливу роль негативних емоцій. Розкрито сутність категорії емотивності на матеріалі фразеології англійської та української мов. У статті аналізується зв'язок емотивності з категоріями оцінності, експресивності, образності. У ході аналізу спеціальної літератури встановлено, що емотивний компонент входить до конотативного аспекту фразеологічного значення. Специфіка ФО пов'язана з провідною функцією ФО – експресивною, що зумовлює домінування конотації у системі фразеологічного значення. ФО, що позначають негативні емоції в англійській та українській мовах, поділяються на номінативні, дескриптивні та експресивні одиниці.

ТРОФИМОВА Е.В. СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К СОПОСТАВИТЕЛЬНОМУ ИЗУЧЕНИЮ СЕМАНТИКИ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ, ОБОЗНАЧАЮЩИХ НЕГАТИВНЫЕ ЭМОЦИИ

В статье анализируются современные подходы к исследованию семантики фразеологических единиц (ФЕ), обозначающих негативные эмоции, в сопоставительном аспекте. Определяется понятие эмоций, описываются их функции в жизнедеятельности человека. Проведенный анализ современных психологических теорий позволяет уточнить сущность и важную роль негативных эмоций. Раскрывается суть категории эмотивности на материале фразеологии английского и украинского языков. В статье анализируется связь эмотивности с категориями оценочности, экспрессивности и образности. В ходе анализа специальной литературы выявлено, что эмотивный компонент входит в коннотативный аспект фразеологического значения. Специфика ФЕ связана с ведущей функцией ФЕ – экспрессивной, что обуславливает доминирование коннотации в системе фразеологического значения. ФЕ, обозначающие негативные эмоции в английском и украинском языках, подразделяются на номинативные, дескриптивные и экспрессивные единицы.

TROFIMOVA O.V. MODERN APPROACHES TO THE CONTRASTIVE STUDY OF THE SEMANTICS OF PHRASEOLOGICAL UNITS DENOTING NEGATIVE EMOTIONS

The paper considers modern approaches to the contrastive study of the semantics of phraseological units denoting negative emotions. An important regulating function performed by emotions in a person's life is to evaluate and inform about an object, event, situation, etc. Negative emotions give negative evaluation to objects or events. Negative emotions are considered to have an important function since they signal alarm and stimulate a person to change or avoid an unpleasant or dangerous situation. The notion of the category of emotiveness and ways of its expression within the emotive lexicon have been discussed. The paper examines the category of emotiveness disclosed in the phraseology of the English and Ukrainian languages. Emotiveness is closely connected with evaluation, expressivity and imagery of phraseological units. The emotive component is included in the connotative aspect of the structure of phraseological meaning. Phraseological units denoting negative emotions in English and Ukrainian have been classified into nominative, descriptive and expressive ones.

Ключові слова: емоція, негативна емоція, емотивність, оцінність, експресивність, фразеологічна одиниця, фразеологічне значення, конотація

1. Вступні зауваження

Вивчення фразеологічного фонду мови стає особливо актуальним у зв'язку з розвитком нових антропоцентричних парадигм у мовознавстві. У фокусі сучасних досліджень виступає мовна особистість у різноманітності форм її маніфестації. Однією з важливих сторін існування особистості є емоційна сфера, яка пронизує усю діяльність

людини. Не визиває сумніву актуальність пізнання особливостей емоційної сфери людини, оскільки здатність переживати емоції – універсальна риса, притаманна людству [35]. **Актуальність** дослідження зумовлюється необхідністю вивчення механізмів відтворення негативних емоцій в мові. **Мета** статті – проаналізувати сучасні підходи до дослідження семантики фразеологічних одиниць (далі ФО), які позначають негативні емоції, на матеріалі англійської та української мов. Мета роботи передбачає розв'язання таких **завдань**: 1) проаналізувавши сучасні психологічні теорії емоцій, виявити суть та значущість емоцій у життєдіяльності людини; 2) розглянути місце негативних емоцій у функціонуванні особистості; 3) встановити набір негативних емоцій; 4) вивчити сутність категорії емотивності у площині фразеології та проаналізувати зв'язок емотивності з категоріями оцінності, експресивності, образності; 5) встановити місце емотивного компонента у структурі фразеологічного значення; 6) провести класифікацію ФО, які позначають негативні емоції в англійській та українській мовах. **Матеріал** дослідження склали 1238 англійських та 1652 українські ФО, які позначають негативні емоції, дібрані із тлумачних фразеологічних словників [36–41].

2. Негативні емоції з точки зору сучасної психології

Емоції трактуються як особливий клас суб'єктивних психологічних станів, які відображають у формі безпосередніх переживань, відчуттів приємного або неприємного, ставлення людини до світу й людей, процес і результати її практичної діяльності [24, с. 436]. С. Л. Рубінштейн визначає суть емоцій так: людина переживає те, що з нею відбувається і нею здійснюється; вона певним чином виявляє своє ставлення до того, що її оточує. Переживання цього ставлення людини до оточуючого утворює багату і яскраву сферу людських почуттів [25, с. 16].

Функціональне призначення емоцій забезпечує орієнтування індивіда в навколишньому світі, регулюючи поведінку, вказуючи на значущість для нього явищ світу та на власну значущість. Вивчення спеціальної літератури дозволяє зробити висновок про те, що основними функціями емоцій виступають оцінна, регулятивна, виразна функції. Одне із загальноприйнятих положень у психології емоцій полягає в тому, що емоції виконують функцію оцінки [7, с. 13]. Як зазначає Б. І. Додонов, емоції як процес – це діяльність оцінювання інформації про зовнішній та внутрішній світ, яка надходить до мозку, та яку відчуття та сприйняття кодують у формі суб'єктивних образів [13, с. 29]. Проблема зв'язку оцінки й емоції є актуальною не тільки для психологічних досліджень. Вона також порушується в лінгвістичних дискусіях стосовно характеру та структури емотивного значення мовних одиниць [22]. Оцінна функція призначена

виділяти актуально значуще в предметі, явищі, світі. При цьому особистість співвідносить ці явища з власною мірою та метою. Оцінюючи, людина пристосовується, адаптується до своєї міри, а також створює нові, розвиваючи сама себе. Тобто, емоції, виконуючи функцію оцінки, інформуючи про значення того чи іншого явища для особистості, спонукаючи її до тієї чи іншої дії, регулюють загальну спрямованість та динаміку її поведінки. Виразна функція емоцій пов'язана з їх здатністю виступати у ролі зовнішнього сигналу. Зовнішній вияв почуттів свідчить про наявність певного процесу в психіці. Важлива роль виразної функції емоцій полягає у тому, що через зовнішній вияв емоції допомагають людині налагоджувати як інтерперсональний, так і інтраперсональний зв'язок. Спостереження за мімікою, виразними рухами тощо необхідно для інтерпретації емоцій іншої людини. Зовнішній вираз власних емоцій допомагає висловити або іноді усвідомити своє ставлення до навколишньої дійсності.

За знаком емоційні переживання поділяються на позитивні та емоційні. Незважаючи на традиційний розподіл емоцій на негативні та позитивні, така диференціація має конвенціональний характер, а вживання термінів «позитивний» та «негативний» відносно емоцій потребує уточнення. Звертають на себе увагу різні критерії виділення позитивних та негативних емоцій. Так, емоції вважаються негативними за критерієм шкідливості [15]; перешкоджання досягненню цілі [14]; неприємності [20]; недостатньої інформації [26]; незадоволення потреб тощо. За точкою зору Б. І. Додонова, глибинна суть негативних емоцій полягає у іншому. Вагома роль емоцій взагалі визначається тим фактом, що завдяки ним відбувається обробка людиною первинної інформації про світ, у результаті чого формується ставлення про нього та визначається цінність явищ або подій. Тобто емоції виявляють оцінне ставлення індивіда до певної ситуації [13]. З цього випливає, що негативні емоції містять негативну оцінку певного явища, предмета, події, ситуації тощо.

Слушно зазначити, що негативні емоції вважаються психологами корисними емоціями, які відіграють пристосувальну роль. Важлива біологічна функція негативних емоцій зумовлюється тим фактом, що вони слугують як сигнал тривоги, небезпеки для організму [16, с. 101]. Негативні емоції стимулюють активність, спрямовану на уникання шкідливих впливів та спонукають до змінення ситуації, у якій знаходиться людина. Психологами доведено, що негативних емоцій існує більше, ніж позитивних. Така асиметричність, а також більша диференційованість та специфічність негативних емоцій пояснюються тим, що емоції, що сигналізують про загрозу або невдачу, зберігаються в пам'яті людини довше, ніж переживання, які виникають в ситуації досягнення позитивних наслідків.

Як основа для встановлення набору негативних емоцій у цьому дослідженні була

використана класифікація базових емоцій К. Ізарда [15]. Базові емоції слугують як первинні емоції, від яких походить величезна гама відтінків переживань, з якими ми зустрічаємося в житті. За думкою вченого, до негативних базових емоцій відносяться гнів, страх, відроза, горе, презирство, подив [15]. У фразеології англійської та української мов зазначені емоції позначаються рядом одиниць, які репрезентують відповідні емоції. Наприклад:

а) гнів: англ. *breathe fire* ‘вергати громи’; укр. *як (мов, ніби і т.ін.) скажений* ‘втрачаючи самовладання або не стримуючись у гніві; несамовито, нестямо’;

б) страх: англ. *be scared (bored) shitless* вульг. ‘дуже переляканий’; укр. *обминати (обходити, оббігати) / обминути (обійти, оббігти) десятою дорогою (вулицею) кого, що* ‘боятися когось, чогось’;

в) відроза: англ. *hate (one, something) as (like) a cat hates water* ‘відчувати відрозу, огиду (до когось, чогось); ненавидіти (когось, щось)’; укр. *[аж] оскома на зубах* у кого, від чого ‘кому-небудь неприємно, бридко від чогось, у когось виникає відроза до чого-небудь’;

г) горе: англ. *smell hell* ‘зазнати горя, лиха, біди; скуштувати лиха’; укр. *политий кров’ю* ‘який зазнав багато горя, страждань; згорьований’;

д) презирство: англ. *snap one’s fingers at smb (smth)* ‘відкрито презирати, ігнорувати, «плювати» (на когось, щось)’; укр. *задирати (піднімати) / задерти (підняти) хвіст (хвоста) [угору]* ‘ставитися до всіх з презирством, поводитися гонористо, самовпевнено’;

е) подив: англ. *the surprise of one’s life (lifetime)* ‘сильний подив, потрясіння’; укр. *як (мов, ніби і т.ін.) громом вражений* ‘надзвичайно здивований, схвилюваний чим-небудь несподіваним’;

Вивчення емпіричного матеріалу дозволило доповнити вихідний список негативних емоцій іншими номенами: хандра, сум, нудьга, незадоволення, роздратованість, занепокоєння, тривога, хвилювання, паніка, туга, страждання, відчай, переляк, заздрість, огида, злість, лють, шаленість, скаженість, розгубленість, розчарування, образа, приниження, ворожість, ніяковість, сором. Наведемо приклади:

є) хвилювання, неспокій, тривога: англ. *be on nettles* ‘хвилюватися, почувати себе дуже неспокійно, бути у стані нервового збудження; сидіти, як на розпеченому вугіллі’; укр. *уболівати душею (серцем)* ‘дуже непокоїтися, турбуватися, тривожитися’;

ж) хандра, сум: англ. *be in the blues* ‘нудитися, хандрити, засмутитися, бути засмученим, бути у пригніченому стані’; укр. *як (мов, ніби і т.ін.) скупаний у мертвій воді* ‘пригнічений, сумний, невеселий’;

з) злість, лють, шаленість: англ. *fret like gummed taffeta (velvet)* заст. ‘шаленіти, скаженіти, дуже злитися’; укр. [аж]у *romi* *чорно* у кого, кому ‘хто-небудь дуже сердитий, лютий’;

і) образа: англ. *swallow (pocket) an insult* ‘проковтнути, стерпіти образу’; укр. *копилити (закопильовати) / закопилити (скопилити) губу (губи, носа, ніс і т.ін.)* ‘ображатися, сердитися’;

ї) розчарування: англ. *be out of conceit with smb (smth)* ‘розчаруватися в комусь, чомусь’; укр. *туди до лиха!* ‘уживається для вираження незадоволення, розчарування, здивування, обурення з приводу чогось неприємного, несподіваного і т.ін.’.

3. Теоретичні аспекти реалізації категорії емотивності у площині фразеології

Одним з найбільш репрезентативних шарів фразеології мови є одиниці, які характеризують повсякденне життя людини, до якого, зокрема, належать почуттєво-емоційні переживання [29, с. 34]. В лінгвістиці активно розгортаються дослідження емотивної фразеології (див. [6; 9; 12; 18; 27; 29] та ін.). Як справедливо зауважують дослідники фразеології, фразеологічні одиниці ... вирізняють найменші порухи нашого серця, розказують про неосяжний світ людських почувань [28, с. 275]. На думку М. О. Красавського, образна основа ФО представляє великий інтерес для емотіологів, які вивчають фразеологічні засоби номінації емоцій у мові [18, с. 110]. ФО в образній формі зберігають багатий досвід емоційного кодування і декодування людиною дійсності. Продуктивність та регулярність використання ФО для номінації емоцій пояснюється високим експресивним потенціалом фразеологізмів [18, с. 115]. ФО, на відміну від лексем, детально уточнюють і диференціюють результати емоційного досвіду людини.

Емоції проникають у мову двома шляхами: по-перше, вони супроводжують та емоційно забарвлюють висловлювання мовця, який переживає певний емоційний стан; по-друге, емоції передаються засобами мови як об’єктивно існуючі об’єкти реальності [2; 33; 34]. Для опису емотивної лексики в лінгвістиці була введена категорія емотивності. Емотивність розуміється як вираження емоцій мовними засобами [32]. У цьому дослідженні емоційність та емотивність вживаються як синонімічні терміни.

Категорія емоційності тісно пов’язана з категоріями оцінності, експресивності, образності. Не викликає сумніву той факт, що емоційність та оцінність характеризуються особливо тісними відношеннями. В. І. Шаховський вважає, що емоцій не буває без оцінного компоненту [30, с. 104]. На нерозривний зв’язок емоційності та оцінності також вказують результати експериментального дослідження О. Ю. Мягкової [22]. Експресивність та емоційність в мові – різні явища, які характеризуються різними

функціональними задачами, незважаючи на їх взаємозв'язок і взаємовплив. Експресивність значно ширше емоційності в мові, оскільки експресія може пронизати як емоційний, так і вольовий, інтелектуальний прояви. Під експресією при цьому розуміються засоби, які роблять мову виразною, діючою, образною, вражаючою [11, с. 98]. Мовний діапазон функціонування експресивності більш широкий, ніж емоційності. З цього випливає, що емоційне – завжди експресивне, але не навпаки. Деякі лінгвісти під експресивністю слова розуміють особистісне емоційне ставлення того, хто говорить, до дійсності [8, с. 25]. Специфіка фразеологізмів полягає у тому, що у фразеологічному значенні номінативний компонент «розчиняється» та «підкоряється» експресивному. Експресивність характеризується як іманентна властивість фразеологізмів, внаслідок чого останні функціонують в мові як такі одиниці, що впливають на адресат [21, с. 210–211]. Таким чином, емоційні ФО розуміємо як такі, що наділені експресивністю та оцінністю.

Проблема виділення емотивного компоненту в структурі значення слова є складним завданням, яке визиває різноманіття думок серед вчених, серед яких репрезентативними є такі: а) емотивний компонент значення – компонент конотації, поряд з оціночним, експресивним і стилістичним компонентами [1]; б) емотивний аспект значення ототожнюється з конотацією [31]; в) емоційний компонент, який реалізується в конотації мовної одиниці, найбільш тісно пов'язаний з оцінкою [5]. У площині фразеології розповсюдженим є погляд, що емотивний компонент входить до конотативного аспекту ФО [19, с. 177]. В. М. Телія називає конотативну семему головним компонентом фразеологічного значення, що пов'язано з провідною функцією ФО – експресивною [27]. Л. В. Ковальова описує конотативну семему ФО як макрокомпонентну структуру, до якої належать оцінність, емоційність, експресивність [17, с. 31]. Усі компоненти конотації ФО пов'язані між собою. Емоційність, разом з оцінністю, відіграє значну роль у зв'язку з тим, що пізнання ґрунтується на емоційному ставленні людини до дійсності, до ситуації спілкування. Дослідниця вважає, що емоційна сема розкриває конкретне почуття, яке викликає денотат у мовця. Оскільки емоції розподіляються на позитивні та негативні, як і оцінки, емоційна та оцінна семи тісно пов'язані одна з одною, тому іноді їх складно розрізнити. Експресивна забарвленість ФО проявляється в тому, що фразеологічний вираз не тільки повідомляє про світ, але й також виражає емотивне ставлення суб'єкта до того, що позначається [27]. Експресивність пов'язана з образністю, оскільки, як зауважує В. М. Мокієнко, образність слугує лише як один із засобів утворення експресії [21]. Слушною є концепція М. В. Гамзюка, згідно якої емотивність виступає категоріальною ознакою ФО, мовне призначення яких полягає у вираженні передусім емотивного

ставлення до об'єкта позначення [12].

Проблема виділення емотивного компоненту тісно пов'язана з специфікою фразеологічного значення. На думку С. К. Башиєвої, фразеологічне значення розглядається як трьохкомпонентна структура, яка містить денотативно-десігніфікативний, конотативний, граматичний блок [4, с. 6]. При цьому основне семантичне навантаження у межах ФО не предметно-поняттєвий блок, а конотативний план, який містить експресивний та стилістичний компоненти. Фразеологічне значення реалізує експресивне ставлення носіїв мови до об'єкту мовлення. Експресивність, у свою чергу, тісно пов'язана з категорією емотивності і генетично походить від вираження емоцій людиною. О. В. Кунін визначає емотивність як: «емоційність в мовному відбитті, тобто чуттєва оцінка об'єкту, вираження мовними або мовленнєвими засобами почуттів, настроїв, переживань людини» [19, с. 178]. Вчений вважає, що емотивність завжди експресивна та оціночна, але не навпаки. Для вираження негативних емоцій дослідник пропонує термін негативно-емотивних позначень на рівні мови.

Заслуговує на увагу підхід В. М. Телії до визначення ролі емотивності в семантичній структурі ФО. Вчена розглядає емотивний компонент серед інших макрокомпонентів значення ФО та визначає його як такий, що об'єднує в собі інформацію, яка містить відомості про емотивне забарвлення значення ідіом [27]. Емоції, вважає В. М. Телія, пов'язані з аксіологічною діяльністю свідомості, а розподіл емоцій на позитивні та негативні вмотивований їх явною тенденцією до градації відносно аксіологічної шкали. Услід за О. М. Вольф, В. М. Телія виділяє емоційну та раціональну оцінку [27, с. 114]. Різниця між двома видами оцінки полягає у тому, що вони передають дві різні сторони ставлення суб'єкта до об'єкта: раціональна оцінка передає думку, а емоційна – почуття [10]. Як стверджує М. В. Гамзюк, емотивна оцінка рідко існує у чистому вигляді, у більшості випадків емотивне і предметно-логічне значення співіснують у семантичній структурі мовної одиниці [12, с. 11]. Вчені відмічають, що стилістичне забарвлення ФО найтісніше пов'язане з експресивністю, емоційністю та оцінністю [28, с. 244]. При цьому емоційність характеризується як функція передавання настрою, емоцій, почуттів, переживань.

4. Класифікація ФО, які позначають негативні емоції в англійській та українській мовах

Услід за В. І. Шаховським, матеріал дослідження було розподілено на ФО, які називають, описують та виражають емоції [30].

У разі, коли негативна емоція є об'єктом називання, вона позначається через ФО, які у своїй семантиці передають поняття про ту чи іншу негативну емоцію. Наприклад, англ.

be off one's balance 'втратити (душевну) рівновагу, нервувати', *to have enough of it* 'відчувати нудоту, скуку; не хотіти бачити когось; набити оскомину, набриднути, остогиднути'; укр. [як (мов, ніби і т.ін.)] *камінь ліг на душу (на серце)* кому і без додатка 'кому-небудь дуже важко, хтось перебуває в гнітючому настрої, страждає, переживає і т.ін.', *набити оскомину* чим, кому 'дуже набриднути'. Наведені ФО у своєму значенні містять вказівку на негативну емоцію, яку переживає особа.

Дескрипція негативних емоцій передається через відчутний фізіологічний ряд, який супроводжує емоційні переживання. Сюди належать такі приклади ФО, як англ. *get gray (get gray hair over smth)* розм. 'турбуватися, тривожитися про щось, «посивіти» від чогось', *be breathless with fear* 'не могли дихати від страху'; укр. [аж] *кров кинулася до обличчя (в обличчя, в лице і т.ін.)* кому 'хто-небудь дуже почервонів від досади, сорому, радості і т.ін.', *морозом (дрожем, дрожжю) пройтати / пройтати* кого, що 'викликати відчуття холоду, судорожного тремтіння від великого хвилювання, несподіванки, переляку'. У наведених прикладах описуються фізіологічні характеристики, притаманні певним емоційним переживанням. Слушною є думка вчених про те, що мова фіксує не реальні симптоми, а «мов би» симптоми, тобто відбувається концептуалізація психічного стану через один з можливих симптомів, який приписується цьому стану у повсякденній свідомості носія мови [3, с. 134–135]. Виявлено, що образність дескриптивних ФО ґрунтується на змінах у функціонуванні фізіологічних механізмів, які людина відчуває безпосередньо і які виникають рефлекторно, а далі усвідомлюються людиною. В ході аналізу фактичного матеріалу встановлено, що ФО описують зміни у діяльності різноманітних органів людського тіла:

а) зміни у серцевій діяльності, пов'язані з прискоренням або сповільненням ритму серцебиття: укр. *серце мре (завмирає, замирає) / замерло (замерло)* 'хто-небудь дуже хвилюється, відчуває раптовий переляк, страх і т.ін.';

б) заціпеніння від переживання емоцій або тремтіння: англ. *be frozen in one's boots* 'заціпеніти від страху', *quake (quiver, shake, tremble) like a leaf (like an aspen leaf)* 'тремтіти, як осиковий лист'; укр. *вросли в землю* 'завмерти, залякнутися на місці від великої несподіванки чи сильного хвилювання, страху і т.ін.', *вбивати зубами чечітку (третьяка)* 'дрижати, клацаючи зубами (перев. від холоду або переляку)';

в) зміни в системі кровообігу: англ. *one's blood turned to ice* 'кров захолола в жилах'; укр. *кров ударила в лице (до лица, в обличчя і т.ін.)* 'хто-небудь перебуває в стані сильного хвилювання, збудження і т.ін.';

г) процеси дихання, відчуття перехопленого духу або зміни регулярності та

швидкості дихання: англ. *with bated breath* ‘затямивши подих’; укр. *дух займається* (забивається, затинається і т.ін.) / *зайнявся* (забився, затнувся і т.ін.) ‘стає важко дихати від хвилювання, сильного душевного потрясіння і т.ін.’;

д) зміни в сприйманні дійсності свідомістю: укр. *у голові туманіє* ‘втрачається ясність думки здатність виразно сприймати навколишнє від хвилювання, сильного болю і т.ін.; затьмарюється свідомість у кого-небудь’;

е) зміна у голосі, важкість або неможливість говорити: англ. *bring a lump to your throat* ‘клубок застряв у горлі’; укр. *клубок стоїть* (застряє, застрягає і т.ін.) / *застряв* (застряг і т.ін.) *у горлі* ‘кому-небудь спазми стискають горло від сильного хвилювання, переживання і т.ін.’;

є) зміни у діяльності залоз внутрішньої секреції: англ. *be in a cold sweat* ‘обливатися холодним потом (від страху)’; укр. *обливатися* / *облитися холодним потом* ‘дуже хвилюватися, переживати (від почуття страху, очікування чогось небезпечного, неприємного і т.ін.)’;

ж) порушення нормального зорового сприйняття дійсності: англ. *see red* ‘розлютитися’; укр. *тьмариться* (заст. *тьмиться*) *в очах* (в голові) ‘хто-небудь втрачає ясність, чіткість сприйняття (від втоми, перенапруження, хвилювання і т.ін.)’;

з) температурні реакції, зокрема поява неприємного відчуття холоду або жару: англ. *take your blood boil* ‘розлютовувати’; укр. [аж] *морозом сипнуло* (сипнуло) [за (поза) *спиною* (шкірою), *по спині*] ‘кому-небудь дуже страшно, боязно’, *обдавати* / *обдати жаром* (вогнем, морозом, холодом і т.ін.) ‘викликати у кого-небудь стан сильного хвилювання, збентеження, переляку і т.ін.’;

і) шкірна реакція: англ. *get the shivers* розм. ‘здрігатися від жаху; комашки забігали’; укр. *як* (мов, ніби і т.ін.) *комашки забігали* (полізли, поповзли і т.ін.) *по спині* ‘хто-небудь відчув страх, переляк і т.ін.’.

До фразеологічних засобів вираження негативних емоцій належать вигуківі ФО. Наприклад, англ. *holy cow!* ‘Боже мій! Батечки!’, *(well) I'm jiggered!* ‘чорт забирай’ (вигук, що виражає подив); укр. *що за чортovinня* (чортівня)! грубо ‘уживається для вираження незадоволення, обурення або здивування з приводу кого-, чого-небудь’, *хоч на місці погибай* ‘уживається для вираження досади, незадоволення з приводу дуже важкого чи безвихідного становища’. Наведені ФО виражають емоційний стан мовця. М. О. Красавський стверджує, що дескрипції та експлікації емоцій актуальні для будь-якої людської спільноти, оскільки вони виконують важливі культуро-психолого-вітальні функції [18, с. 114]. До найбільш релевантних функцій належить психологічний самозахист особи, коли вербальна або

дескриптивна експлікація емоцій репрезентує фізичну силу та безстрашність індивіда. Як стверджує О. В. Кунін, для деяких вигуків характерний широкий діапазон емоцій, що ними виражаються (див. приклади). І. В. Арнольд називає вигуки чистими знаками емоцій [1, с. 108]. Вони не мають предметно-логічного значення та наділені усіма ознаками емоційної лексики. О. В. Кунін серед емотивних утворень виділяє вигукові ФО, які визначаються як такі фразеологізми, що слугують для вираження почуттів та вольових потягів. Вигукові ФО виражають емоцію у узагальненому вигляді, при цьому це вираження виступає як сигніфікат вигуку. Емотивність, яка складається з експресивності, інтенсивності, оцінності, утворює конотативний аспект вигуків [19]. На думку В. М. Телії, вигуки не описують, а сигналізують про емоцію суб'єкта, тобто емоції виражаються безпосередньо, на відміну від інших лексичних засобів, через які почуття людини описуються опосередковано [27, с. 115].

5. Висновки

Проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки:

5.1. Емоції відіграють важливу роль у житті людини, оцінюючи значення того чи іншого явища для особистості та регулюючи загальну спрямованість та динаміку її поведінки. Негативні емоції виявляють негативне оцінне ставлення індивіда до певного об'єкту, ситуації тощо. Виконуючи важливу біологічну функцію, негативні емоції інформують організм про небезпеку та стимулюють до змінення ситуації та уникнення обставин, які можуть виявитися загрозливими або неприємними для людини.

5.2. Відбиття емоцій мовними засобами пов'язано з категорією емотивності, яка перетинається з категоріями оцінності, експресивності та образності. Специфіка фразеологічного значення, якому притаманна іманентна експресивність, дозволяє зробити припущення про те, що емоційні ФО наділені експресивністю та оцінністю. Емотивний компонент входить до конотативного аспекту фразеологічного значення.

5.3. ФО, що позначають негативні емоції, розподіляються на номінативні, дескриптивні та експресивні одиниці. Номінативні ФО слугують для позначення негативної емоції. Фразеологічні дескриптиви фокусуються на фізіологічних змінах в організмі людини, які супроводжують негативне емоційне переживання. Фразеологічні експресивні одиниці представлені вигуками, які сигналізують про емоційний стан мовця.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Арнольд И. В.* Стилистика современного английского языка / *И. В. Арнольд.* — М. : Просвещение, 1990. — 300 с.

2. *Бабенко Л. Г.* Лексические средства обозначения эмоций в русском языке / Л. Г. Бабенко. — Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1989. — 184 с.
3. *Баранов А. Н.* Аспекты теории фразеологии / А. Н. Баранов, Д. О. Добровольский. — М. : Знак, 2008. — 656 с.
4. *Башиева С. К.* Стилистический компонент фразеологического значения : автореф. дисс. на соискание науч. степени докт. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык», 10.02.19 «Общее языкознание, социолингвистика, психолингвистика» / С. К. Башиева. — Краснодар, 1995. — 39 с.
5. *Бессонова О. Л.* Оценка как семантический компонент лексического значения слова (на материале существительных – наименований лица в английском, французском и украинском языках) : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / О. Л. Бессонова. — Донецк, 1995. — 323 с.
6. *Борисов О. О.* Мовні засоби вираження емоційного концепту СТРАХ: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі сучасної англомовної художньої прози) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / О. О. Борисов. — Житомир, 2005. — 252 с.
7. *Вилюнас В.* Психология эмоций / В. Вилюнас. — СПб. : Питер, 2004. — 496 с.
8. *Водяха А. А.* Эмоциональная картина мира: реализация эмоционального кода / А. А. Водяха // Acta Linguistica. — 2007. — Vol. 1. — С. 25–32.
9. *Волкова Н. Н.* Русская эмотивная фразеология в языке и тексте : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Н. Н. Волкова. — Воронеж, 2005. — 221 с.
10. *Вольф Е. М.* Функциональная семантика оценки / Е. М. Вольф. — М. : КомКнига, 2006. — 280 с.
11. *Галкина-Федорук Е. М.* Современный русский язык : [учеб. для филол. фак. ун-тов] / Е. М. Галкина-Федорук, К. В. Горшкова, Н. М. Шанский. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1962. — Часть 1: Лексикология. Фонетика. Словообразование. — 344 с.
12. *Гамзюк М. В.* Емотивність фразеологічної системи німецької мови (досвід дослідження в синхронії та діахронії) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / М. В. Гамзюк. — К., 2001. — 35 с.
13. *Додонов Б.И.* Эмоция как ценность / Б. И. Додонов. — М. : Политиздат, 1978. — 272 с.
14. *Еникеев М. И.* Психологический энциклопедический словарь / М. И. Еникеев. — М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2006. — 560 с.
15. *Изард К. Э.* Психология эмоций / К. Э. Изард. — СПб. : Питер, 1999. — 464 с.
16. *Ильин Е. П.* Эмоции и чувства / Е. П. Ильин. — СПб. : Питер, 2001. — 752 с.

17. *Ковалева Л.В.* Фразаологизация как когнитивный процесс / Л. В. Ковалева. — Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2004. — 184 с.
18. *Красавский Н. А.* Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах : [монография] / Н. А. Красавский. — Волгоград : Перемена, 2001. — 495 с.
19. *Кунин А. В.* Курс фразеологии современного английского языка / А. В. Кунин. — М. : Высш. шк., 1996. — 381 с.
20. *Лук А. Н.* Эмоции и личность / А. Н. Лук. — М. : Знание, 1982. — 176 с.
21. *Мокиенко В. М.* Славянская фразеология / В. М. Мокиенко. — М. : Высш. шк., 1989. — 287 с.
22. *Мягкова Е. Ю.* Эмоциональная нагрузка слова / Е. Ю. Мягкова. — Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1990. — 106 с.
23. *Мягкова Е. Ю.* Эмоционально-чувственный компонент значения слова / Е. Ю. Мягкова. — Курск : Изд-во Курск. гос. пед. ун-та, 2000. — 110 с.
24. *Немов Р. С.* Психология / Р. С. Немов. — Кн. 1: Общие основы психологии. — М. : ВЛАДОС, 2003. — 688 с.
25. *Рубинштейн С. Л.* Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. — СПб. : Питер, 2006. — 713 с.
26. *Симонов П. В.* Эмоциональный мозг / П. В. Симонов. — М. : Наука, 1981. — 215 с.
27. *Телия В. Н.* Русская фразеология / В. Н. Телия. — М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. — 288 с.
28. *Ужченко В. Д.* Фразеологія сучасної української мови : [навч. посібник] / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. — К. : Знання, 2007. — 494 с.
29. *Черданцева Т. З.* Язык и его образы (очерки по итальянской фразеологии) / Т. З. Черданцева. — М. : Международные отношения, 1977. — 168 с.
30. *Шаховский В. И.* Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка / В. И. Шаховский. — Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1987. — 188 с.
31. *Шаховский В. И.* К типологии коннотации // Аспекты лексического значения / В. И. Шаховский. — Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1982. — С. 29–34.
32. *Шаховский В. И.* Эмотивный компонент значения и методы его описания / В.И. Шаховский. — Волгоград: Изд-во ВГПИ им. А.С. Серафимовича, 1983. — 96 с.
33. *Kövecses Z.* Metaphor and Emotion: Language, Culture and Body in Human Feeling / Z. Kövecses. — Cambridge : Cambridge University Press, 2003. — 244 p.

34. Ortony A. The Referential Structure of the Affective Lexicon / A. Ortony, G. L. Clore, M. A. Foss // *Cognitive Science*. — 1987. — № 11. — P. 341–364.

35. Wierzbicka A. Everyday Conceptions of Emotion: A Semantic Perspective / In J.A. Russell et al. (eds.). *Everyday Conceptions of Emotion. An Introduction to the Psychology, Anthropology and Linguistics of Emotion* / A. Wierzbicka. — Netherlands : Kluwer Academic Publishers, 1995. — P. 17–47.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

36. *Англо-український фразеологічний словник* / [уклад. К. Т. Баранцев]. — К. : Знання, 2005. — 1056 с.

37. *Большой англо-русский фразеологический словарь* / [сост. А. В. Кунин]. — М. : Живой язык, 1998. — 944 с.

38. *Cambridge Idioms Dictionary*. — Cambridge : Cambridge University Press, 2006. — 505 p.

39. *Cowie A. P. Oxford Dictionary of English Idioms* / A. P. Cowie, R. Mackin, I. R. McCaig. — Oxford : Oxford University Press, 1993. — 685 p.

40. *McGraw-Hill's Dictionary of American Idioms and Phrasal Verbs* / [R. A. Spears] : McGraw-Hill, 2005. — 1080 p.

41. *Oxford Dictionary of Idioms* / [ed. by Judith Siefring]. — Oxford : Oxford University Press, 2004. — 340 p.

Надійшла до редакції 03.11.10

© 2010 Ю. В. Яскевіч
(м. Луганськ)

СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЛЕКСЕМ КОНЦЕПТУ СТРАХ/FEAR

ЯСКЕВІЧ Ю. В. СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЛЕКСЕМ КОНЦЕПТУ СТРАХ/FEAR

У статті автор аналізує семантику одиниць, що номінують концепт СТРАХ в українській та англійській мовах. Матеріалом аналізу слугують дані тлумачних словників та словників синонімів. Семантична структура лексем членується на мінімальні одиниці – семі. Виділяються концептуальні семантичні ознаки. На основі отриманих даних здійснюється когнітивна інтерпретація результатів дослідження.

ЯСКЕВИЧ Ю. В. СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ЛЕКСЕМ КОНЦЕПТА СТРАХ/FEAR

В статье автор анализирует семантику единиц, номинирующих концепт СТРАХ в украинском и английском языках. Материалом служат данные толковых словарей и словарей синонимов. Структура лексем разбивается на минимальные единицы – семы. Выделяются концептуальные семантические признаки. На основе полученных данных осуществляется когнитивная интерпретация результатов исследования.

YASKEVICH Y. V. SEMANTIC ANALYSIS OF THE LEXEMES OF THE CONCEPT СТРАХ/FEAR

The study of concepts has been developing rapidly during the last ten years. We regard concepts as units of operational consciousness which build the worldview of an individual. In fact concepts contain all the information about the phenomenon including all possible evaluations and axiological characteristics which are conveyed with a language. All the above can be of primary importance for linguists or culture experts.

A concept is represented by certain language units on different language levels. On the lexical level a concept is represented by a number of lexemes including the nuclear lexeme and its synonyms.

The article is devoted to the analysis of the semantics of lexical units that nominate the concept СТРАХ/FEAR in the Ukrainian and English languages. The research is based on the data of the dictionaries of synonyms and thesauruses of the Ukrainian and English languages.

In the article the structure of a concept is viewed as a number of certain semantic characteristics, which can be modelled by a linguist in the process of analysis.

First, the lexemes that nominate the concept were singled out. This permitted to identify a range of the nominative field of the concept. Next, all the definitions of the above lexemes were divided into semes which were classified and counted. The semes were distributed into groups according to their type and analyzed. Then, the semes were studied in the aspect of identity. This enabled us to find semes that are common and specific in the English and Ukrainian languages. According to our research, specific semes define the ethnic view of the phenomenon, whereas common semes provide proper international communication. Finally, the semantic equivalents in the Ukrainian and English languages were defined. Basing on the information obtained the interpretation of the results in the cognitive aspect has been carried out. The procedure includes explanation and interpretation of the semantic characteristics revealed.

Ключові слова: концепт, сема, лексема, номінант, мовна картина світу

Концептологія – молода галузь когнітивної лінгвістики, що досліджує концептосферу мови через її складові одиниці – концепти, ментальні сутності, що існують у свідомості індивіду [9, с. 139]. Кожен концепт містить у собі зафіксовані фактичні знання про явище дійсності, а також певну лінгвокультуролгічну інформацію. Так, концепт емоції або емоційний концепт (ЕК) відбиває наївне уявлення певного етносу про емоцію. Цікавим є той факт, що наївні уявлення зазвичай не співпадають з науковими даними, саме тому дослідження наївної картини світу через концепти представляє інтерес для сучасних лінгвістів. Зважаючи на це, надзвичайно важливим постає аналіз семантики концепту, одним із основних аспектів якого визначаємо дослідження семантики одиниць, що номінують концепт.

Семантика емоційних концептів мови досліджувалась у працях Ю. Д. Апресяна,

О. О. Борисова, Н. В. Дорофеевої, С. В. Зайкіної та ін.; у нашій розвідці робиться спроба аналізу семантики концепту ЕК СТРАХ в українській та англійській мовах на основі дефініційного і компонентного аналізів значень лексем, концепту СТРАХ/FEAR. Це дасть змогу виявити загальні та етноспецифічні семантичні ознаки, згрупувати лексеми, що номінують ЕК СТРАХ, змодельовати шкалу лексичної градації емоції *страх*, виявити можливі семантичні еквіваленти або безеквівалентну лексику й здійснити детальну когнітивну інтерпретацію результатів дослідження. Ця розвідка продовжує цикл статей автора, присвячених комплексному лінгвокогнітивному дослідженню ЕК СТРАХ.

Виходячи з того, що у правильній та логічній дефініції предикат складається з родової ознаки та видових характеристик [10, с. 180], в аналізованій дефініції виділяємо відповідно **родові та видові семи**, що використовуються для витлумачення поняття. Однак, маємо констатувати, що багато номінантів емоцій дефінуються у родово-релятивний спосіб, а це передбачає використання також і **релятивних сем** (сем, що перебувають у відношеннях синонімії до визначуваного слова).

Серед **видових сем** ми виділяємо **семи характеристики ознаки**, до яких відносимо **дескриптивні та інтенсифікаційні (градуальні) семи**, **семи каузатори** (часом також позначені дескриптивними семами), **результативні семи** (що вказують на результат впливу емоції на людину) та **семи суб'єкта** (хто підпадає дії).

Зазначимо, що для побудови рядів лексем-номінантів концепту використовувались дані декількох словників синонімів, що дало можливість суттєво збільшити кількість лексем та, у свою чергу, сприяло більшій об'єктивності й точності дослідження.

У результаті аналізу семантичних рядів лексем *страх/fear* виявлено значні кількісні відміни.

Так ряд, що представляє ЕК СТРАХ в англійській мові, налічує більшу кількість лексем, порівняно з рядом в українській мові. В українській мові лексем названого концепту 12: *ляк, острах, жах, переляк, боязнь, побоювання, тривога, неспокій, моторошність, загроза, боязкість, настрашка* [11; 14; 15]. В англійській їх 26 одиниць: *alarm, apprehension, anxiety, cowardice, dismay, disquietude, dread, fright, horror, panic, phobia, scare, terror, timidity, trepidation, awe, reverence, consternation, agitation, distress, angst, unease, nerves, perturbation, foreboding* [20; 21; 22]. Така кількісна перевага одиниць, що номінують страх в англійській мові, на думку деяких вчених, може свідчити про детальніше членування позамовного континууму, бо окремі психологічні характеристики емоції страху отримують у мові спеціальне ім'я та характеристику [1, с. 185]. На думку інших, значна кількість одиниць ряду на позначення емоції *страх* також вказує на факт, що *страх* є гіперкогнітивною емоцією з детально розробленою когнітивною

структурою [3, с. 63; 5, с. 43]. На нашу думку, це вказує на більшу значущість ролі емоції страху у філогенезі та онтогенезі, що свідомо чи підсвідомо виражають носії мови.

Більшість лексем ЕК СТРАХ в українській та англійській мовах полісемічні. Нами здійснювався аналіз тих значень, що виражають відношення до сфери емоцій і почуттів. Так компонентний аналіз словникових дефініцій виявив такі змістовні ознаки та якісні характеристики.

Більшість номінантів синонімічного ряду *страх* мають у складі своєї дефініції **родові семи**: «почуття», «відчуття», широкозначне «стан» або «внутрішній стан». Ці головні семи вказують на належність лексем до субстантивів, що позначають сферу емоцій та почуттів людини. Зафіксовано й інші семи, що вказують на своєрідне опредмечення феноменів емоційної сфери в українській мовній картині світу (МКС). Так, деякі слова визначено через семи «явище», «становище», «властивість» та інші. Суто субстантивною є родова сема «щось» слова-лексеми *загроза*. Це, на наш погляд, вказує на реальність небезпеки, що може будь-коли загрожувати людині. Родові семи, що виражаються **дескриптивними видовими семами** «несподіваність», «неминучість», «тривожність», вказують на різні аспекти почуття. Зафіксовано також **інтенсивну сему** «легке». Численні **релятивні семи** (загальною кількістю 20 одиниць) можуть супроводжуватися **інтенсивними семами** «великий», «дуже великий», «сильний», вказуючи на більшу чи меншу інтенсивність вияву почуття. Ряд релятивних сем лексем ЕК СТРАХ доповнено семами «хвилювання», «збентеження», «метушня», «шарпаніна», «переполох», «переживання», що, на нашу думку, вказують на зв'язок почуття *страху* з **розгубленістю**. Релятивна сема «небезпека» специфічна, адже в англійській мові страх визначається лише як «реакція на небезпеку». Релятивні семи «розпач», «щось неприємне» вказують на негативну оцінку страху в українській мові. Наявні також семи, що вказують на відсутність ознак в семантиці концепту; це семи «відсутність душевної рівноваги», «відсутність спокою».

Семи-каузатори емоції умовно можна поділити на уявні та реальні. Так, до уявних відносимо семи: «можлива небезпека», «передчуття неприємного, небезпечного», «можливий неприємний розвиток подій». Семи-каузатори емоцій: «страх», «побоювання», «страх перед чимось», «хвилюючі вістки», «щось» відносимо до реальних.

На основі аналізу вибраних дефініцій виявлено **результативні семи**. Емоції спектру страху «охоплюють», «порушують душевний спокій», можуть «вимагати активних дій», «можуть заподіяти яке-небудь зло, неприємність», «викликати почуття». **Суб'єктом дії** у словниках визначається істота.

В англійській мові констатуємо дещо інше. Впадає в око численна перевага в усіх групах сем. Найчастіше уживаними **родовими семами** виявилися семи «почуття / емоція» (feeling, sense), «стан» (state, condition). Деякі номінанти тлумачаться через інші семи, зокрема «усвідомлення» (awareness), «напад» (attack), «період» (period).

Дескриптивні семи вражають своєю різноманітністю (20 одиниць); вони відтворюють різні аспекти страху «неконтрольованість» (out of control) та «необґрунтованість» (unreasonable, irrational), «раптовість» (sudden), «інфекційність» (contagious) та «смертельність» (morbid), «негативність» (bad) та «загальність» (nonspecific, general), «глибину» (deep) та «різкість» (acute) і т.п.

Шкала **сем інтенсивності** відчуття страху починається з «легкого» побоювання (slight), потім переходить спершу до «інтенсивного» (intense) відчуття, а потім «сильного» (strong, great), «крайнього» (extreme) і, нарешті, «надмірного» (abnormal), «переважаючого» (overwhelming) почуття.

Численні **релятивні семи** (близько 50), зрідка позначені семами описового характеру на зразок «нервовий» (nervous), «фізичний / ментальний» (physical/mental), «нечіткий» (unfocused) та ін., реалізують високий рівень розпредмечення аналізованої ділянки досвіду людини. Така кількість релятивних сем може також свідчити про прискіпливу увагу, що надається феномену страху в англійській лінгвокультурі, де велика кількість відтінків емоцій отримала назву. Стандартний набір сем концепту страху доповнюється також семами інших негативних емоцій / почуттів, зокрема «нещастя» (unhappiness, discontent), «розчарування» (disappointment), «жаль» (remorse), що в єдності з іншими семами страху виражають змішані почуття, які часом важко відділити одне від одного; наприклад, «шаноблива повага змішана зі страхом та здивуванням» (reverential respect mixed with fear and wonder). Усі ці семи, на наш погляд, свідчать про тісний зв'язок концептів сфери негативних емоцій. Заслужують на увагу семи «горе» (sorrow), «страждання» (anguish), «психічний біль» (mental pain), що також, на нашу думку, є одними з ключових сем у семантиці концепту, наголошуючи на чіткій оцінці **страху** як негативній емоції.

Семи «здивування» (surprise, astonishment, wonder) та «шок» (shock) свідчать про тісний зв'язок **страху** зі **здивуванням**, що зафіксовано також психологами [7; 8] та лінгвістами [4]. Очевидний також зв'язок **страху** й **відрази**, зафіксований трьома семами на позначення почуття «відраза» (repulsion, aversion, disgust). Семи «(фізична) напруга» (tension, physical strain), «(нервове) збудження» ((nervous) excitement) відбивають симптоматику страху. Важливими постають семи «повага» (respect), що характеризується як «шаноблива» або «глибока» (reverential / profound), «захоплення» (admiration) та

«шанобливе ставлення» (revering), які свідчать про те, що **страх** часом межує з **повагою**. Ці семи характеризуємо як єдині позитивно забарвлені в семантиці концепту. Наявні також семи, що вказують на відсутність ознаки в семантиці концепту (сема «відсутність хоробрості» (lack / failure of courage / bravery)).

За даними тлумачних словників англійської мови, **каузатори** страху можуть бути цілком реальними, ймовірними чи уявними. Найчастіше у ролі каузатора страху постає «небезпека» (danger), «щось небезпечне» (something dangerous), «очікування небезпеки» (anticipation of danger) або «усвідомлення небезпеки» (awareness of danger). Це також може бути «біль» (pain), «щось неприємне» (something unpleasant), «погане» (bad), «неочікуване» (unexpected), щось «божественне чи святе» (divine or sacred), «непереборна велич» (overpowering grandeur), якість «зло чи невдача» (evil, disaster); іноді лякає «щось неприємне або складне» (unpleasant or difficult); «щось, результат чого невідомий» (something with an uncertain outcome); зафіксовано також семи-каузатори «тривога» (disturbance), «засмучення» (upset), «щось конкретне» (specific thing) та ін.

За даними англійської МКС, **страх робить людину** «неспроможною думати ясно» (think clearly), «поводитися розумно» (behave sensible), «впливає на тіло людини» (affecting a body of people), може зумовити «дику нерозумну поведінку» (wildly unthinking behavior). Страх впливає на тіло людини, на конкретну людину чи групу людей.

Важливим аспектом будь-якого лінгвокогнітивного дослідження є виявлення спільних семантичних ознак, адже інваріантні (спільні) ознаки у семантиці концептів різних мов забезпечують успішну міжкультурну комунікацію [1, с. 185]. Так, нами в обох мовах у значенні кожної лексеми виявлена **родова сема** «емоція / почуття» або широкозначне «стан», що визначає феномен страху як одиницю емоційно-почуттєвої сфери людини. Наявність великої кількості видових сем у семантиці лексем свідчить про належне розпредмечення цієї ділянки емоційної сфери людини. Але найбільша кількість видових сем, однак, зафіксована у словниках англійської мови. Отже, констатуємо велику кількісну перевагу в англійській мові порівняно з українською. Спільними також визначаємо ознаки: «несподіваність», «тривалість / нетривалість», семи шкали інтенсивності почуття, семи «реакція на небезпеку / щось небезпечне», «реакція на щось неприємне», «реакція на щось небажане», «неприємність», «негативність» та деякі інші.

Наявні семантично подібні лексеми за однією чи декількома ознаками. При цьому повних еквівалентів не виявлено. Більшість лексики є етноспецифічною. Співпадіння за семантичною ознакою «інтенсивність» виявлено в словах *жах / horror / dread*. Однак повними еквівалентами їх не можна назвати, оскільки в англійському *horror*

актуалізується також сема «відраза», не виявлена в слові *жах*. Досить близькою, проте, є семантика слів *жах* та *dread*. За ознакою «несподіваність виникнення» співпадають слова *fright* та українське *ляк*. У них також актуалізується сема «нетривалість». Семантична ознака «тривалість» реалізується в англійських *horror, dread, fear* та українських *страх, боязнь, побоювання*.

У семантичній структурі одиниць на позначення емоції *страх* виявлено також аксіологічні семи, що виражають оцінювання афектованою особою певного фрагменту навколишнього світу та самої ролі конкретної емоції у її життєдіяльності, зокрема у конкретному просторово-часовому відрізку [3, с. 60]. Аксіологічні семи називають оцінку, що надається феномену *страху* в тій чи іншій лінгвокультурі. Здебільшого у семантиці ЕК СТРАХ в обох мовах наявні **семи негативної аксіологічної** характеристики. Наприклад, для української мови «щось неприємне», «тривожне» та ін., для англійської мови «хворобливість» (*morbid*), «негативність» (*bad*), «тривожність» (*disturbance*), «незручність» (*uncomfortable*) «нещастя» (*unhappiness*), «лихо» (*sorrow*) та ін. Це ще раз свідчить про негативну роль страху в обох лінгвокультурах.

Щодо етноспецифічності, то найбільш суттєвою особливістю, на наш погляд, є наявність у семантиці ЕК СТРАХ в українській мові сем, що вказують на порушення спокою («збентеження», «метушня», «шарпанина», «переполох», «занепокоєння», «переживання»), зокрема душевного. Таким чином, в українській мовній картині світу досить відчутним є зв'язок між *страхом* та *душею* людини, що підкреслюється також семантичними ознаками «відсутність спокою» та «відсутність душевної рівноваги», «метушня / шарпанина / переполох» специфічними лише для української мови. *Страх* турбує, «охоплює», «може заподіяти якое зло», «порушує душевний спокій», окрім того, *страх* «вимагає активних дій». Це психологічний факт, зумовлений надмірною кількістю адреналіну у крові людини у момент переляку. Саме адреналін спонукає людину до активних дій (бігти або битися). Етноспецифічними також є семантичні ознаки «реакція на страх / переляк», «реакція на хвилюючі вістки».

Для англійської мови етноспецифічність, на наш погляд, першочергово виражається наявністю сем, що вказують на зв'язок *страху* з іншими концептами внутрішнього світу людини, зокрема ВІДРАЗОЮ (*disgust, aversion, repulsion*), ЗДИВУВАННЯМ (*shock, surprise, astonishment*) зафіксоване також психологами [7;8], РОЗЧАРУВАННЯМ (*disappointment*), НЕЩАСТЯМ (*unhappiness, discontent*) й звісно ПОВАГОЮ (*respect*). *Страх* також порівнюють з «психічним болем» (*mental pain, anguish*). Відчутна метафоричність.

Почуття позначається величезною кількістю специфічних видових сем. Лише в

англійській МКС ЕК СТРАХ характеризується такими семантичними ознаками: «неконтрольованість», «безпричинність», «заразність» та «поширеність», «хворобливість», «нераціональність», «глибина», «ментальність», «гострота», «незручність», «загальність». Етноспецифічність сем каузаторів емоції також заслуговує на нашу увагу, адже лише в англійській мові *страх* характеризується як «реакція на щось складне» (something difficult), «реакція на тривогу, засмучення» (disturbance, upset) «реакція на біль» (pain), «реакція на щось божественне чи святе» (divine or sacred) або «непереборну велич» (overpowering grandeur). Окрім того, тільки для англійської мови характерна сема «відсутність хоробрості» (lack of courage), а також семи, пов'язані з симптоматикою *страху* «збудження» (excitement), «напруга» (tension), «фізична напруга» (physical strain). У даному випадку, *страх* набуває суто фізіологічних характеристик; страх у більшості випадків постає фактором, що заважає людині досягти своєї мети; він робить людину «незможною думати ясно» (think clearly), «поводитися розумно» (behave sensible), «впливає на тіло людини» (affecting a body of people) та може зумовлювати «дику нерозумну поведінку» (wildly unthinking behavior). Особливе місце посідає лексема *awe*. *Awe* позначає почуття нетривале, інтенсивне чи глибоке. Особливість цієї лексеми в тому, що вона має у своєму складі одночасно семи «жах» (dread), «здивування» (wonder), «повага» (respect) та «захоплення» (admiration), семи негативної та позитивної аксіологічної характеристики, не зафіксовані у такому складі в семантиці жодної іншої лексеми ані англійської, ані української мов. Емоція виражає змішане почуття поваги здивування та страху перед непереборною силою.

Таким чином, у семантиці лексем-номінантів ЕК СТРАХ в англійській та українській мовах виявлено як подібності, так і суттєві якісні відмінності. Якщо інваріантні семантичні ознаки забезпечують успішну міжкультурну комунікацію, то варіативні ознаки вказують на розбіжності сприйняття дійсності представниками різних етнокультур. Дані семантичного аналізу лексем-номінантів концепту дають змогу здійснити комплексний семантичний аналіз ЕК СТРАХ/FEAR в англійській та українській мовах.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Антология концептов* / [под ред. В. И. Карасика и И. А. Стернина]. — М. : Гнозис, 2007. — 512 с.
2. *Апресян Ю. Д.* Интегральное описание языка и системная лексикография / Ю. Д. Апресян. — М. : Школа «Языки русской культуры», 1995. — 767 с. — (Избранные труды; Т. 2).

3. Борисов О. О. Мовні засоби репрезентації ЕК СТРАХ в англійській мові (на матеріалі прози): дис. ... кандидата філол. наук : 10.02.04 / О. О. Борисов. — Донецьк, 2006. — 252 с.

4. Дорофеева Н. В. Удивление как эмоциональный концепт (на материале русского и английского языков): дис. ... кандидата филол. наук : 10.02.20 / Н. В. Дорофеева. — Краснодар, 2002. — 214 с.

5. Жура В. Дейксис в сфере эмоциональной речевой деятельности / В. Жура, В. Шаховский // Вопросы языкознания. — 2002. — № 5. — С. 38–57.

6. Зайкина С. В. Эмоциональный концепт „страх” в английской и русской лингвокультурах: сопоставительный аспект : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.20 „Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание” / С. В. Зайкина. — Волгоград, 2004. — 24 с.

7. Изард Э. К. Психология эмоций / Э. К. Изард. — СПб. : Питер, 2000. — 464.

8. Ильин Е. П. Эмоции и чувства / Е. П. Ильин. — СПб. : Питер, 2001. — 752 с.

9. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. — М., 2004. — 390с.

10. Красавский Н. А. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах / Н. А. Красавский. — Волгоград : Перемена, 2001. — 495 с.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

11. Великий універсальний словник української мови / [автор О. Я. Загоруйко]. — Харків : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2009. — 768 с.

12. Словник української мови / [ред. І. К. Білодід та ін.]. — К. : Наукова думка, 1978. — 918 с. (Словник української мови ; Т. 9).

13. Короткий тлумачний словник української мови / [ред. Д. Г. Гринчишина]. — К. : Вид центр «Просвіта», 2004. — 608 с.

14. Словник синонімів української мови : [у 2-х томах] / [автори: А. А. Бурячок та ін.]. — К. : Наукова думка, 2000.

15. Сучасна українська мова. Словник синонімів та антонімів / [автор І. Г. Данилюк]. — Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2009. — 592 с.

16. Тлумачний словник української мови / [ред. А. Івченко]. — Харків : ФОЛІО, 2002. — 541 с.

17. Тлумачний словник української мови / [ред. В. С. Калашника]. — Х. : Прапор, 2002. — 922 с.

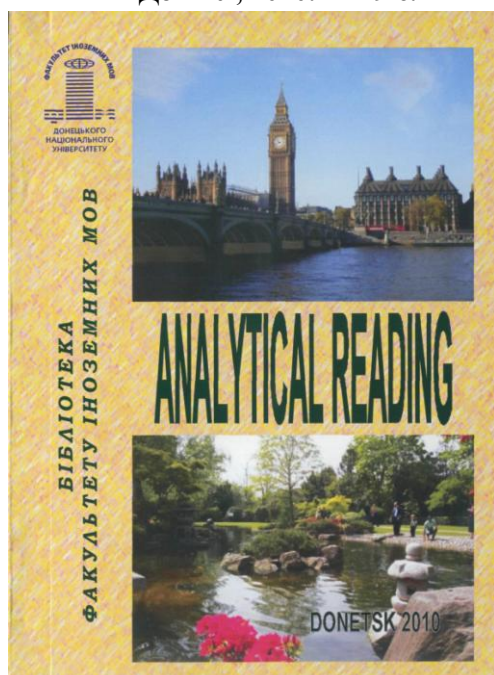
18. *Cambridge International Dictionary of English* / [editorial-in-chief Paul Procter]. — Cambridge : Cambridge university press, 2002. — 1773 p.
19. *Concise Oxford English Dictionary* / [edited by Angus Stevenson]. — 11th Edition Revised. — Oxford : Oxford University Press, 2006. — 1728 p.
20. *Longman Dictionary of Contemporary English* / [director Della Summers]. — Essex : Pearson education limited, 2003. — 1949 p.
21. *New Webster's Dictionary and Thesaurus of the English Language* / [editorial director B. S. Cayne]. — Danbury : Lexicon Publications, inc., 1993. — 1144 p.
22. *Webster's New Dictionary of Synonyms*. — Springfield, Massachusetts, USA : Merriam-Webster inc., 1984. — 909 p.

Надійшла до редакції 05.11.10

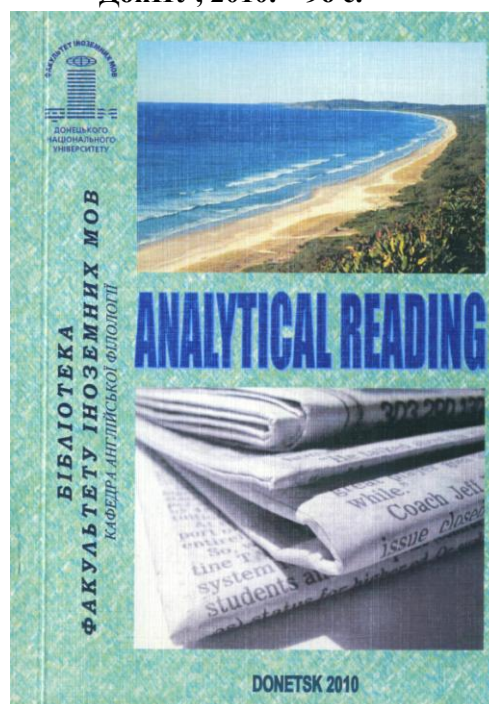
Богатирьова С.Т., Трофімова О.В., Островська Ю.К. Навчальний посібник з аспекту «Аналітичне читання» для студентів III курсу спеціальності 6.030500 «Англійська мова та література». – Донецьк: ДонНУ, 2010. – 129 с.; Богатирьова С.Т., Трофімова О.В., Островська Ю.К., Курдіна Є.С. Навчальний посібник з аспекту «Аналітичне читання» для студентів IV курсу спеціальності 6.030500 «Англійська мова та література». – Донецьк: ДонНУ, 2010. – 96 с.

НОВІ ПІДРУЧНИКИ, НАВЧАЛЬНІ ПОСІБНИКИ, МОНОГРАФІЇ

С. Т. Богатирьова, О. В. Трофімова,
Ю. К. Островська
**НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК З АСПЕКТУ
«АНАЛІТИЧНЕ ЧИТАННЯ»**
для студентів III курсу спеціальності 6.030500
«Англійська мова та література». – Донецьк:
ДонНУ, 2010. – 129 с.

С. Т. Богатирьова, О. В. Трофімова,
Ю. К. Островська, Є. С. Курдіна
**НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК З АСПЕКТУ
«АНАЛІТИЧНЕ ЧИТАННЯ»**
для студентів IV курсу спеціальності 6.030500
«Англійська мова та література». – Донецьк:
ДонНУ, 2010. – 96 с.

Посібники з аспекту «Аналітичне читання» для студентів III та IV курсів спеціальності 6.030500 «Англійська мова та література» складають своєрідну серію, яка в перспективі буде доповнена навчальним посібником із зазначеного аспекту для студентів V курсу, спрямованим на розвиток навичок аналізу сучасних англійських текстів наукового стилю.

Мета посібника, призначеного для студентів III курсу спеціальності 6.030500 «Англійська мова та література», – розвиток навичок лінгво-стилістичного аналізу художнього тексту, сприяння кращому розумінню художньої мови творів і застосованих стилістичних заходів, збагачення словникового запасу студентів третього року навчання.

Посібник складається із вступних зауважень з теорії лінгвостилістики та 6 частин, які містять тексти для аналізу, лексичні, стилістичні та граматичні коментарі до текстів,

завдання з вокабуляру та граматики, вправи на переклад, питання для дискусії, завдання, спрямовані на розвиток навичок аналізу та інтерпретації художнього тексту. У посібнику є також довідкова секція зі списком основних лексичних, синтаксичних і фонетичних стилістичних прийомів, яким надаються дефініції та які ілюструються прикладами з творів класичної англійської літератури.

Посібник, призначений для студентів IV курсу спеціальності 6.030500 «Англійська мова та література», має на меті подальший розвиток навичок аналізу тексту на основі двох функціональних стилів сучасної англійської мови – художнього та газетного – з використанням інтегрованого підходу, що поєднує традиційний лінгвостилістичний та текстлінгвістичний аналіз тексту як цілісного утворення. Основною метою дисципліни «Аналітичне читання» на етапі четвертого року навчання є, з одного боку, опанування методикою й прийомами цілісного підходу до аналізу тексту, а з іншого боку, оволодіння та подальший розвиток навичок застосування відповідної метамови аналізу в термінах основних текстлінгвістичних категорій.

Посібник складається з двох частин, які включають текстові матеріали художнього і газетного стилів та завдання до них. Посібник містить вступні зауваження з теорії текстлінгвістичних категорій, а також мовних особливостей газетного функціонального стилю та алгоритм аналізу двох зазначених різновидів сучасної англійської мови. Кожен текст супроводжується поясненнями фактів соціокультурної та історичної значущості, релевантних з точки зору категорій інформативності та пресупозиції. Також надаються лексичні, стилістичні коментарі, питання на розуміння тексту, вправи на удосконалення лексичних навичок, що організовані за секціями *Word-building*, *Polysemy*, *Synonyms*, *Phraseology*, *Usage*, а також завдання, спрямовані на розвиток навичок аналізу текстів з точки зору таких текстлінгвістичних категорій, як інформативність, пресупозиція, імплікація, лексична когезія. Посібник також має довідкову секцію зі списком мовленнєвих зразків і кліше, які подані з урахуванням послідовності етапів аналізу художнього тексту.

НАШІ АВТОРИ

ВАНІВСЬКА
ОЛЬГА ІВАНІВНА

старший викладач кафедри іноземних мов
Львівської комерційної академії

ЗОЗУЛЯ
МАРІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА

аспірантка кафедри англійської філології
Донецького національного університету

КУРДІНА
ЄВГЕНІЯ СЕРГІЇВНА

аспірантка кафедри англійської філології, викладач
кафедри англійської філології Донецького
національного університету

ЛУГОВИЙ
ВОЛОДИМИР СЕРГІЙОВИЧ

кандидат філологічних наук, доцент кафедри
французької філології Горлівського державного
педагогічного інституту іноземних мов

МАКОВСЬКА
ОКСАНА ОЛЕКСАНДРІВНА

здобувач кафедри іноземних мов Буковинського
державного медичного університету

МЕЛЕЖИК
КАРИНА ОЛЕКСІЇВНА

викладач кафедри іноземних мов факультетів
гуманітарного профілю Таврійського національного
університету ім. В. І. Вернадського

МИРОНЧУК
МАРИНА ВОЛОДИМИРІВНА

кандидат філологічних наук, доцент кафедри
англійської мови для економічних спеціальностей
Донецького національного університету

ОБРАЗЦОВА
ОЛЕНА МИХАЙЛІВНА

кандидат філологічних наук, доцент, декан
факультету лінгвістики та перекладу Міжнародного
гуманітарного університету (м. Одеса)

ОСТАПОВИЧ
ОЛЕГ ЯРОСЛАВОВИЧ

кандидат філологічних наук, доцент, заступник
декана факультету іноземних мов Прикарпатського
національного університету ім. В. Стефаніка
(м. Івано-Франківськ)

ОСТРОВСЬКА
ЮЛІЯ КОНСТЯНТИНІВНА

викладач кафедри англійської філології Донецького
національного університету

ПУТІЛІНА
ОКСАНА ЛЕОНІДІВНА

кандидат філологічних наук, доцент кафедри
української мови та прикладної лінгвістики
Донецького національного університету

РИШКОВА
ВІКТОРІЯ ВОЛОДИМИРІВНА

аспірантка кафедри англійської філології, викладач
кафедри англійської мови для економічних
спеціальностей Донецького національного
університету

***РУСНАК
ВІТА ІГОРІВНА***

кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов і перекладу Закарпатського державного університету

***СТОЯНОВА
ІННА ДМИТРІВНА***

кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри філології іноземних мов Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов

***ТРОФІМОВА
ОЛЕНА ВОЛОДИМИРІВНА***

старший викладач кафедри англійської філології Донецького національного університету

***ЯСКЕВИЧ
ЮРІЙ ВАЛЕРІЙОВИЧ***

аспірант кафедри української мови і загального мовознавства Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

CONTRIBUTING AUTHORS

- OLHA I. VANIVSKA** Senior Lecturer at Department of Foreign Languages,
Lviv Academy of Commerce
- MARIA O. ZOZULIA** Post-Graduate at Department of English Philology,
Donetsk National University
- VOLODYMYR S. LUGOVOY** Candidate of Philology, Associate Professor at
Department of French Philology, Horlivka State
Pedagogical Institute of Foreign Languages
- EVGENIA S. KURDINA** Post-Graduate at Department of English Philology,
Lecturer at Department of English Philology, Donetsk
National University
- OLENA O. MAKOVSKA** Candidate for a Degree at Department of Foreign
Languages, Bukovyna State Medical University
- KARYNA O. MELEZHIK** Lecturer at Department of Foreign Languages for the
Humanities, Vernadsky Tavriia National University
- MARYNA V. MYRONCHUK** Candidate of Philology, Associate Professor at
Department of Business and Legal English, Donetsk
National University
- OLENA M. OBRAZTSOVA** Candidate of Philology, Associate Professor, Dean at
the Faculty of Linguistics and Translation,
International University for the Humanities (Odessa)
- OLEH YA. OSTAPOVYCH** Candidate of Philology, Associate Professor, Vice-
Dean at Department of Foreign Languages, Stefanyk
Prykarpattia National University Ivano-Frankivsk)
- ULIA K. OSTROVS'KA** Lecturer at Department of English Philology, Donetsk
National University
- OKSANA L. PUTILINA** Candidate of Philology, Associate Professor at
Department of Ukrainian and Applied Linguistics,
Donetsk National University
- VIKTORIA V. RYSHKOVA** Post-Graduate at Department of English Philology,
Lecturer at Department of Business and Legal English,
Donetsk National University
- VITA I. RUSNAK** Candidate of Philology, Associate Professor at
Department of Foreign Languages and Translation,
Zakarpattia State University

INNA D. STOYANOVA

Candidate of Philology, Senior Lecturer at Department of Philology of Foreign Languages, Horlivka State Pedagogical Institute of Foreign Languages

OLENA V. TROFIMOVA

Senior Teacher at Department of English Philology, Donetsk National University

YURII V. YASKEVICH

Post-Graduate at Department of Ukrainian and General Linguistics, Taras Shevchenko Luhansk National University

ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЙ У ЖУРНАЛІ

STUDIA GERMANICA ET ROMANICA:

ІНОЗЕМНІ МОВИ. ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА. МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ

Журнал “Studia Germanica et Romanica: Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання” видається факультетом іноземних мов Донецького національного університету тричі на рік.

У журналі публікуються статті, оглядові статті, рецензії й відгуки на книги та дисертаційні дослідження, повідомлення та інформаційні матеріали з усіх аспектів світових мов і літератур, а також прикладної лінгвістики. Запрошуємо надсилати публікації за наступними лінгвістичними напрямками:

1. Фонетика / фонологія	11. Антропологічна лінгвістика
2. Морфологія	12. Соціолінгвістика
3. Синтаксис	13. Когнітивна лінгвістика
4. Семантика	14. Психолінгвістика
5. Типологічні дослідження	15. Ономастика
6. Прагматика	16. Контрастивна лінгвістика
7. Історична лінгвістика	17. Мовна варіативність / зміни
8. Стилїстика	18. Методика викладання
9. Переклад	19. Інше (будь ласка, уточніть)
10. Вивчення дискурсу	

Мови видання – українська, російська, англійська, німецька, французька, іспанська. У запропонованих до публікації наукових статтях автор має обґрунтувати актуальність теми, чітко сформулювати мету та завдання дослідження, навести наукову аргументацію, узагальнення та висновки, що становлять інтерес своєю новизною, науковою та практичною значущістю.

Вимоги до оформлення рукопису

1. Обсяг статті – 10-12 сторінок.
2. Чітко роздрукований, ретельно вчитаний і підписаний автором оригінал в одному примірнику із рецензією доктора чи кандидата наук за фахом, завіреною підписом і печаткою установи, в якій працює рецензент (для авторів, які не мають вченого ступеня), надсилається на адресу, електронна версія статті – на електронну адресу редакційної колеґії.

Формат сторінки – А 4, через 1,5 інтервалу, розмір літер основного тексту статті – 12, шрифт – Times New Roman. Поля сторінки дзеркальні: верхнє – 20 мм, нижнє – 25, лівє – 30, правє – 20 мм. Абзацний відступ становить 10 мм. Слід чітко диференціювати тире (–) й дефіс (-).

Назву статті друкують без абзаца, жирним прямим шрифтом (розмір 14).

Ініціали та прізвище автора (авторів) друкуються перед назвою статті жирним прямим шрифтом (розмір 12). У дужках зазначають місто (жирним прямим шрифтом (розмір 12)).

Зразок:

© 2009 Н. А. Луценко
(г. Донецьк)

ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЕ ЗАМЕТКИ (VIII)

3. Після назви статті друкують анотації трьома мовами (українською, російською (3-4 речення), англійською (**близько 0,5 стор.**)), із зазначенням прізвища та ініціалів автора (авторів) і назви статті (розмір 10, курсив, через 1 інтервал).

4. Ключові слова статті (крім передових статей) друкуються курсивом окремих рядком після анотацій, перед текстом самої статті (розмір 12, курсив).

5. Назви таблиць друкують нежирним курсивом, відступаючи від попереднього тексту і самої таблиці. Таблицю в тексті розміщують після абзацу, у якому на неї посилаються, або на наступній сторінці після посилання.

6. У Списку літератури (друкується зразу ж після тексту статті) кожне джерело друкується з абзацу, в алфавітному порядку, нумерується, спочатку українською чи російською мовами,

наприкінці – іноземною). Список літератури слід оформити із дотриманням стандартів ВАК України (див. “Приклади оформлення бібліографічного опису у списку джерел...”, “Бюлетень ВАК України”, № 3, 2008; № 5, 2009 або на сайті http://www.ukrbook.net/bib_zap.htm#el_vyd), напр.:

1. *Безпояско О. К.* Граматика української мови / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. — К. : Либідь, 1993. — 304 с.

2. *Серль Дж. Р.* Классификация иллокутивных актов / Дж. Р. Серль // Зарубежная лингвистика. II. — М. : Прогресс, 2002. — С. 229–253.

3. *Исследования по русской терминологии* / [отв. ред. В. П. Даниленко]. — СПб. : Наука, 1998. — 420 с.

7. Посилання в тексті статті на джерела подаються в квадратних дужках, наприклад: [5; 11–15]; при цитуванні зазначаються сторінки, наприклад: [2, с. 5].

8. Приклади в текстах статей друкуються курсивом (без виділення жирним), їх переклад у лапках: *coeur* ‘серце’, *âme* ‘душа’.

Матеріали надсилаються на адресу:

Донецький національний університет

Факультет іноземних мов

Кафедра англійської філології

Бессонова Ольга Леонідівна

вул. Університетська, 24

83001 Донецьк

тел. +38 (062) 345-72-59, тел. / факс +38 (062) 335-03-98

e-mail: fim.flc@donnu.edu.ua

**ТРЕБОВАНИЯ К ПУБЛИКАЦИИ В ЖУРНАЛЕ
STUDIA GERMANICA ET ROMANICA:
ИНОСТРАННЫЕ ЯЗЫКИ. ЗАРУБЕЖНАЯ ЛИТЕРАТУРА. МЕТОДИКА
ПРЕПОДАВАНИЯ.**

Журнал “Studia Germanica et Romanica: Иностранные языки. Зарубежная литература. Методика преподавания” издается факультетом иностранных языков Донецкого национального университета три раза в год.

В журнале публикуются статьи, обзорные статьи, рецензии и отзывы на книги и диссертационные исследования, объявления и информационные материалы по всем аспектам мировых языков и литератур, а также прикладной лингвистики. Приглашаем присылать публикации по следующим лингвистическим направлениям:

1. Фонетика / фонология	11. Антропологическая лингвистика
2. Морфология	12. Социолингвистика
3. Синтаксис	13. Когнитивная лингвистика
4. Семантика	14. Психолингвистика
5. Типологические исследования	15. Ономастика
6. Прагматика	16. Контрастивная лингвистика
7. Историческая лингвистика	17. Языковая вариативность / изменения
8. Стилистика	18. Методика преподавания
9. Перевод	19. Другое (пожалуйста, уточните)
10. Изучение дискурса	

Языки издания – украинский, русский, английский, немецкий, французский, испанский. В предложенных к публикации научных статьях автор должен обосновать актуальность темы, четко сформулировать цель и задачи исследования, привести научную аргументацию, обобщения и выводы, которые представляют интерес своей новизной, научностью и практическим значением.

Требования к оформлению рукописи

1. Объем статьи – 10-12 страниц.
2. Четко распечатанный, тщательно вычитанный и подписанный автором оригинал в одном экземпляре с рецензией доктора или кандидата наук по специальности, заверенной подписью и печатью организации, в которой работает рецензент (для авторов, которые не имеют ученой степени), посылается по адресу, электронная версия статьи – по электронному адресу редакционной коллегии.

Формат страницы – А 4, через 1,5 интервал, размер букв основного текста статьи – 12, шрифт – Times New Roman. Поля страницы зеркальные: верхнее – 20 мм, нижнее – 25, левое – 30, правое – 20 мм. Отступ абзаца составляет 10 мм. Следует четко дифференцировать тире (–) и дефис (-).

Название статьи печатают без абзаца, жирным прямым шрифтом (размер 14).

Инициалы и фамилия автора (авторов) печатаются перед названием статьи жирным прямым шрифтом (размер 12). В скобках указывают город (жирным прямым шрифтом (размер 12)).

Пример:

© 2009 Н. А. Луценко
(г. Донецк)

ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЕ ЗАМЕТКИ (VIII)

3. После названия статьи печатаются аннотации на трех языках (украинском, русском (3-4 предложения), английском (**приблизительно 0,5 стр.**), с указанием фамилии и инициалов автора (авторов) и названия статьи (размер 10, курсив, через 1 интервал).

4. Ключевые слова статьи (кроме передовых статей) печатаются курсивом на отдельной строке после аннотаций, перед текстом самой статьи (размер 12, курсив).

5. Названия таблиц печатают нежирным курсивом, отступая от предыдущего текста и самой таблицы. Таблицу в тексте помещают после абзаца, в котором на нее ссылаются, или на следующей странице после ссылки.

6. В Списке литературы (печатается сразу же после текста статьи) каждый источник печатается с абзаца, в алфавитном порядке, нумеруется, сначала на украинском или русском языке, в конце – на иностранном). Список литературы следует оформлять согласно стандартам ВАК Украины (см. “Об оформлении библиографического описания в списке источников...”, “Бюллетень ВАК Украины”, № 3, 2008; № 5, 2009 или на сайте http://www.ukrbook.net/bib_zap.htm#el_vyd), напр.:

1. *Безпояско О. К.* Граматика української мови / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. — К. : Либідь, 1993. — 304 с.

2. *Серль Дж. Р.* Классификация иллокутивных актов / Дж. Р. Серль // Зарубежная лингвистика. II. — М. : Прогресс, 2002. — С. 229–253.

3. *Исследования по русской терминологии* / [отв. ред. В. П. Даниленко]. — СПб. : Наука, 1998. — 420 с.

7. Ссылки в тексте статьи на источники подаются в квадратных скобках, например: [5; 11–15]; при цитировании указываются страницы, например: [2, с. 5].

8. Примеры в текстах статей печатаются курсивом (без выделения жирным), их перевод в кавычках: *soeur* ‘сердце’, *âme* ‘душа’.

Материалы посылаются по адресу:

Донецкий национальный университет

Факультет иностранных языков

Кафедра английской филологии

Бессонова Ольга Леонидовна

ул. Университетская, 24

83001 Донецк

тел. +38 (062) 345-72-59, тел. / факс +38 (062) 335-03-98

e-mail: fim.flc@donnu.edu.ua

LINGUISTIC JOURNAL
STUDIA GERMANICA ET ROMANICA:
FOREIGN LANGUAGES, WORLD LITERATURE, METHODS OF TEACHING
SUBMISSION INFORMATION

(1) The scholarly journal *Studia Germanica et Romanica: Foreign Languages, World Literature, Methods of Teaching* published three times a year at the Faculty of Foreign Languages, Donetsk National University, Ukraine carries articles, survey articles, books and theses reviews and informational notes on all aspects of world languages and literatures as well as applied linguistics. Contributions are invited on the mainstream linguistic studies and secondary subfields of linguistics from the list below:

1. Phonetics / Phonology	12. Sociolinguistics
2. Morphology	13. Cognitive Linguistics
3. Syntax	14. Psycholinguistics
4. Semantics	15. Onomastics
5. Typological Studies	16. Contrastive Linguistics
6. Pragmatics	17. Language Variation / Change
7. Historical Linguistics	18. Language Teaching
8. Stylistics	19. L1 Language Acquisition
9. Translation	20. L2 Language Acquisition
10. Discourse Analysis	21. Other (please specify)
11. Anthropological Linguistics	

(2) Contributions from all countries are invited. The language of publication may be English, Spanish, German, French, Russian or Ukrainian. No restrictions are placed on the subject or method of contributions submitted.

(3) Papers for submission should be sent to:

Professor Olga L. Bessonova, Doctor of Philology, Head of English Philology Department, Faculty of Foreign Languages, Donetsk National University, Universytetska St., 24, 83001 Donetsk, Ukraine; tel. +38 062 345 72 59; tel. / fax +38 062 335 03 98; e-mail: fim.flc@donnu.edu.ua

SUBMISSION GUIDELINES FOR CONTRIBUTORS

(1) Submissions do not normally exceed 10-12 pages (line spacing: 1.5) including abstracts, quotations, tables, graphs, diagrams, figures, references.

(2) Margins: upper and right – 20mm, lower and left – 30mm. The first line of every new paragraph is indented (10mm). Body text: Times New Roman, 12pt.

(3) Authors' initials and surnames typed in bold (size 12pt) in the upper right corner precede the title of an article. Then come the name of the country and that of the town (city) in brackets (size 12pt). A centred title of the paper is typed in capitals in bold (size 12pt) as in the sample below:

© 2009 G. V. Ivanov
(Russia, Moscow)

SEMANTIC CLASSIFICATION OF MIDDLE ENGLISH
POSSESSIVE VERBS

(4) An abstract in English follows the title of a paper and includes approximately half a page (size 10 pt). It is followed by a set of key words in italics.

(5) Examples of language material (words, phrases, sentences) are typed in italics, e.g. *crown*, *bedecken*, *a fair-weather friend*.

(6) Table titles are numbered throughout the paper and typed in italics using extra line spacing to mark them from the text of the paper and the body of the tables.

(7) In-text citations and quotations include the number(s) corresponding to the works in the REFERENCES (a) and – if relevant – page number(s) (b), e.g. a) [5; 11–15]; b) [2, p. 5].

(8) Submissions are supplied with REFERENCES (works referred to in the body of a paper) which immediately follow the text and are arranged in the alphabetical order on separate lines. The

heading REFERENCES is in capitals and centred, e.g.

1. *Taylor J. R.* Linguistic Categorization. Prototypes in Linguistic Theory / J. R. Taylor. — Oxford : Oxford University Press, 1989. — 356 p.
2. *Polenz P. von.* Geschichte der deutschen Sprache / Peter von Polenz. — [9. überarb. Aufl.]. — Berlin; New York : Walter de Gruyter, 1978. — 226 S. — (Sammlung Götschen; Bd. 2206).

(9) The author(s) of a submission are requested to provide 50-words contact details including their full names, degree, position, current employment place, telephones and e-mail address. This information should be provided in a separate file.

(10) Contributions are reviewed by at least two experts in the field and regardless of their length will be held to the same standards of technical and presentation quality. The journal is not responsible for returning papers that have been sent.

(11) Authors are requested to follow the ethical guidelines for research set forth by their academic institutions.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

STUDIA GERMANICA ET ROMANICA:
ІНОЗЕМНІ МОВИ. ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА.
МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ

Том 7 № 3 (21) 2010

Мова видання: українська, російська, англійська та ін.

Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії.

Редакція рукописів не рецензує, не повертає і не листується ні з авторами,
ні з читачами.

Відповідальний секретар – *О.С. Найдьонова*

Переклад англійською мовою заголовків і анотацій – *Т.Я. Волкова, канд. філол.
наук, доц.*

Комп'ютерна верстка *О.О. Гриньова*